

ÖNSÖZ

Rûhundandır nefhettiği insana metafizik bir tefekkür ve tahassüs derinliği bahşetmiş olan Cenâb-ı Hakk’a nihâyetsiz hamd ü senâlar olsun!

Bu tefekkür ve tahassüs derinliği bakımından da en mükemmel tecellilere mazhar kıldığı ve bütün beşeriyete bir örnek şahsiyet olarak bahşettiği kulu ve Rasûlü olan Fahr-i Kâinât Efendimiz’e, O’nun âl, ashâb ve etbâına nihâyetsiz salât ü selâmlar olsun!

Hiç şüphesiz ki tasavvuf, İslâm’ın kalbî hayatı, özü ve rûhânî yönüdür. Yâni İslâm, bilhassa muhtevâsındaki bu öz ve rûhun, istifadtlı insanlarda amele inkılâb etmesi sebebiyle mümin gönüllerdeki rûhâniyet, feyz, muhabbet ve vecd vasıflarını zirveleştirir. Bu demektir ki tasavvuf, İslâm bağındaki yüce ilim ve irfân ağacının meyve (eser) bakımından en semereli dallarından biri olmuştur. Nitekim bugüne kadar tasavvuf hakkında:

- daha ziyade yüksek ve derin tefekkür erbabına (havâssa),
- hem havâssa, hem geniş halk kitlelerine (avâma),
- öncelikle avâma hitab eden nice güzel eserler yazılmıştır.

Bu eserlerin bir kısmı, *Füsûsu’l-Hikem* ve *İnsan-ı Kâmil*¹ gibi sâdece derin ve yüksek tefekkür erbâbının kavrayacağı bir seviyede kaleme alınmıştır. Bâzıları ise Mevlânâ’nın *Mesnevî*’si gibi yer yer mütefekkir dimağlara, yer yer de vasat seviyedeki halk kitlelerine hitâb eden bir muhtevâdadır. Bunlar, zâhirî ilimlerini tamamlamış olanların, sahip oldukları bilgiler muhtevâsında daha engin, derûnî ve mânevî bir tefekkür ve feyze râm olarak Hakk’a, hakîkate ve mârifetullâha nâil olmaları içindir. Bunun yanında *Envâru’l-Âşıkîn*, *Muhammediyye* ve *Nefehâtü’l-Üns* gibi geniş halk kitlelerine hitâben yazılmış olan tasavvufî kitaplar da vardır. Bunlar şer’î gerçekleri kavrayabilmiş olan geniş halk kitlelerinde duyuş, anlayış ve davranış mükemmelliği bakımından -az çok- bir seviye husûle getirmek içindir.

Tasavvufî eserlerdeki bu çeşitlilik, toplumda mevcûd olan avâma da havâssa da idrâk ve iktidarları nispetinde İslâm’ı, onun engin muhtevâsındaki mükemmelliğe yakışır bir şekilde anlayıp tatbik etme dirâyetini kazandırmak içindir. Böylece insanlar, eskilerin tâbiriyle zü’l-cenâheyn, yâni iki kanatlı olurlar.

Bütün bu yönleriyle toplumun her kesimine hitâb eden tasavvuf, hem iktisâdî ve ictimâî rahatlık zamanlarındaki rehâvet ve gevşeklikleri engelleyerek zindeliği devam ettirmiş, hem de istilâ, işgal ve zulüm dolu zor dönemlerin kargaşa ve bunalımları arasında daralmış gönüllere ulvî pencereler açarak nefes aldırılmış; yaralı gönüllere merhem, yorgun dimağlara tesellî ve kurak rûhlara kevser olmuştur. O, bir yandan güzel ahlâk ve ibadette zirveleşenlere tevâzu ve mahviyet telkin ederek gurur, kibir ve ucuptan muhafazasını sağlamış, bir yandan da günah çukurunda boğulan kullara engin bir af, müsamaha, merhamet ve rahmet gibi can simitleri uzatmıştır. Nitekim Moğol istîlâlarından sonra bütün bir Anadolu’yu saran kargaşanın ortaya çıkardığı huzursuzluk ve ızdırapları teskin ve tesellî edici olarak o devirde tasavvufî cereyanların kuvvet kazandığı ve pek çok büyük mutasavvıfın da zuhûr etmiş olduğu husûsu târihî bir gerçektir.

¹ Abdülkerim el-Cîlî’nin eseri.

Bugün de bütün bir beşeriyet, dehşetli bir huzursuzluk ve çeşitli ızdırapların girdabına sürüklenmiş bulunmaktadır. Böyle bir zamanda gönüllere şifâ bahşedecek tasavvufî güzellik ve hasletlere duyulan ihtiyaç, aslâ inkâr edilemez. Zîrâ ateizmin boyunduruğundan henüz kurtulmuş “yaralı bir kuş” misâli mânevî tedâviye muhtaç olan nice kardeşlerimizin rûh ve yorgun gönülleri, bu muhtevâda bir âb-ı hayâtın tâlibi durumundadır. Nitekim materyalizmden rûhu bunalmış gerek doğuda gerek batıdaki insanlar, İslâm’ı başlangıçta büyük mutasavvıfların câzibe ve güzellikleriyle tanımakta, sevmekte ve nihâyet sımsıkı bir şekilde dîn-i mübîne sarılmaktadır.

Bütün bunlar gösteriyor ki tasavvuf, engin bir derûnî yapı ve muhtevâ ile ehl-i îmânın elinde vazgeçilmez bir İslâmî tecellî, feyz ve olgunluk nîmetidir. Bu bakımdan o, hem müslümanların kemâle ermesi, hem de gayr-i müslimlerin hidâyetine vesile olunabilmesi ve onlara İslâm’ın doğru bir şekilde yansıtılabilmesi için pek büyük bir ehemmiyet arz etmektedir.

Çünkü gerçek tasavvuf, Rasûlullâh -sallâllâhü aleyhi ve sellem-’in o mübârek hayatının, kıyâmete kadar gelecek asırlara ve nesillere in’ikâsını sağlayacak bir gönül aynasından ibârettir.

Böyle olduğu için Cenâb-ı Hakk’ın ve Hazret-i Peygamber -sallâllâhü aleyhi ve sellem-’in mübârek feyz ve muhabbetleri gönüllerde yüzyıllar boyu aynı canlılık ve tazelik içerisinde yaşamış, yaşamakta ve yaşayacaktır.

Böyle olduğu için İslâm, bugün müslümanların maddeten zayıflıklarına rağmen güçlü bir şekilde varlığını ve tesirini sürdürmektedir.

Böyle olduğu için de İslâm’ın gizli ve âşikâr düşmanları rûh ve bedeni birbirinden ayırırcasına tasavvufu İslâm’dan ayrı bir anlayış sistemi gibi göstermek için çırpınmaktadırlar. Dolayısıyla mes’eleyi bilmeyen kimseler tasavvuf hakkında yanlış yersiz muhâlefete sürüklenebileceğinden tasavvufî hakikat ve gerçeklerin her zaman doğru bir şekilde dile getirilip ifade edilmesi ve yanlış anlayışların düzeltilmesi, pek mühim bir zarûret hâlini almıştır. Elbette sadece bu zarûretle değil, yukarıda temas ettiğimiz güzelliklerin de bütün gönüllere takdîm edilebilmesi için tasavvufî sahâ, âdeta bir eserler deryâsı hâlinindedir.

İşte biz de bu deryâyâ, aynı gâyeler içerisinde âcizâne bir gönül damlası takdîm etmeye çalıştık. Bir damla, çünkü tasavvuf “kâl”den (sözden) ziyâde “hâl” olduğundan eserimiz, gönülleri yüce huzûra yönlendirmede bir köprü vazîfesi îfâ edebilirse kendimizi bahtiyar addederiz.

Bu meyanda eserimizde tasavvufun umûmî olarak muhtevâsını verdikten sonra, onun ana mevzûunu teşkil eden mârifetullâh, muhabbetullâh, tezkiye-i nefis, tasfiye-i kalb, tasavvufî üslûb vb. hususları îzâh etmeye gayret ettik. Başta Peygamber -aleyhissalâtü vesselâm- olmak üzere, o mübârek varlığın vârisleri olan İslâm büyüklerinin davranışlarından örnekler sunmaya çalıştık. Yer yer de tasavvufun derinlik ve incelikleriyle ilgili birtakım tereddüt ve muhalif görüşlere cevap mahiyetinde -şahısları hedef alarak değil sadece fikir bazında- mâlumatlar arz ettik. Ayrıca eserde, tasavvufun arzu ettiği mânevî terbiyeden uzak bâzı kimselerin, ya iyi niyetle fakat câhilâne ya da gafletlerinden ötürü aksak, kifayetsiz ve yersiz uygulamalarının bu mübârek yol ile bir alâkasının bulunmadığına temas ettik.

Hâsılı bütün bu yönleriyle eser, zâhirde müellifinin, ancak hakîkatte Hak dostlarının bir te’lifidir. Yâni eserdeki bütün feyz ve güzellikler, ehlullâhın gönül

âlemlerinden bizlere yansıyan ulvî akislerdir. Bizim vazîfemiz, günümüzün lüzûm ve şartlarına göre bunları derlemek gayretinden ibâret olmuştur. Bu itibarla eserimizi hazırlarken şüphesiz bizden evvel yazılmış olanlardan istifâde ettiğimiz gibi, bir “canlı kitap” mâhiyetindeki pek çok dostumuzdan da yardım gördük. Bunu memnûniyet ve iftiharla kaydetmek istiyoruz.

Sözlerimize son verirken bu eserde menkıbeleri zikredilmiş ehlullâha ve emeği geçmiş akademisyen dostlarımıza hâlisâne muhabbet ve duâlarımızı arz etmeyi vicdânî bir vecîbe addederiz.

Yâ Rabbî! İlim ve idrâkimizin kifâyetsizliğine rağmen, engin tasavvuf âlemi hakkında izhâr ve ifâdesine cür’et eylediğimiz his ve fikirlerimizin, muhterem okuyucularımızda inşâallâh hâsıl edeceği feyz ve tesirlere sonsuz bir teselsül bereketi ihsân eyle!

Allâh’ım! Bu âcizâne gönül hizmetimiz vesilesiyle bizi muhterem okuyucularımızla birlikte sonsuz nîmetlerine lutfen ve keremen nâil eyle! Bu nîmetleri de kendi şân-ı ulûhiyyetinin azamet ve îcâbına göre muhteşem bir muhtevâ ile lutfeyle!

Âmîn!..

Osman Nûri TOPBAŞ

ÜSKÜDAR / 2002

BİRİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFUN MÂHİYETİ

A. TASAVVUFUN DOĞUŞU

Cenâb-ı Hak, insanoğluna ihsân ettiği sonsuz nîmetlerine ilâveten:

نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي

“**Rûhumdan** (kudretimden bir sır) **üfledim**”² buyurarak, kendi katından bir cevheri ikram etmekle, ona kıymetlerin en yücesini lutfetmiştir. Buna mukabil olarak da onun, Zât-ı Ulûhiyyet’ine muhabbet sûretiyle kullukta bulunmasını, neticesinde de mârifetten nasîb alarak, vuslata ermesini murâd etmiştir.

Hak Teâlâ, kullarını hidâyete ulaştırmak için, insana birtakım üstün vasıflar lutfetmiştir. Buna ilaveten bir de, aralarından müstesna yaratılışlı, vahye mazhar olmuş bazı kullarını peygamber olarak vazifelendirmek sûretiyle onlara ihsan da bulunmuştur. Peygamberlerin olmadığı zamanlarda ise, verese-i enbiyâ olan sâlih kullarıyla bu lutfunu devâm ettirmiştir.

Rabbin insanlığa müstesna bir yardımını ifâde eden peygamber gönderme keyfiyeti, bütün insanlığı şümûlüne alabilmesi için Hazret-i Âdem -aleyhisselâm ile başlamıştır. Hazret-i Âdem, hem ilk insan ve hem de ilk peygamberdir.

Bu mübârek hidâyet yolu, ilâhî kudret akışları içinde bir nûr şerâresi hâlinde müteselsilen gelen yüz yirmi bin küsur peygamberle te’yîd ve takviye edile edile, insanlığın kaydettiği terakkîye muvâzî bir tekâmül kazanmıştır. Devrin husûsiyetlerine ve muhâtapların seviyelerine uygun bir teblîgatla devâm edip giden bu silsile, nihâyet son peygamber Hazret-i Muhammed -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’de kemâline erişip âzamî zirveye ulaşmıştır.

Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-, nûruyla Hazret-i Âdem’den önce, cismâniyetiyle bütün peygamberlerden sonra zuhur etmekle, nübüvvet takviminin ilk ve son yaprağı olmuştur. Yâni risâlet takvimi, varlığın ilki olan Nûr-i Muhammedî ile başlamış, son yaprağı da “Cismâniyet-i Muhammedî” ile nihâyet bulmuştur. Dolayısıyla O, zaman itibariyle son, yaradılış itibariyle ilk peygamberdir.

Bütün mevcudâtın varlık sâikı, nûr-i Muhammedî olduğundan³, Cenâb-ı Hak Hazret-i Peygamber’i “Habîbim” hitabına mazhar olacak bir liyâkatte yaşat-

² Hicr Sûresi, 29.

³ Bkz. sayfa 402-403’deki hadis-i şerîf.

miştir. Rabbimiz, O'nun müstesna ve mûtenâ hayatını zâhiren ve bâtinen en güzel bir şekilde terbiye ederek, bütün insanlığa bir armağan olarak lutfetmiştir.

Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem-'in sîreti ve mübarek şahsiyeti, sırf insan idrâkine sığabilen tezahürleri ile dahî, beşerî davranışlar manzûmesinin en ulaşılmaz zirvesini teşkil eder. Zîrâ Allâh -celle celâlühû- O mübarek varlığı, bütün insanlığa bir “Üsve-i Hasene” yâni en mükemmel bir ahlâk numûnesi kılmıştır. Bundan dolayıdır ki, O'nu insan topluluğu içinde acziyet bakımından en altta bulunan “yetim çocukluk”tan başlatarak, hayatın bütün kademelerinden geçirip, kudret ve salâhiyet bakımından en üst noktaya, yâni devlet reisliği ve peygamberliğe kadar yükseltmiştir. Tâ ki beşeriyet kademelerinin herhangi bir yerinde bulunan herkes, O'ndan kendileri için en mükemmel filî davranışları örnek alıp, kendi iktidar ve istîdâdı nisbetinde bunları gerçekleştirmeye meyledebilsin.

Esâsen Cenâb-ı Hak, O'nun, bi'setinden (peygamber olarak gönderilişinden) itibaren dünyânın sonuna kadar gelecek bütün insanlara bir örnek teşkil ettiğini beyân buyurmaktadır:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ

لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا

“Andolsun ki, sizin için; Allâh’a ve âhiret gününe kavuşacağını uman ve Allâh’ı çok zikreden (mümin)’ler için Rasûlullâh’ta en mükemmel bir örnek (üsve-i hasene) vardır.” (el-Ahzâb, 21)

Bu demektir ki bütün insanlık, îmânî ve ahlâkî -daha umûmî bir tâbirle- tasavvufî davranış mükemmelliğine ulaşabilmek için o mübârek varlığın hayat ve faâliyetlerini lâıykıyla öğrenmek mecbûriyetindedir. Öğrendiklerini kendi istîdâdı nisbetinde taklîde yönelmeli ve zamanla tahkîke ulaşmayı hedeflemelidir. Bu ise, O'na duyulan muhabbet ve O'nun rûhâniyetine bürünebilme nisbetinde gerçekleşir. O'nunla duyulanı feyz-yâb olmada sayısız rûhânî nasip ve tecellîler vardır. Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-'in örnek şahsiyet ve kalbî hayatından tâkatimiz kadar nasib alabilmek, O'nun ahlâkıyla ahlâklanabilmek, dünya ve âhiretteki şereflerin en yücesidir.

Âlemlerin Rabbi, Fahr-i Kâinât -sallâllâhu aleyhi ve sellem- Efendimiz'i zâhiren ve bâtinen en güzel bir fitratta yaratıp terbiye etmiştir ki O, bu ilâhî terbiyesini:

“Beni Rabbim terbiye etti ve terbiyemi ne güzel kıldı.” (Süyûtî, Câmiu's-Sağîr, I, 12) sözleriyle ifâde buyurmuştur.

Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem-, dünyâ âlemine teşrîfinden itibaren, kırk yıl dehşetli bir câhiliyye toplumu içinde yaşadı. Buna rağmen ilâhî sıyânet, muhafaza ve terbiye altında büyüdü. Câhiliye döneminin hiçbir mâsiyetine bulaşmadı. Hattâ nübüvvete hazırlık mâhiyetinde mübarek sadırları yarılarak kalb-i şerîfleri temizlenmiş, mânevî füyuzât ve nurlarla müzeyyen kılınmıştır.

Allâh Rasûlü -sallâllâhu aleyhi ve sellem-, peygamberlikten önce de tevhid muhtevâsı içinde asîlâne bir hayat yaşamış, bilhassa risâletle vazifelendirilmesine yakın zamanlarda kendini daha çok Allâh -celle celâlühû-'ya gerçek bir kul olmaya adanmıştı. Nûr dağında uzun müddet inzivâlara çekilmiş ve derin tefekkürlere dalmıştı. Bu inzivânın sebebi, zâhirde halkın içine düştüğü sapıklık, zulüm ve sefâletten gönlüne akseden ızdıraplarla bütün âleme şâmil merhameti idi. Hakîkatte ise, insanlığa ebedî bir meş'ale olan Kur'ân'ın ind-i ilâhîden kalb-i pâk-i Muhammedî vâsıtasıyla beşer idrâkine intikâlini sağlayacak bir hazırlık safhasıydı. Bu tecellî ve tezahürlerle onun kalb âlemi, gerçek bir sâfiyete ererek, vahyi telakkî edebilecek bir seviyeye ulaştı. Vahye hazır hâle gelen o mübarek kalb, altı ay müddetle sâdık rüyâlar şeklinde tecellî eden mânevî işaretler ve ilhamlara mazhar oldu. Böylece kendisine mâneviyât âleminden esrar perdeleri aralandı. Bu hâl, vahye muhâtap olmak gibi, sıradan kullar için tahammülü imkansız ağır bir yükü taşımak hususundaki fitrî istîdâdın, zâhire çıkma mevsimi idi. Tıpkı ham demirin derûnundaki istîdâd ile çelikleşmesi gibi...

Fahr-i Kâinât Efendimiz -sallâllâhu aleyhi ve sellem-, bütün peygamberlerin salâhiyet ve vazifelerinin cümlesini şahsiyet ve davranışlarında cem etti. Neseb ve edeb asâleti, cemâl ve kemâl saâdeti onda zirveye ulaştı. Ahkâm vaz etti. Tasavvufun özü olan kalbi tasfiye ve nefsi tezkiye keyfiyetini tâlim edip, berrak bir kalb ile Cenâb-ı Hakk'a karşı yapılacak kulluk ve duâyı öğretti. En güzel ahlâkı yaşayarak insanlığa mükemmel bir numûne teşkil etti. Kırkıncı yaşı ise, kendisi ve beşeriyet için en mühim dönüm noktası oldu.

Tasavvuf, özü itibariyle gönül âlemimizin selîm bir hâle gelip, mârifetullâh ve muhabbetullâhtan hisse alacak bir seviyeye ulaşabilmesi ve bu sâyede ilâhî vuslata medâr olabilecek bir kıvâma gelebilmesidir. Bu kıvâm, bizi kurtaracak olan rûh, Hira ve Sevr'den kalan mukaddes bir mîrastır. Zîrâ gerek bu husûsî mekânlarda gerek diğer mekân ve zamanlarda Peygamber Efendimiz -sallâllâhu aleyhi ve sellem-'e, vahyi telakkîde takip ettirilen bu mânevî eğitim, kalb tasfiyesi ve nefis tezkiyesinin feyizli zeminini teşkil etmektedir.

Henüz vahiy gelmeden önce belli bir kalbî ve rûhî seviyeye ulaşmış olan Peygamber Efendimiz -sallâllâhu aleyhi ve sellem-, ulvî bir hayatın ve yüksek bir ahlâkın içindeydi. Lâkin ilâhî bir tâlimat ile Hira Mağarası'ndan döndüğünde, eski

hayatını fersah fersah aşan yüce bir merhaleye ulaşmış bulunuyordu. Yüce Rabbiyle derin ve kuvvetli bir kalbî irtibâta geçmiş, tevhid ve mârifetullâh nûrunu bütün zerrelere sindirerek, kullukta takvâ ve huşûun zirvesine ulaşmıştır. Öyle ki, geceleri ayakları şişinceye kadar gözyaşları içinde kulluk ve ibâdete devam etmiş, gözleri uyusa bile kalbi dâimâ uyanık kalmış, Allâh'ın zikrinden, tefekkür ve murâkabesinden bir an bile uzak kalmamıştır.

Gerçekten O Yüce Varlık, kendisine vahyedilen Kur'ân-ı Kerîm'in ortaya koyduğu ilim ve hikmet muhtevâsıyla, devrinin seçkinlerini dahî âciz bırakmış, hayat ve icraatiyle o güne kadar ulaşılmamış ve kıyâmete kadar da ulaşılamayacak olan bir mûcize deryası hâline gelmiştir. Artık kıyâmete kadar vâkî olabilecek hiçbir keşif, O'nu tekzip edemeyecek ve hiçbir mürebbî de O'nun terbiyesinin kâbına erişemeyecektir.

Zamanla Fahr-i Kâinât -sallâllâhu aleyhi ve sellem-'deki bu rûhî ve kalbî kıvam, daha da zirveleşmiş, Mahbûb'un Habîb'ine eşsiz ikramı olan Mîraç'la O, bir "sonsuzluk yolcusu" olmuştur. O gece Rabbinin husûsî misâfiri olarak ötelere ötesine geçmiş, âyet-i kerîmede beyân edildiği vechile:

«قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى»⁴ sırrına mazhar olmuştur.

İsrâ ve Mîraç olarak ifâdelendirilen bu büyük ikram-ı ilâhî, bütün beşerî perdeler kaldırılarak idrâk üstü ve tamamen ilâhî ölçülerle gerçekleşen bir lutuftur. Beşerî mânâda mekân ve zaman mefhumu kalkmış, milyarlarca insan ömrüne sığmayacak kadar uzun bir yolculuk ve müşâhedeler, çok az bir zaman içinde vukû bulmuştur. Âlemleri, kürsîyi, arşı ve sidretü'l-müntehâ'yı aşmış, ru'yetullâh tecellisine mazhar olarak Rabbiyle vasıtasız bir şekilde mükâleme gibi müstesnâ bir nîmete nâil olmuştur.

Allâh'ın lutfu sâyesinde ulaştığı bu kalbî kıvam ve kemâl ile, bütün beşerî yeti hidâyete getirme iştîyâkı içinde dîn-i mübîni tebliğe devâm etmiş, kendisine tevdi edilen bu ilâhî emaneti îfâ şuuru, onu zirvelerin zirvesi hâline getirmiştir. Vazifesini icrâya mânî olacak bütün dünyevî teklifleri tereddütsüz reddetmiş, Hakk'a kulluğu her şeyin üzerinde telakkî etmiştir. Tebliğin ilk döneminde vukû bulan şu hâdise, bu hakîkati ne güzel ifâde etmektedir:

Müşrikler, Ebû Tâlib vâsıtasıyla Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-'e haber göndererek dâvâsından vazgeçmesini istemişlerdi. Bunun üzerine Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-, cevap olarak amcasına şöyle buyurdu:

⁴ **Kaabe kavseyni ev ednâ:** Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem- Mîraç Gecesi'nde, Cebrâil dâhil hiçbir mahlûkun hudûdunu aşamadığı Sidre-i Müntehâ'nın ötesine geçirildi. Âyette beşer idrâkine "birleştirilmiş iki yay arası veya daha az" mesâfe olarak bildirilen keyfiyetiyle, kullarca telakkîsi muhâl ve mahrem olan bir vuslat vukû buldu. Bkz. Necm Sûresi, 9.

“– *Amca! Vallâhi, Allâh’ın dînini tebliğden vazgeçmem için, güneşi sağ elime, ayı da sol elime koyacak olsalar, ben yine de bu dâvâdan vazgeçmem! Ya yüce Allâh, onu bütün cihâna yayar, vazîfem biter; ya da bu yolda ölür giderim!*”

5

İslâm nûrunun doğuşundan rahatsız olan müşrikler, Ebû Tâlib vâsıtasıyla yaptıkları teşebbüslerinin neticesiz kalması karşısında, bu defa Allâh Rasûlü -sallâllâhu aleyhi ve sellem- Efendimiz’e geldiler ve şu tekliflerde bulunmaya cür’et ettiler:

“– Zengin olmak istiyorsan, sana istediğin kadar mal verelim; öyle ki kabîleler arasında senden zengin kimse bulunmasın!

Reislik arzusundaysan, seni kendimize baş yapalım; Mekke’nin hâkimi ol!

Şâyet asîl bir kadınla evlenmek fikrinde isen, sana Kureys’in en güzel kadınlarından hangisini istersen verelim!

Ne istersen yapmaya hazırız. Yeter ki, gel bu dâvâdan vazgeç!”

Allâh Rasûlü -sallâllâhu aleyhi ve sellem- de o gâfillere, yaptıkları ve yapacakları bütün süflî ve nefsânî taleplerin hepsine birden cevap mâhiyetinde şöyle buyurdu:

“– *Ben sizden hiçbir şey istemiyorum. Ne mal, ne mülk, ne saltanat, ne reislik, ne de kadın! Benim tek istediğim, tapmakta olduğunuz âciz putlardan vazgeçerek yalnız Allâh’a kulluk etmenizdir!*”⁶

Hiç şüphesiz bütün insanlığa emsâl olacak bu tavır ve beyânlar, îmanda sebatın ve vazife şuurunun en mükemmel bir tezâhürüdür. İdeal ve tertemiz bir kulluk hâlidir.

Çünkü Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’e yapılan bu kabil yersiz teklif, talep ve seslenişler, dünyâ mukâbilinde âhiretten “vazgeçmek” mâhiyetindeydi. Nitekim insanlık târihi, dünyânın, nefislere seslenip onları kendisine çağırması ve sonsuz olanı perdeleyip fânîliğe âit hevâ ve hevesleri yaldızlaması karşısında eriyen nice irâdeler ve sayısız aldanışlarla doludur.

Esasen, ilk olarak Âlemlerin Rabbine hamd ile başlayan, neticede de kalbi menfî duygu, düşünce ve vesveselerden arındırıp bütün mahlûkâtın yegâne Rabbi-ne mutlak mânâda sığınmayı emrederek son bulan Kur’ân-ı Kerîm’in, kıyamete kadar insanlığa nazarî bir hidâyet rehberi oluşuna mukâbil; insanlığın fiiliyattaki rehberi olan, Peygamber -aleyhissalâtü vesselâm-’ın yolundan ve izinden yürü-

⁵ Bkz. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, II, 64.

⁶ Bkz. İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, I, 236.

mek, iki cihan ufkuna şâmil beşerî saâdetin yegâne vesîle ve vâsıtasıdır. Bu büyük nîmetten vazgeçmek, hangi şey mukâbilinde mâkul olabilirdi ki?..

O Kur’ân-ı Kerîm ki, Fahr-i Kâinât -sallâllâhu aleyhi ve sellem- Efendimiz’e ve O’nun vasıtasıyla bütün beşeriyete ikram olunmuştur. O ilâhî kelâm, insanı, kendisini tanıyıp eserden müessire, sebepten müsebbibe, sanattan sanatkâra ve mahlûktan Hâlık’a varmaya çağırmaktadır. Nihâyetinde Allâh’ı çokça zikrederek, bütün hayatını sanki O’nu görüyormuşçasına ihsân ve takvâ duyguları içerisinde geçirip, böylece hakikî bir ilâhî murâkabe altında olduğu şuuruna erdirerek, Cenâb-ı Hakk’ın muhabbet ve rızasına vâsıl olma yollarını tâlim etmektedir.

Bilmelidir ki, Allâh’a muhabbet deryasına götürecek olan yegâne rahmet ve muhabbet pınarı, Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem- Efendimiz’dir. Öyle ki, Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’e muhabbet, Allâh’a muhabbet; O’na itaat Allâh’a itaat; O’na isyan ise Allâh’a isyan mâhiyetindedir.

Yukarıda temâs etmiş olduğumuz üzere mevcudâtın varlık sâikı, hilkatta ilk olan Nûr-i Muhammedî’ye O’nu yaratanın muhabbetidir. Bu sebeple bütün kâinât, yaratılıştaki ilk olan Nûr-i Muhammedî’nin şerefine ve O’na bir mazrûf olmak üzere hakedilmiştir. Nûr-i Muhammedî’ye mazrûf olan bu kâinâtın ilâhî lutuflara nâil ve muhâtap olmak yönünden zirvesi insandır. İnsanlık manzûmesinin zirvesi de vücûd-ı Muhammedî’dir. O insan ki, bu koskoca kâinâtın bir yelpaze misâli, içinde dörûlup meknûz bulunduğu minyatür bir âlemdir. Bu sebeple kendisinden aynı zamanda “âlem-i sağîr” (küçük âlem) diye de bahsedilir. O, tohum içinde gizli koca bir çınar, zerrede gizli büyük bir kürre ve ferd içinde bir cemiyet mevcûd olması kabîlinden, bünyesinde -müspet ve menfî- büyük ve küllî oluşların hülâsasını taşıyan zübde (öz) bir varlıktır. Bu vasıfları itibarıyla “eşref-i mahlûkât” olan insan zerreciklerinin ummânında, hayâl ötesi bir zirve vardır ki o da vücûd-i Peygamberî’dir. O’na muhâtap olanlar Fahr-i Kâinât’ı, istîdâd ve iktidarları nisbetinde ve bir de muhabbet veya husûmetleri îcâbına göre telakkî etmişlerdir. O’na muhabbetle nûr, husûmetle nâr (ateş) görünür. Hazret-i Ebû Bekir ve Hazret-i Ali ile Ebû Cehil’in vücûd-ı Muhammedî’yi telakkîleri arasındaki fark, bu keyfiyette tezâhür etmiştir. Hazret-i Ebû Bekir ile Hazret-i Ali, Âlemlerin Efendisi’ne, büyük bir aşk ve muhabbetle bakabildikleri için, öze inerek tasavvufun altın silsilelerinde ilk halkayı teşkîl edebilme şerefine nâil olmuşlardır.

İşte tasavvuf, -sallâllâhu aleyhi ve sellem- Efendimiz’in mübârek hayatıyla zâhiren ve bâtinen bütünleşerek, engin bir muhabbetle kaynaşmaktır. Çünkü o, Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’in zâhirî-bâtınî, iç ve dış tecellîleri, yâni hâlidir. Onun içindir ki, Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’in rûhâniyetinden hisse alabilmek ve rûhen onunla mezc olabilmekten ibârettir. Di-

ğer bir ifâdeyle tasavvuf, aşk ile birleşen îmân, vecd ile îfâ edilen ibâdet ve davranış güzelliğidir. Hâsılı tasavvuf Âdem -aleyhisselâm-’a “rûh üfürülmesi”yle başlayan bir yüce nasîbin, Âhirzaman Nebîsi’ndeki kemâl tezâhüründen, muhabbet dolu kalblere akseden feyz şebnemleridir.

Tasavvufun özünü teşkîl eden bu salâhiyet ve iktidârın, Peygamber -aleyhissalâtü vesselâm-’ın hayatında, böyle kalbden kalbe, ferdden ferde intikâl keyfiyetini anlayabilmek için, O mübârek varlığın hayat ve faâliyetlerinin umûmuna toptan bir bakış atfetmek lâzımdır.

Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem-, hayatın her sahasında üsve-i hasene olduğu gibi, insanları terbiye ve tezkiye etme konusunda da en güzel bir örnektir. O’nun, peygamber olarak pek çok vazîfe ve salâhiyeti bulunmaktadır. Ancak bunlar içerisinde Cenâb-ı Hakk’ın, O’na verdiği şu dört vazife temâyüz etmekte ve daha da ehemmiyet kazanmaktadır:

1. İlâhî vahyi almak. Rasûl-i Ekrem Efendimiz, Allâh Teâlâ’nın, ekseriyetle Cebrâil -aleyhisselâm- vâsıtasıyla gönderdiği ilâhî kelâmına mazhar olmuştur. Cenâb-ı Hakk’ın dileyip lutfetmesiyle vâkî olan bu vahye muhâtab olma keyfiyeti, Peygamber Efendimiz -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’in dâr-ı bekâya irtihâliyle nihâyete ermiştir.

2. Kur’ân-ı Kerîm’le nâzil olan ahkâm ve hakîkatleri, hadis-i şerîflerde ve Siyer-i Nebî’de vârid olduğu üzere şerh ve îzah etmek. Rasûlullâh’ın bu ilmî salâhiyeti (otoritesi) müctehidler tarafından devâm ettirilmiştir.

İlâhî ahkâmın şerh ve îzâhı, beşerî hayâtın yeni îcâp ve ihtiyaçları karşısında “ictihad” adı altında devâm edip gitmektedir. Ehli bulunmadığı durumlarda bu keyfiyet, bâzan rafa kalkmış gibi görünse de, ona âit lüzûm ve zarûret hep bâkî kalmıştır. Bu vazîfe, ictihad makâmına erişen âlimlere âittir.

3. Dînin emir ve nehiyelerini müessese ve nizâm hâlinde tatbîk eden ve canlı tutan idârî otoriteye sâhip olmak. Bu da halîfeler (ulü’l-emr) tarafından devralınıp devâm ettirilmiştir.

4. Ruhlarda tasarruf etmek sûretiyle insanların iç âlemini tezkiye edip düzeltmek. Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem- Efendimiz’e âit olan vahyi nakletme dışındaki bütün vazifelerin O’nu tâkip edenler tarafından bir şekilde devam ettirilmesi nasıl matlûb ve mecbûrî ise, O’nun, insanların iç âlemini tezkiye edip düzeltme vazifesinin de nihâyete ermemesi ve bunun meşâyıh tarafından kıyâmete kadar devam ettirilmesi aynı şekilde matlûb ve mecbûrîdir. Çünkü müminlerin sâdece zâhirinin değil, bâtınının da temizlenmesi, ancak ve ancak bu sûretle mümkün olabilmektedir. İşte tasavvufî usûl ve esasların ana menşei, rûhu Kur’ân ve hadislerde mevcûd olan bu nebevî faâliyetin her zaman ve mekânda temâdisinden

ibârettir. Meşâyih zümresi ve onların kesintisiz devâm etme gerçeğinin kaynağı, bu îcâb ve ihtiyâttır.

Allâh Rasûlü -sallâllâhu aleyhi ve sellem-, ibâdet, muâmelât ve ahlâktaki zâhirî ve bâtînî fazîletlerin merkezi ve zirvesidir. O Varlık Nûru, Mekke'deki on üç yıllık tebliğ ve tezkiye mücâhedesinden sonra Medîne'ye hicret ederken, kendisine **Sevr Mağarası** gösterildi. Burada bâzı tecellîler yaşandı. Zîrâ bu mağara, bir nevî ilâhî hikmetlere gark olma ve kalbi inkişâf ettirme dershânesi idi. Buradaki misâfirlik, üç gün, üç gece sürdü. Yalnız değildi. Arkadaşı, peygamberlerden sonra insanların en üstünü olan Hazret-i Ebû Bekir -radiyallâhu anh- idi. Hazret-i Ebû Bekir -radiyallâhu anh-, O'nunla mağarada üç gün arkadaşlık yapmak şeref ve fazîletine ermişti. "(Üçüncüsü Allâh olan) **ikinin ikincisi...**" olmuştu. Varlık Nûru, bu aziz arkadaşına:

لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا

"...Mahzûn olma; Allâh bizimledir!.." (et-Tevbe, 40) buyurarak, Allâh ile berâber olma (maiyyet) sırrını telkîn ediyordu. Bu hâli ârifler, aynı zamanda hafî zikir tâliminin başlangıcı ve gönüllerin Allâh ile itmi'nâna ermesinin ilk tezâhürü olarak yorumlamışlardır. Yâni tasavvufta kalbden kalbe sır naklinin İslâm târihindeki bilinen ilk tezâhür mekânı sadedinde Sevr Mağarası ve onun tâlihli muhâtabı olarak da Hazret-i Ebû Bekir -radiyallâhu anh- kabul edilir. Onun için Hazret-i Sıddîk -radiyallâhu anh-, ucu kıyamete kadar devâm edecek bir **Altın Silsile**'nin Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-'den sonraki ilk halkası olarak telakkî edilmiştir. Yâni Sevr Mağarası, sonsuz esrâr fezâsından kulu vâsıl-ı ilallâh edecek temel kalbî eğitimin önemli bir merhalesine mekân olmuştur.

Diğer taraftan Peygamber Efendimiz -sallâllâhu aleyhi ve sellem-'in, cehrî zikri de Hazret-i Ali -radiyallâhu anh-'a tâlim ettiği nakledilmiştir. Tasavvufun en mühim telkinlerinden biri olan zikrin tâlimi, bu şekilde bir koldan Hazret-i Ebû Bekir -radiyallâhu anh-'a, diğer bir koldan da Hazret-i Ali -radiyallâhu anh-'a nisbet edilmiştir.

Tasavvuf, aslında dînin özünü teşkîl etmesi bakımından, Hazret-i Âdem -aleyhisselâm- ile başlayıp asr-ı saâdete kadar bütün peygamberlerin hayatlarında mevcûd olagelmıştır. Öyle ki, her peygamberin hayatında tasavvufun pek çok düstûrunu bulabilmek mümkündür. Fakat tasavvufun günümüzdeki mânâsıyla sistemli bir ilim olarak tedvîni ve sülûk olunan bir yol olarak ortaya çıkışı ilk olarak hicrî ikinci asırda başlamıştır.

Asr-ı saâdette; kelâm, îtikâd ve fıkha âit mezhepler, henüz teşekkül etmemişti. Bununla birlikte mezheplerin zuhûrundan evvel de îtikadî, fikhî vs. hükümler mevcuttu ve Allâh Rasûlü -sallâllâhu aleyhi ve sellem- tarafından sahâbeye tâ-

lim ve tatbîk ediliyordu. Ancak bunlar, ilmî usûller dâhilinde henüz tedvîn edilmemişti. Belli bir süre sonra meselâ “fıkıh” ilminde otorite sayılan büyük âlimlerin ictihadları, talebeleri tarafından benimsenip sistemleştirilmiş ve bu farklı usûllere “mezheb” adı verilmiştir. Mezhebler, o büyük âlimlerin isimlerine nisbet edilmiştir. Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî gibi... Bu mezhepler, fikhî ihtiyaçların halinde bir usûl ve yol olarak geniş kitleler tarafından kabul görmüştür.

Diğer dînî ilimlerde olduğu gibi tasavvufun telkîn ettiği zühd ve takvâ hayatı da aynı minvalde asr-ı saâdetde yaşanıyordu. Aradan zaman geçtikçe bu feyizli yaşayışı devâm ettiren ve kendilerine hayat tarzı edinen Hak dostları, halkın dünyâyâ râm olup gaflete dalmasına mânî olmak gâyesiyle, rızâ-yı ilâhî için onlara nasîhatte bulunmuş ve onları gafletten uyandırmak için îkaz etmişlerdir. Bu zevâtın bir çığır açmak, bir yol ve hayat üslûbu meydana getirmek gibi bir gâyesi de yoktu. Gâye, İslâm’ı özüne uygun olarak güzelce yaşamak ve ibâdetleri -Kur’ân ve sünnette bildirildiği üzere- huşû ile îfâ edebilmektir. Ancak onların sohbet ve nasîhatlerinden müstefîd olmak, hâllerinden kendilerine bir hisse almak isteyen insanlar, bu şahısları kendilerine mânevî birer rehber ve üstad kabul etmişlerdir. Bu kimseler, onların nasîhatlerini, yâni mümini rûhî olgunluğa ve istikâmete erdirecek nefsi arındırma ve terbiye usûllerini metodlaştırarak mânevî bir disiplin hâline getirmişlerdir. Netîcede bu üstadların isimlerine nisbet edilen **tarîkat**ler meydana gelmiştir. Kâdiriyye, Mevleviyye, Nakşibendiyye vs. gibi...

Her tasavvuf kolunun Allâh’a ulaşma, tefekkür ve ihsan duygusunun kazanılması gibi husûslarda tâkib ettiği usûle **tarîkat** adı verilmiştir. Tarîkatler, metodlarına göre üçe ayrılır:

1. **Tarîk-ı Ahyâr:** İbâdet ve takvâ üzerinde yoğunlaşan tarîkatlerdir.
2. **Tarîk-ı Ebrâr:** Nefsi, çile ve hizmet ile terbiye etmeye ağırlık veren tarîkatlerdir.
3. **Tarîk-ı Şüttâr:** Aşk ve vecd ile hedefe vâsıl olmayı gâye edinen tarîkatlerdir.

Bu vesîleyle her mümin, mânevî arınma ve rûhî olgunlaşma için mizâcına uygun bir tarîkate intisâb edebilir. Mizaçlar farklı olduğundan, tarîkatlerin çeşitliliği de tabîidir.

Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede:

لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا

“Her biriniz için bir şerîat ve «minhâc» tâyin ettik.” (el-Mâide, 48) buyurmuştur.

Buradaki “minhâc” kelimesine lügatlerde “münevver bir yol” mânâsı verilmektedir. Bu da, Cenâb-ı Hakk’a takarrub (yakınlaşma) niyetiyle sülûk olunacak kulluk yolu demektir. Tasavvuf büyükleri de:

“Cenâb-ı Hakk’a giden yollar, mahlûkâtın nefesleri adedince çoktur.” buyurmuşlardır.

Diğer taraftan Kur’ânî hükümler üçe ayrılır:

1. İtikad (inanç esasları)
2. Fıkıh
 - a) İbâdet
 - b) Muâmelât
 - c) Ukûbat
- 3) Ahlâk (Fıkıh-ı Kalbî)

Fıkıh-ı kalbî, iç âlemin ıslâh edilmesi, yâni ahlâktır. İtikadın ve amelî davranışların bâtını teşkîl eder. Ameller onunla seviye bularak “amel-i sâlih” hâline gelir. Kur’ân-ı Kerîm’de, kalbin makbûl hâllerini bildiren en önemli vasıflar; takvâ, zühd ve ihsandır.

Takvâ: Allâh’a karşı mes’ûliyet duygusu içinde, ilâhî emir ve yasakları titizlikle uygulamak sûretiyle kalbin korunmasıdır.

Zühd: Mâsivâ, yâni Allâh -celle celâlihû-’dan başka her şeyin kalbde ehemmiyetini kaybetmesidir.

İhsân: Müminin, kendisini ilâhî müşâhedenin altında hissedip davranışlarını o minvâl üzere devâm ettirmesidir.

Hadîs-i şerîfte:

(الْإِحْسَانُ) أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ

“İhsân, Allâh’ı görüyormuşsun gibi ibâdet etmendir. Zîrâ sen O’nu görüyor olsan da O, seni mutlaka görüyor.” (Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1) buyurulmuştur. Yâni ihsân; rûhun, Allâh Teâlâ’nın müşâhedesini, devamlı bir idrâk hâline getirmesidir. Kalbin seviye kazanması, her an bu duygu ve şuur içinde bulunmak ve bir ömrü bu inanca göre tanzim etmekle mümkün olur. İşte bu hâlin teşekkülü ile kalb sâfiyete erer. Bu bakımdan tasavvuf, kalbin safâya ermesinin ifâdesidir.

Dînin gâyesi; güzel, ince rûhlu ve iç âlemini temizlemiş insan yetiştirmektir. Bu da, Hakk’a kulluğu idrâk ile olur. İslâm’a göre ideal insan, Allâh ve Rasûlü’nün ahlâkı ile ahlâklanmış olan kimsedir. Bu ideale varabilmenin yolu ise kalbî eğitimden geçer.

Kalb cevherini parlak bir ayna gibi Hakk’ın tecellîlerine mâkes kılmak, orada zikrin mekân bulması ile mümkündür. Kalbin bu güzel hâl ile Hakk’a yönelmesi, îmânın parlak tezâhürlerine vesîle olur.

“Zühd”, “takvâ” ve “ihsân” vâsıtalarıyla mânevî terakkî yolu açık tutulmayıp, sırf zâhirî hükümlerle yetinmek kesin olarak emredilseydi, istîdâdlı insan-

ların Allâh’a vâsıl olabilme imkânı ellerinden alınmış ve insanoğlunun nihâî noktadaki istîdâdı da gözardı edilmiş olurdu. Bu takdirde, her irâde ve hükmünde hikmet sâhibi olan Cenâb-ı Hakk’ın ilâhî tanzîmine -hâşâ- noksanlık izâfe edilmiş olurdu.

İfâde ettiğimiz gibi; kulun, Rabbini her an görüyormuşçasına kendisine çeki-düzen verip, o minvâl üzere hayatını tanzîm etmesi ve ilâhî müşâhedenin kalbde sabitleşerek şuur hâline gelmesi demek olan “**ihşân**” bir bakıma Allâh’a yakın kulların rûh mîrâcıdır. Bu açıdan ihşân; mânevî, rûhî, sırrî ve ilâhî hakîkattir. Mutasavvıfların hedefi de, işte bu hakîkate ulaşmaktır. Bu da, Allâh ile kurulan rûhî ve derûnî râbıtayı ifâde eder. Sıhhatli bir şekilde bu râbıtayı kuran kişi, Rabbin velî kulu hâline gelir. Böylece o, ilâhî ahlâk ile ahlâklanmış olur.

Ancak bu hakîkate ulaşamadığı takdîrde, maksûda vâsıl etmeye kudreti olmayan zâhir ve taklîd ile iktifâya mahkûm kalınır.

Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’in ahlâkı ve yaşamış olduğu rûhânî hayatı, sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn tarafından örnek alınmış, bu hayatın zâhir ve bâtın, görünen ve görünmeyen, îzâh edilen ve edilemeyen netîceleri, bir evvelki nesilden bir sonraki nesle aktarılmıştı. Ancak bu şekilde devam eden mânevî hayat, bütün ümmete şâmil olup, husûsî bir zümreye mahsus değildir.

Temel İslâmî anlayış böyle olmakla berâber, tasavvufa -daha ziyâde- hâricî bir gözle bakanlar veya menfî bir tavır almış olanlar, onun menşei hakkında çeşitli iddiâlar ortaya atmışlardır.

Sırf ses benzerliğinden hareket ederek bu muazzez faâliyetin, Yunanca “hikmet” demek olan “sofos”tan geldiğini iddiâ edenler olduğu gibi, ona İsrâîlî bir menşe uyduranlardan, onu Hint mistisizmine bağlayanlara kadar çeşitli yersiz görüşler ortaya atanlar olmuştur. Bunlar, kelime veya muhtevâ benzerliklerine ağırlık vererek ortaya konulmuş yanlış görüşlerdir.

Hakîkatte ise “tasavvuf” kelimesinin hangi kökten geldiği konusunda İslâm âlimleri arasındaki görüşler, onun tamamen İslâmî kaynaklı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hususta muhtelif görüşler arasında; tasavvufun, arınmışlık ve seçilmişlik anlamına gelen; “safâ”, “safvet” ve “istîfâ” kelimelerinden neş’et etmiş olacağı ifâde edildiği gibi, ona âit üslûbun ilk tezâhür şekli olan “ehl-i suffe” nâmıyla yâd edilen ashâbdan bâzı ubbâd (âbidler) ve zühhâd (zâhidler)’in giydikleri “sûf” denilen yün hırkadan alındığı görüşü genel kabul görmüştür.

Diğer taraftan ilim, irfan ve mâneviyât tahsil etmek maksadıyla Mescid-i Nebvî’de ikâmet eden ve kendilerine “ehl-i suffe” denilen bu sahâbe topluluğu, Peygamber -aleyhissalâtü vesselâm-’ın teşvikiyle zühd ve takvâda temâyüz etmiş-

lerdir. Hattâ Allâh'ın Rasûlü -sallâllâhu aleyhi ve sellem-, ashâbın zenginlerinden bu zümrenin iâşe ve ibâtesi husûsunda yardımcı olmalarını talep etmiştir. Bu durum; tasavvufî davranışların, Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem-'in sünneti karşısındaki mevkiîni ve onun nebevî bir tasdîke dayanmış olduğunu gösteren târihî bir gerçektir.

Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-'den sonra sahâbe nesli arasında başgösteren siyâsî ihtilâflar karşısında “ehl-i suffice”den hayatta olanlar hiçbir tarafı iltizâm etmeyerek tarafsız kalmışlardır. Hattâ bu ihtilâfların müminler arasındaki kardeşlik duygularını zaafa uğratmasından ibret alarak zühd ve takvâda daha da ileriye gitmişlerdir. Bu hâl de, neşve-i sûfiyyenin ziyâdeleşmesine vesîle olmuştur. İhtilaflara karışmayı mânen tehlikeli bulan diğer bâzı sahâbe de, onlara iltihâk etmiş ve böylece zühd ve takvâ yolunu tutanların sayısında bir çoğalma görülmüştür.

“Sûf” kelimesinden “ehl-i suffice” ve onların riyâzât ve takvâlarından “tasavvuf” ve “mutasavvıf” kelimeleri zamanla neş’et edip yaygınlaşarak tarihin seyri içinde müesseseseleşmiştir.

İslâm âlimleri, Kur’ân ve sünnete bağlılığı esas aldıklarından takvâ yolunda yürüyen mutasavvıflar da ortaya koydukları eserlerde tasavvufî görüşleri aynen müctehidler gibi şer’î gerçeklerle te’yîd edegelmişlerdir. Ancak bu yolda rehberlerin, yâni meşâyıhın, zâhiri hazmetmiş insanlardan seçilmediği bir kısım tarîkatlerde “neşve-i sûfiyye”nin galebesi sebebiyle bazı ayak kaymaları olmuştur. Ancak tarîkatler arasında şeyhleri umûmiyetle hâcegândan, yâni ilim erbâbı âlimlerden, dînin zâhirini de hazmetmiş insanlardan gelenler, bu ayak sürçmelerinden korunabilmiştir. Tasavvuf târihinde Kitab ve Sünnet muhtevâsı içinde devâm eden Nakşîlik ve emsâllerinin şer’î gerçeklere sadâkatini ifâde etmek için mâruf tâbiriyle:

“Pergelin sâbit ayağı şeriattır.” hükmü, harc-ı âlem bir düstûr olmuştur.

Nitekim Hazret-i Mevlânâ buyurur:

“Biz pergel gibiyiz. Sâbit ayağımız şeriatta, öteki ayağımızla yetmiş iki milleti dolaşmaktayız.”

“Şeriat bir muma benzer, ışık tutar, yol gösterir. Mumu ele almakla yol aşılmış olmaz. Ama o ele alınmadan da yola düşülemez. Şeriatın ışığında yola düşüp gitmeye başladın mı, işte bu gidişin tarîkattir.”

B. TASAVVUFUN TÂRİFİ

Tasavvufun, yaşandıkça tadılan ve idrâk edilen bir ilim olması itibâriyle, kelimelerin mahdud imkanları içinde kâmil bir sûrette îzâhı zordur. Bu sebeple Allâh dostları, her kesitinden muhtelif ışıklar yansıyan o tasavvuf kristalinin kendilerine bakan vechesini nazar-ı îtibâra alarak farklı farklı târifler yapmışlardır.

Hak dostları ve bu mânevî yolun müntesibleri, istîdâd, iktidar ve kalblerinde zuhûr eden hâl tecellîleri nisbetinde mesâfe kat ederler. Bu sebeple rûhânî âlemdeki sünûhâtın, yâni kalbî ilhamların kendilerindeki tecellîsine göre de tasavvufu farklı farklı telâkkî ederler. Ancak tasavvufu târif etmiş olan bu gibi kimsele-
rin hepsi de, kendi zâviyelerinden haklıdırlar. Bizler, bu gibi târiflere bakarak tasavvufun mâhiyeti hakkında ancak umûmî bir fikir sâhibi olabiliriz.

Bu muhtelif târiflerin ortak yönleri itibâriyle tasavvuf; müminlerin iç âlemini düzelterek onları mânen tekâmül ettiren, kulu ahlâk-ı hamîdeye erdirerek Hakk’a yaklaştıran ve bu sûretle de mârifetullâh’a ulaştıran bir ilimdir, diyebiliriz.

Hak dostlarının, nâil oldukları rûhânî tecellîlere göre yaptıkları sayısız tasavvuf târiflerinden birkaçı şöyledir:

1. Tasavvuf Güzel Ahlâk ve Edeptir

Güzel ahlâk, îmânı taklîdden kurtararak fikir ve davranışlara istikâmet veren ihsân duygusunu, yâni Cenâb-ı Hakk’ı görüyormuşçasına bir hâlet-i rûhiyeyi kalbde sâbitleyerek, şahsiyetin hâkim ve ayrılmaz bir unsuru hâline getirmek ve bu minvâl üzere yaşamaktır.

Ebu’l-Hüseyn en-Nûrî:

“Tasavvuf ne şekil, ne de bir ilimdir; o sadece güzel ahlâktan ibarettir. Eğer şekil olsaydı mücâhede ile, ilim olsaydı öğrenmekle tahsîl edilirdi. Bu sebeple sırf şekil ve ilim, maksada ulaştıramaz. Tasavvuf, Hakk’ın ahlâkına bürünmektir.” buyurarak, onun ahlâk ile kopmaz bağına işaret etmiştir.

Tasavvuf, Rasûl-i Ekrem -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’in örnek hayâtında ismen telaffuz edilmemiş olsa da, mâhiyeti ve hakîkati itibâriyle mevcuttu. Güzel ahlâktan maksat, -sallâllâhu aleyhi ve sellem- Efendimiz’in ahlâk-ı hamîdesi ile ahlâklanmaktır. Onun ahlâkı, Rabbimiz tarafından Kur’ân-ı Kerîm’de:

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ

“Şüphesiz ki Sen, yüce bir ahlâk üzeresin” (el-Kalem, 4) buyurularak te’yîd ve tekrîm edilmiştir.

Nitekim Hazret-i Âişe -radiyallâhu anhâ-, kendisine Rasûlullâh'ın ahlâkı sorulduğu zaman:

“Onun ahlâkı Kur’ân’dı.” (Müslim, Mûsâfirîn, 139) buyurmuştur.

Kul, Kur’ân ahlâkıyla ahlâklanıp onun ahkâmıyla da istikâmetlendiği takdirde âdetâ canlı bir Kur’ân hâline gelir. Kur’ân-ı Kerîm’i, mânâsını tefekkür ile tilâvet etmek ve ahkâmına tâbî olarak yaşamak, güzel ahlâkın zirve noktasıdır.

Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-, peygamber olarak gönderildiğinden itibaren kıyamete kadar bütün zaman ve mekânları tenvîre memur olmuştur. Bu itibarla O’nun en cüz’î ve mahrem teferruatına varıncaya kadar bütün davranışları, sağlam bir rivâyetle bizlere intikal etmiş ve bu intikal, kıyâmete kadar teselsül bereketine mazhar kılınmıştır. Siyer-i Nebî incelendiği zaman görülecektir ki, insanlığın kemâli ve güzel ahlâkın zirvesi, Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’dir. Zîrâ O:

“Ben başka bir maksatla değil, ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.” (İmâm Mâlik, *Muvattâ*, Hüsnü’l-hulk, 8) buyurarak vazîfesini târif etmiş ve bütün insanlık âlemine **“üsve-i hasene”**, yâni mükemmel bir ahlâk nümûnesi olmuştur.

Kur’ân-ı Kerîm’de ahlâk-ı Muhammedî şöyle ifâde edilir:

“Andolsun ki, sizin için; Allâh’a ve âhiret gününe kavuşacağını uman ve Allâh’ı çok zikreden (mümin)’ler için Rasûlullâh’ta en mükemmel bir örnek (üsve-i hasene) vardır.” (el-Ahzâb, 21)

Yüce Rabbimiz, bir ikrâm olarak, güzel ahlâkı Peygamber Efendimiz -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’den itibaren **veresetü’l-enbiyâ**⁷ vâsıtası ile kesintisiz olarak kıyamete kadar devam ettirecektir.

Peygamber Efendimiz -sallâllâhu aleyhi ve sellem-:

“Müminlerin îmân cihetinden en mükemmeli, ahlâken en güzel olanıdır.”

(Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 250) şeklindeki beyânlarıyla, ahlâkın, îmânın meyvesi ve kemâlinin alâmeti olduğuna işaret buyurmuşlardır. Allâh dostları da, işte bu Muhammedî ahlâk ile ahlâklanan mâneviyât rehberleridir.

Ebû Muhammed Cerîrî:

“Tasavvuf, güzel ahlâkı benimsemek ve kötü ahlâktan sıyrılmaktır.” derken yine bu hakîkate işaret etmiştir.

⁷ **Veresetü’l-Enbiyâ:** Peygamberlere, husûsiyle Âhirzaman Nebîsi Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’e zâhiren ve bâtinen; ilim, amel ve ahlâk bakımından vâris olmuş hakîkî âlimlerdir. Nitekim hadîs-i şerîfte: *“Hakîkî âlimler, peygamberlerin vârisleridir.”* (Ebû Dâvud, İlim, 1) buyurulmuştur.

Kalbi, güzel ahlâk ile tezyîn edip kötü ahlâktan sakındırmak, ebedî saâdet ve selâmet için mecbûrî olduğu kadar meşakkatli de bir iştir. Nitekim ilk mutasavvıflardan Ebû Hâşim Sûfî:

“Kalbde yer etmiş bir kibri kazımak, dağları iğne ile kazmaktan daha zordur.” buyurmuştur.

Ebû Bekir el-Kettânî ise:

“Tasavvuf ahlâktır. Ahlâk itibâriyle senden üstün olan, safâ, yâni mânevî temizlik bakımından da üstündür.” der.

İnsanlık tarihi, peygamberlerin eşsiz güzellikteki nice ahlâkî davranış tezâhürleriyle doludur. Bunun en güzel misâllerinden birisi şüphesiz Hazret-i Yûsuf -aleyhisselâm-’dır. O, âyet-i kerîmede buyurulduğu üzere kendisine açık bir şekilde zulmetmiş olan kardeşlerine:

“... Bugün size başa kakma ve ayıplama yoktur, Allâh sizi affetsin! O merhametlilerin en merhametlisidir.” (Yûsuf, 92) diyerek, affedebilmenin kâbına varılmaz bir misâlini sergilemiştir.

Mutasavvıfın hedefi, kalbini, Hazret-i İbrâhim -aleyhisselâm- gibi dünyâdan sâlim ve ilâhî emirlere itaatkâr, Hazret-i İsmâil -aleyhisselâm- gibi Hakk’a teslim ve ilâhî takdîre râzı, Eyyûb -aleyhisselâm- gibi sabırlı kılmaktır. Müminin hüznü Dâvud -aleyhisselâm-’ın hüznü, fakirliği ise Hazret-i Îsâ -aleyhisselâm-’ın fakr ve istiğnâsı gibi olmalıdır.

Mutasavvıf, Hazret-i Mûsâ -aleyhisselâm-’ın münâcâtı esnâsındaki şevk ve iştiyakla lebâleb dolu bir gönle ve nihâyet Kâinâtın Fahr-i Ebedîsi Hazret-i Muhammed -aleyhissalâtü vesselâm-’ın ihlâsına, yâni Rabbine karşı olan muhabbet ve samimiyetine sahip olmaya çalışan kimsedir.

Ebû Hafs el-Haddâd:

“Tasavvuf, edepten ibârettir.” diyerek onu, güzel ahlâkın en mükemmel bir hülâsası şeklinde târif etmiştir.

Hazret-i Mevlânâ da edeb hakkında şöyle der:

“Efendi! Bilmiş ol ki edeb, insanın bedenindeki ruhtur. Edeb, ricâlullâhın göz ve gönlünün nûrudur. Eğer şeytanın başını ezmek istersen, gözünü aç ve gör; şeytanı kahreden edeptir. İnsanoğlunda edeb bulunmazsa, o gerçekte insan değildir. İnsan ile hayvan arasındaki fark edeptir.”

Diğer bir beytinin mânâsı da şöyledir:

“Aklım, kalbime: «Îmân nedir?» diye sordu. Kalbim ise aklımın kulağına eğilerek: «Îmân edepten ibârettir.» dedi.”

Başka bir şâir de, “edeb”i ne güzel nazmetmiştir:

Edeb bir tâc imiş nûr-i Hudâ'dan

Giy o tâcı emîn ol her belâdan

Bu itibarla evvelce tekke ve dergâhların yegâne îkaz levhalarından birisi de “أَدَبُ يَا هُوَ” (Edeb yâ Hû!..) idi.⁸

2. Tasavvuf, Nefs Tezkiyesi ve Kalb Tasfiyesidir

İnsanoğlu bu âleme kulluk imtihanı için geldiğinden dolayı, ölüm vaktine kadar nefis denen ve binbir menfilikleri ihtivâ eden bir illetle müptelâdır. O, velâyetin en üst derecelerine de yükselse, dünyâ, nefis ve şeytan üçlüsünün dâimî bir hîle, vesvese ve tuzaklarıyla her an karşı karşıyadır. Zâten kulluğun kıymeti de bu tehlikeleri bertaraf edip şu fânî âlemin cezbedici aldatmacalarından sıyrılarak takvâya bürünmek ve netîcesinde Hakk’a yönelmekle başlar.

Dolayısıyla insan fitratında var olan kötülük işleme meyillerini (fücûr) terbiye edip takvâ tohumlarını yeşertmek için nefis tezkiyesi ve kalb tasfiyesi zarûrîdir. Bunun için her insan, istîdâd ve iktidârı nisbetinde Cenâb-ı Hakk’ı bilmek ve bu bilgiyi irfân hâline getirerek amel-i sâlihlerle Mevlâ’yı tesbih ve tekrîm etmekle mükelleftir. İşte “kulluk” kısaca budur. Bu kulluk keyfiyetinin hedefine varması ise, insanın nefis engelini aşarak ulvî duygularla dolması demek olan nefis tezkiyesi ve kalb tasfiyesine bağlıdır. “Vâsıl-ı ilâllâh”⁹ olup “Likâullâh”¹⁰ ile şereflenmek ancak bu sûretle mümkündür.

Aslî cevheri itibâriyle kalb, bu âlemde “**nazargâh-ı ilâhî**”dir. Yâni Cenâb-ı Hakk’ın nazarlarının tecellî makâmı olmak gibi bir şerefe mazhardır. Ancak nasıl ki bir sarayın “taht”ında sultandan gayrisinin oturması mümkün değilse, vücûd mülkünün sarayı hükmündeki kalbin de, Allâh’tan gayrı her şeyden, yâni nefsânî düşüncelerden, çirkin temâyüllerden ve mâsivâdan arındırılıp temizlenmesi gerekir. Aksi hâlde kalb, ilâhî lutuflara kapanır. Fakat bu, Allâh’tan başkasına muhabbet beslenemeyeceği mânâsına gelmez. Gerçi, nefisini tezkiye ve kalbini tasfiye edip de kalb-i selîmin zirvelerine ulaşanlar, mâsivâ muhabbetinden âzâde olmuşlardır. Ancak diğer insanlar, derece derece mal, evlâd vs. muhabbetlerini kalblerinden tamâmıyla silmeye muvaffak olamazlar. Esâsen bu nevî muhabbetler, belirli bir sınırı aşmadığı müddetçe meşrûdur.

Kalb tasfiyesinin ehemmiyetini kavramak için kalbin maddî ve mânevî hayâtındaki mevkiine bakmak kâfîdir. Nitekim Peygamber Efendimiz -sallâllâhu aleyhi ve sellem- kalbin insandaki hayâtî ehemmiyetini şöyle ifâde buyurmuştur:

“... İnsan bedeninde bir et parçası vardır. O iyi olursa bütün beden iyi, kötü olursa bütün beden kötü olur. Dikkat ediniz ki, o kalbdır.” (Buhârî, İmân, 39)

⁸ Bu ifâde edebe riâyete çağıran bir îkaz olduğu gibi, aynı zamanda “Yâ ilâhî! Edeb lutfeyle!” mânâsında bir niyâzdır.

⁹ **Vâsıl-ı ilallâh:** Dünyâda kalben Yüce Allâh’a ulaşmak.

¹⁰ **Likâullâh:** Âhirette Rabbimizin cemâline kavuşmak.

Hazret-i Mevlânâ -kuddise sirruh-, bir çuvalın dibindeki deliği kapatmadan içini doldurmaya çalışmanın beyhûde bir gayret olduğunu ifâde eder. Bunun gibi amellerin de ancak tasfiye edilmiş bir kalb ile yapıldığı takdirde kişinin saâdetine vesîle olabileceği âşikârdır. Zîrâ ameller niyetlere bağlıdır. Niyet ise, kalbin amellerinden biridir. Bu münâsebetle niyetin tashîhi ve ihlâsla tezyîni şarttır.

Bu keyfiyet ise, ancak erbâbınca icrâ olunacak kalbî eğitim neticesinde elde edilen bir hâldir. Hak dostlarının kalb eğitiminde hedefledikleri nokta, kalbin sürekli Allâh ile beraber olma şuuruna (ihşâna) erişmesi ve böylece diri kalb vasfına kavuşmasıdır. Kalbin bu kıvâma ulaşması için mâsivâdan, yâni Allâh'ın dışındaki her şeyden arınmış olması zarûrîdir.

Bu kıvâma ulaşan kalb, ince ve derin hakikatleri görür hâle gelir. Kalb, ke-sâfetten kurtulup letâfete büründüğü nisbette de ilâhî esmâ ve esrârın mâkesi olur. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın kalb yoluyla bilinmesi demek olan mârifetullâh hâsıl olur. Bu ise, ilmin irfân hâline gelmesi demektir.

Allâh'ın huzûruna ancak selîm kalble, yâni tasfiye edilen, bütün mânevî hastalıklardan arındırılıp içi ilâhî muhabbet ile doldurulmuş tertemiz bir gönülle çıkanların kurtulacağını Cenâb-ı Hak şöyle bildirir:

يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ

“O gün ne mal fayda verir, ne de evlâd. Ancak Allâh'a kalb-i selîm (tertemiz bir kalb) ile gelenler müstesnâ.” (eş-Suarâ, 88-89)

Diğer taraftan nefsini temizleyemeyen ve Allâh'ın zikrinden uzak kalarak katılaştan kalblerin ise helâk olacağı yine Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

“... Nefse ve ona birtakım kâbiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilhâm edene yemin ederim ki, nefsini kötülüklerden arındıran (tezkiye eden) kurtuluşa ermiş, onu kötülöklere gömen de ziyân etmiştir.” (eş-Şems, 7-10)

“...Allâh'ı zikretmek husûsunda kalbleri katılaştırmış olanlara yazıklar olsun! İşte bunlar apaçık bir sapıklık içindedirler.” (ez-Zümer, 22)

Bu âyet-i kerîmeler ışığında Ebû Saîd el-Harrâz'ın şu sözü ne kadar mânîdardır:

“Kâmil insan, Allâh'ın, kalbini temizleyip nûrla doldurduğu kimsedir.”

3. Tasavvuf, Sulhü Olmayan Mânevî Bir Cenktir

Cüneyd-i Bağdâdî Hazretleri'ne âit olan bu târif, tasavvufun nefse karşı ömür boyunca devam eden bir mücâhede olduğunu ifâde etmektedir. Nefse karşı cihâd, nefsin meşrû olmayan bütün isteklerine mânî olmaktır.

Harpler, muayyen zaman ve mekanlarda yapılır ve biter. Nefse karşı girişilen bu mücâhedenin ise bir ömür boyu inkıtâsız devâm ettirilmesi gerekir. Âyet-i kerîmede:

“... Sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine kulluğa devâm et!” (el-Hicr, 99) buyurulmuştur.

Cenâb-ı Hak, nefsin hîle ve desîselerine kapı aralayan “gaflet”e karşı dâ-imî bir teyakkuz hâlinde bulunup bu minvâl üzere kulluğa devâm edilmesini şöyle emretmiştir:

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً

وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ

“Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam Rabbini zikret! Gâfillerden olma!” (el-A’raf, 205)

Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem- Efendimiz’in bizzat iştirâk ettikleri ve “Gazvetü’l-Usra”, yâni “Zorlu Sefer” adıyla anılan Tebûk Gazvesi dönü-şünde ifâde buyurdıkları:

“Şimdi küçük cihâddan büyük cihâda dönüyoruz.” tâbirleri, şüphesiz ki bu târifin ilhâm kaynağıdır. Pek zorlu bir seferden sonra vârid olan bu söz üzerine:

“Bundan daha büyük cihâd olur mu?” diye hayrete düşen ashâbına Pey-gamber Efendimiz -sallâllâhu aleyhi ve sellem-:

“– Evet! Şimdi küçük cihâddan en büyük cihâda; nefis ile mücâhedeye dö-nüyoruz!” ¹¹ şeklinde mukâbeledede bulunmuşlardır.

Asrımız araştırmacılarından R. Garaudy, İslâm’daki bu küçük ve büyük ci-hâd dengesinin önemini şöyle değerlendirir:

Tamâmen İslâmî bir mânevî eğitim şekli olan tasavvuf, aslında insanı ya-ratılış gayesinden uzaklaştırıp nefsine mahkûm eden her türlü arzuya karşı yapılan iç mücâdele demektir. Bunun İslâm ıstılâhındaki adı büyük cihâddır. Müslüman-ları Allâh yolundan ayırıp kendisine râm eden her türlü iktidar, zenginlik ve yanlış bilgilere karşı, onun birlik ve âhengini sağlamak için çalışmak ise, küçük cihâd olarak adlandırılmıştır. Ferd ve cemiyetin saâdet ve selâmetini sağlayan da, bu iki cihâd arasındaki dengedir. ¹²

4. Tasavvuf İhlâstır

Tasavvuf, Allâh’a karşı samîmiyettir. Amelleri sırf rızâ-yı ilâhîyi kastede-rek îfâ etmek ve onlar üzerine başka gâyelerin gölgesini düşürmemek, dînî ıstılâh-ta “ihlâs” kelimesiyle ifâde olunur. Cenâb-ı Hakk’ın rızâsından gayrı bütün emel-leri kalbden temizlemek, müslümanın memur bulunduğu büyük bir fazîlettir.

Cenâb-ı Hakk’ın rızâsını kazanmak için emredilmiş bulunan amellere bir ortağın karıştırılması, ihlâssızlık veya riyâkârlıktır ki, ind-i ilâhîde o ameller, fâil-lerine faydasız bir yorgunluktan başka bir şey bırakmaz. Bu da Allâh katında

¹¹ Süyûtî, *Câmiu’s-Sağîr*, II, 73.

¹² Bkz. R. Garaudy, *İslâm’ın Vaad Ettikleri*, s. 47.

amelleri makbul kılan aslî şartlardan en ehemmiyetlisinin “ihlâs” olduğunu gösterir.

İhlâs, Cenâb-ı Hakk’a yakınlaşma arzusuyla her türlü dünya menfaatlerinden kalbi koruyabilmektir.

İhlas, kulları en büyük hayır olan ilâhî rızâya nâil eyler.

Kulların amellerinden Allâh Teâlâ’nın asıl murâdı, onların ancak kendi rızasına uygun olarak ihlâsla îfâ edilmesidir. Âyet-i kerîmelerde buyrulur:

“(Ey Rasûlüm!) **Şüphesiz ki Kitâb’ı sana hak olarak indirdik. O hâlde sen de dîni sadece Allâh’a has kılarak (ihlâs ile) kulluk et!..**” (ez-Zümer, 2)

“**De ki: Ben, dîni Allâh’a has kılarak (ihlâslı bir şekilde) O’na kulluk etmekle emrolundum.**” (ez-Zümer, 11)

Huzûr-i ilâhîden kovulan İblis, âyet-i kerîmede buyurulduğu üzere:

“**Dedi ki: Ey Rabbim! Andolsun ki, beni azdırmana karşılık ben de yeryüzünde onlara (günahları) süsleyeceğim ve onların hepsini mutlaka azdıracam. Ancak onlardan ihlâslı kulların müstesnâ!..**” (el-Hicr, 39-40)

Tasavvuf, her şeyi Allâh’a adamak, nîmet ve izzeti O’ndan bilmek ve benlikten kurtulmaktır. İnsan, hangi hâl ve makamda olursa olsun kendisinde bir varlık ve üstünlük vehmetmemelidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Bedir zaferi münâsebe-iyle Rasûl-i Ekrem -sallâllâhu aleyhi ve sellem- Efendimiz’e şöyle buyurmuştur:

قَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى

“(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allâh öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, lâkin Allâh attı...” (el-Enfâl, 17)¹³

O hâlde insan, acziyetini ve kulluğunu dâimâ hissetmeli, her türlü nîmet, muzafferiyet ve muvaffakiyetin Allâh Teâlâ’dan gelen bir lutuf olduğunu bilmelidir. Aksi hâlde amellerinin eciri azalır veya tamamen kaybolur.

Ebû Hureyre -radiyallâhu anh-, ibâdetlerinde ihlâsı kaybedip, benlik ve hevâlarını öne çıkartan kimselerin âkıbeti hakkında Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’in şöyle buyurduğunu haber vermektedir:

“Kıyamet günü hesâbı ilk görülecek kişi, şehid düşmüş bir kimse olup huzura getirilir. Allâh Teâlâ, ona verdiği nîmetleri hatırlatır, o da hatırlar ve bunlara kavuştuğunu itiraf eder. Cenâb-ı Hak:

«– Peki bunlara karşı ne yaptın?» buyurur.

O kimse:

«– Şehid düşünceye kadar Sen’in uğrunda cihâd ettim.» diye cevap verir.

Cenâb-ı Hak:

¹³ Allâh Rasûlü savaş esnâsında küffar ordusunun üzerine yerden bir avuç toprak alıp saçmış ve o toprak Allâh’ın izniyle kâfirlerin gözlerini bürüyerek onları şaşkın hâle getirmişti. Âyet-i kerîme bu hadisenin ardından nüzûl etmiştir.

«– Yalan söylüyorsun. Sen, ne kahraman adam desinler diye savaştın, o da denildi.» buyurur. Sonra emrolunur da o kişi yüzüstü cehenneme atılır.

Bu defa ilim öğrenmiş, öğretmiş ve Kur’ân okumuş bir kişi huzûra getirilir. Allâh Teâlâ ona da verdiği nîmetleri hatırlatır. O da hatırlar ve îtirâf eder. Ona da:

«– Peki bu nîmetlere karşılık ne yaptın?» diye sorar.

O ise:

«– İlim öğrendim, öğrettim ve Sen’in rızân için Kur’ân okudum.» cevâbını verir.

Cenâb-ı Hak:

«– Yalan söylüyorsun. Sen, âlim desinler diye ilim öğrendin, ne güzel okuyor desinler diye Kur’ân okudun. Bunlar da senin hakkında söylendi.» buyurur. Sonra emrolunur, o da yüzüstü cehenneme atılır.

(Daha sonra) Allâh’ın kendisine her çeşit mal ve imkân verdiği bir kişi getirilir. Allâh Teâlâ verdiği nîmetleri ona da hatırlatır. O da verilen nîmetleri hatırlar ve îtirâf eder.

Cenâb-ı Hak:

«– Peki ya sen bu nîmetlere karşılık ne yaptın?» buyurur.

O şahıs:

«– Verilmesini sevdiğin, râzı olduğun hiçbir yerden esirgemedim, sadece senin rızânı kazanmak için verdim, harcadım.» der.

Hak Teâlâ:

«– Yalan söylüyorsun. Hâlbuki sen, bütün yaptıklarını ne cömert adam desinler diye yaptın. Bu da senin için zâten söylendi.» buyurur. Emrolunur, bu da yüzüstü cehenneme atılır.” (Müslim, İmâre, 152)

Hazret-i Mevlânâ, ihlâstan mahrum bir şekilde ibâdet eden kimselere şöyle seslenir:

“Ey gâfil! Keşke secde ettiğin zaman yüzünü samîmiyetle Hakk’a çevirebilseydin de «Yücelerin yücesi olan Rabbim, her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir.» demenin mânâsını lâıykıyla bilebilseydin, yâni sırf şekil secdesi değil de gönül secdesi yapabilseydin!..”

İhlâssız ibâdetler, fânî ortaklar ve mânevî kirlerle doludur. O hâlde ibâdetleri saflaştırıp ulvîleştirecek olan sır, ihlâstır. İhlâssız yapılan amel, kula hiçbir fayda sağlamaz. Nitekim, dînin îmandan sonra en mühim emri olan namaz ibâdetini bile ihlâs şartına riâyet etmeden ifâ edenler, şu âyet-i kerîmenin dehşetli itâbına mâruz kalmışlardır:

“Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, namazlarını ciddiye almazlar ve gösteriş yaparlar...” (el-Mâûn, 4-6)

Cüneyd-i Bağdâdî -kuddise sirruh- şöyle buyurmaktadır:

“İhlâs, ameli mânevî bulanıklıktan tasfiye etmektir.”

Bir başka Allâh dostu ise:

“İhlâsta iddialı olmak, bir nevî ihlâssızlıktır.” der. Zîrâ ihlâs ve takvâda en büyük tehlike, müminin kendisini takvâ sâhibi görmesidir.

Allâh Rasûlü -sallâllâhu aleyhi ve sellem- buyururlar:

“*Dîninde ihlâslı ol! Böyle yaparsan, az amel bile sana kâfi gelir.*” (Hâkim, Müstedrek, IV, 341)

“*Allâh Teâlâ sizin sûretlerinize ve mallarınıza bakmaz! Fakat sizin (ihlâs ve takvâ bakımından) kalblerinize ve amellerinize bakar.*” (Müslim, Bîr, 34)

5. Tasavvuf İstikâmettir

Tasavvufta kitâb ve sünnete sımsıkı sarılmanın tam ifâdesi “istikâmet”tir. Cenâb-ı Hak, bu hususta Peygamberine ve O’nun şahsında biz ümmetine âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur:

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا

“**Ey Habîbim! Beraberindeki tevbe eden (mümin)’lerle birlikte, emrolunduğun gibi istikâmet üzere olun ve aşırı gitmeyin!..**” (Hûd, 112)

Rasûl-i Ekrem -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’in:

“*Beni Hûd Sûresi... ihtiyarlattı.*” (Tirmizî, Tefsîr-i Sûre, 56/6) buyurmasına sebep olan bu ilâhî hitab,¹⁴ müfessirlerce şöyle anlaşılmıştır:

“Ey Nebî! Kur’ân ahlâkı ve ahkâmı mûcibince hareket edip bilfiil müşahhas bir istikâmet örneği olman gerekmektedir ki, böylece hakkında hiçbir şüphe ve tereddüde mahal kalmasın! Sen, müşrik ve münâfıkların ileri geri konuşmalarına bakma, onları Allâh’a havâle et! Gerek umûmî, gerek husûsî vazifelerinde tam emrolunduğun gibi hakkıyla istikâmette ol, sırât-ı müstakîmden ayrılma! Sana vahyolunan emrin îfâsı ne kadar ağır olursa olsun, o emrin tebliğ, icrâ ve tatbikinde hiçbir mânîden yılma! Rabbin senin yardımcındır.”¹⁵

Abdullâh bin Abbas -radiyallâhu anh- bu âyetle ilgili olarak şöyle demiştir:

“*Kur’ân-ı Kerîm’de Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem- için bu âyet-i kerîmeden daha şiddetli bir hitâb vâkî olmamıştır.*” (Nevevî, Şerhu Sahîh-i Müslim, II, 9)

Buradaki hitap her ne kadar Nebiyy-i Zîşân Efendimiz’e ise de, onu bu kadar meşakkate sokan, sadece şahsıyla alâkalı istikamet endîşesi değildi. Zîrâ O:

“(Ey Habîbim! Sen) **sırât-ı müstakîm üzeresin.**” (Yâsîn, 4) te’yîd-i ilâhîsine mazhardı. Onu bu kadar çok ihtiyarlatan, emrin müminlere de râcî olması sebebiyle onlar hakkında duyduğu endîşedir.

¹⁴ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi*, IX, 107.

¹⁵ Bkz. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, IV, 2829-2830.

Peygamber Efendimiz -sallâllâhu aleyhi ve sellem-'in bi'setinden sonra, Fahr-i Kâinât'ın rehberliği dışındaki hiçbir yol insanı Allâh'a götürmez. Zîrâ Allâh Teâlâ, kendi muhabbet ve mağfiretini, Peygambere itaat şartına bağlamıştır. Âyet-i kerîmelerde buyrulur:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ

فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“(Rasûlüm!) De ki: Eğer Allâh'ı seviyorsanız, bana uyunuz ki, Allâh da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allâh Ğafûrdur, Rahîmdir.” (Âl-i İmrân, 31)

“De ki: Allâh'a itaat edin; Peygamber'e de itaat edin... Eğer ona itaat ederseniz, doğru yolu bulmuş (hidâyete ermiş) olursunuz.” (en-Nûr, 54)

Zünnûn-i Mısırî -kuddise sirruh- da:

“Ahlâkında, fiil ve hareketlerinde Allâh Teâlâ'nın habîbinin sünnetine uyan kimse, Hakk'a olan sevgisini isbat etmiş olur.” buyurarak bu hakîkati te'yîd eder.

Bayezid-i Bistâmî -kuddise sirruh- ise:

“Havada bağdaş kurup oturabilen birini görürseniz, o şahsın ilâhî emir ve nehiy hudûdlarını koruduğunu, sünnete tâbî olduğunu ve Hakk'ın hukûkuna riâyet ettiğini görmedikçe, bunun bir kerâmet olduğuna inanmayınız.” der.

İstikâmet ehlinin yolu olan “sırât-ı müstakîm”e lââyıkıyla sülûk edebilenler hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de:

“Kim Allâh'a ve Rasûlüne itaat ederse işte onlar, Allâh'ın kendilerine lutuflarda bulunduğu peygamberler, siddîklar, şehidler ve sâlihlerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaştır!” (en-Nisâ, 69) buyurulmuştur.

Âyet-i kerîmede de görüldüğü üzere sırât-ı müstakîm (dosdoğru yol), seçkin kimselerin yoludur. İstikâmetin esası da îmân ve takvâdır. Bu ikisinin mahallî ise kalbdır. Bu itibarla istikâmet, kalbde bulunan îmân ve takvâ ile vücûdun yekâhenk olmasıdır. Kalbdeki îmân, ihlâs ve îtidal, istikâmeti sağlar ve dâimî kılar. Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-:

“Dil istikâmet üzere olmadıkça kalb, kalb istikâmet üzere olmadıkça îmân müstakîm olmaz.” (Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 198) buyurmuşlardır.

Kendisinden nasihat isteyen birisine Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-:

“Allâh'a inandım de! Ondan sonra da istikâmet üzere dosdoğru ol.” (Müslim, İmân, 62) buyurarak dîni hülâsâ etmiştir.

Her hususta istikâmeti muhafaza etmek kadar yüksek bir makam ve onun lââyıkıyla yerine getirilmesi kadar zor olan hiçbir emir yoktur. Zîrâ istikâmet, ibâdetle ifrat ve tefrite düşmeden îtidali muhafaza ile Hak yolunda sebat etmek ve

emrolunanı, emrolunduğu gibi ve tâkatinin yettiği ölçüde en mükemmel şekilde yapmaktır. İşte bu yüzden en büyük kerâmet istikâmettir.

Allâh dostları istikâmet üzere olmayı şîâr edinmişlerdir. Gerçek istikâmet ise Fahr-i Kâinât'ın nurlu yolundan gitmektir.

Nitekim Mevlânâ Celâleddin Rûmî bu hakîkati ne güzel ifâde etmiştir:

“Bu can tende durdukça, Kur’ân’ın bendesiyim ve Muhammedü’l-Muh-târ’ın yolunun toprağı, ayağının tozuyum. Eğer biri benim sözlerimden, bundan başka bir şey naklederse, naklettiği sözden de, kendisinden de bîzârım.”

“Kim Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’in sofrasından başka bir sofraya giderse, bil ki şeytan onunla bir kaptan yemek yer. Zîrâ, o irfan sofrasın-dan başka bir sofraya seçen kişinin boğazını kemik yırtar ve deler.”

6. Tasavvuf, Rızâ ve Teslîmiyettir

Teslîmiyet; boyun eğmek, itaat etmek, teslim olmak ve itirazsız kabul etmek demektir. İslâm kelimesi de aynı köktendir. Tasavvuf kulun, ilâhî istikâmet üzere yaşayabilmesi ve her nefeste Rabbine daha ziyâde yaklaşabilmesi için, Hakk’a rızâ ve teslîmiyet duygusunu gönüllere yerleştirir.

Çünkü şu fânî âlemi kuşatan binbir elem, keder ve çilelerin tesiri ve nefsâ-nî aldanişların kesâfeti, ancak Hakk’a rızâ ve teslîmiyet netîcesinde azalmaya baş-lar. Yâni rızâ ve teslîmiyetin berekâtı ile ızdıraplar âdetâ hissedilmez hâle gelir. Hattâ iptilâlar bile Rabbin bir iltifâtı şeklinde telakkî olunarak sürûra döner.

Teslîmiyet, kader tecellîlerini engin bir rızâ ile karşılamak, tedbirden sonra mukadderâtı kabullenmek ve tahakkuk edecek netîceye gönül hoşluğu içinde bo-yun eğmektir. Bu teslîmiyetin en güzel misâli, Allâh’ın emrine imtisâlen ciğerpâ-resini kurban etmeye götüren İbrahim -aleyhisselâm- ile boynunu ilâhî takdîre se-ve seve uzatan İsmail -aleyhisselâm-’da tecellî etmiştir. Kur’ân-ı Kerîm bu iki Peygamberin teslîmiyetini bütün insanlığa misâl olarak göstermiş ve onlar hak-kında:

“Her ikisi de Allâh’ın emrine teslim olmuşlardı...” (es-Saffât, 103) buyur-muştur. Onların bu teslîmiyetleri, başlı başına bir ibâdetin rûkûnlerini teşkil etme şeklindeki ilâhî iltifâta nâil olmuştur. Hac ibâdeti, kıyamete kadar gelecek ümme-te, her ân teslîmiyeti tebliğ eden bir lisândır.

Emir ve nehiylerde Hakk’a teslim olmak; ilâhî takdire, meşakkat ve imti-hanlara sabır ve tevekkülle rızâ göstermek gerekir. Zîrâ kemâlin anahtarı iptilâlar-dır.

Şakîk-ı Belhî:

“Sıkıntının mükâfâtını bilen, ondan kurtulmaya heves etmez.” buyurmuş-tur. Bu nükteye âgâh olan Allâh dostları, gam ve sürûra aynı gözle bakmışlar; aşır-ı sürûr ile aşırı ızdırap gibi nefse tuzak olan uç noktalara sürüklenmeyip rızâ ve teslîmiyet makamında terakkî etmişlerdir.

Teslîmiyetin bir yönü de “aşk” ve “ilâhî muhabbet”tir. Zîrâ sevenler sev-diklerinden gelen her şeyi hoş karşılayarak sevgilerindeki samîmiyeti izhâr ve is-bât etme gayreti içinde olurlar.

Ebû Ali Ruzbârî, muhtemelen bu düşünceden hareketle tasavvufu:

“Kovulsa bile, kişinin sevgilinin kapısında diz çöküp sadâkat ve teslîmiyet-le beklemesidir.” diye târif etmiştir.

Gönlü aşk ile dolu olan kul, Rabbinden gelen her şeyi, muhabbeti nisbetin-de kucaklar. İbrahim -aleyhisselâm-’ın Allâh’a olan teslîmiyet ve aşkının tecellîsi, dünya ateşini bir anda gül bahçesine çevirmişti. Yâkûb -aleyhisselâm-’ın ilâhî tak-dîr karşısındaki rızâ ve teslîmiyeti, yavrusu Yusuf’un hasret acısını:

“Bana sabr-ı cemîl düşer.” (Yûsuf, 18) diyerek bastırmaya muvaffak kılmış-tı.

Tasavvuf ehli, peygamberlerin yolu olan Hakk’a teslîmiyeti, hayatlarının mihveri kılmışlardır. Zîrâ Râbiatü’l-Adeviyye -kuddise sirruhâ-’nın da dediği gi-bi:

“Seven sevdiğine itaat eder.”

Yâni teslîmiyet, sevgiye dayanan gönüllü bir itaat işidir.

Ashâb-ı kirâm da Peygamberimize olan sevgi, bağlılık ve itaatleri nisbe-tinde tekâmül etmişlerdir. Sevgi ve teslîmiyet ile itirazsız boyun eğmeleri sâyesin-de bütün ümmete nümûne yıldızlar olmuşlardır.

Tasavvufun târifleriyle ilgili olarak bu anlatılanlardan ilhâmla şunları söy-leyebiliriz:

Tasavvuf, maddî-mânevî kirlerden arınıp, güzel ahlâk ve vasıfları kazana-rak, dîni, özüne uygun bir keyfiyette yaşayabilme gayretidir. Böylece, sırf aklın çözmeye kâfi gelmediği maddî veya mânevî hadiselerdeki sırrî oluşlar ve yüce muammâları kuşatıcı bir görüş olgunluğuna ulaşmaktır. Gönlün, sonsuz rûhânî hazlara duyduğu meclûbiyetin önünde âdetâ bir ayak bağı olan nefis engelini aş-a-bilmeye çalışmaktır. Rûhun hapsedilmiş olduğu bedenın nefsânî temâyüllerini aşarak bütün hâdiselerin özündeki mücerred hakikatleri, idrâklerin hudûdundaki perdenin de arkasında cereyân eden ibret ve hikmet safhalarını, ârifâne bir üslûb ile temâşâ edebilmeyi sağlayan birtakım hâller ve bilgilerin ilmidir.

Bu tasavvuf tarifleri mevzuunda neticeyi, Aksaray Olanlar Dergâhı Şeyhi İbrahim Efendi’nin meşhur “tasavvuf manzûmesi”ne bırakalım:

Bidâyetle tasavvuf sûfî bî-cân olmağa derler

Nihâyetle gönül tahtında sultân olmağa derler

“Tasavvufun başlangıcı, maddî varlığından sıyrılan ve kendinde bir varlık görmeyen, kısaca irâdesini Hakk’a teslim etmiş bir sûfî olabilmektir. Sonu ise, bü-tün ilâhî güzellikleri kazanarak gönül tahtının sultânı olmaktır.”

Tarîkatte ibârettir tasavvuf mahv-ı sûretten

Hakîkatte sarây-ı sırda mihmân olmağa derler

“Tarîkatte tasavvuf; sûretin mahvından ibârettir. Yâni beşerî zaatlardan kurtulmaktır. Hakikat olarak ise, ilâhî sır sarayının misafiri olmaktır.”

Bu âb u kil libâsından tasavvuf ârî olmaktır

Tasavvuf cism-i sâfî nûr-i Yezdân olmağa derler

“Tasavvuf, toprak ve sudan ibaret fânî elbiselerden/kafeslerden kurtulmaktır. Böylece tertemiz bir varlık olarak Allâh Teâlâ’nın nûru hâline gelebilmektir.”

Tasavvuf lem’ayı envâr-ı mutlakdan uyarmaktır

Tasavvuf âteş-i aşk ile sûzân olmağa derler.

“Tasavvuf, (gönül mumunun) ışığını, ilâhî nurlarla tutuşturmaktır. Çünkü tasavvuf aşk ateşi ile tutuşmaya derler.”

Tasavvufta şerâit nâme-i hestîyi dürmektir

Tasavvuf ehl-i şer’ u ehl-i îmân olmağa derler

“Tasavvufta esas olan, varlık kitabını dürmek, benlikten sıyrılmaktır. Asıl tasavvuf, şeriat ehli ve hakîkî îmân sahibi olmaktır.”

Tasavvuf ârif olmaktır hakîmen âdetullâha

Tasavvuf cümle ehl-i derde dermân olmağa derler

“Tasavvuf, ilâhî sır, tecellî ve irâdenin hikmetlerini bilmektir; ârifliktir. Yine tasavvuf, bütîin dert sahiplerine derman olmaktır.”

Tasavvuf ten tılsımın ism miftâhıyla açmaktır

Tasavvuf bu imâret külli vîrân olmağa derler

“Tasavvuf, bu beden tılsımını isim anahtarı (Allâh ismi) ile çözmektir. Yine tasavvuf, bu fânî imâreti tamamen yok etmektir.”

Tasavvuf sûfî kâli hâle tebdil eylemektir bil

Dahî her söz ki söyler âb-ı hayvân olmağa derler

“Bilesin ki tasavvuf, sûfînin sözünü (ve bilgisini) hâle dönüştürmektir. Bu, bir bakıma onun her sözünün bir âb-ı hayât (ölümsüzlük iksiri) olmasıdır.”

Tasavvuf ilm-i ta’bîrât u te’vîlâtı bilmektir

Tasavvuf can evinde sırr-ı Sübhân olmağa derler

“Tasavvuf, büyük bir derinlik kazanarak tâbîr ve te’vîl ilimlerine vâkıf olmak ve böylece insan, kâinât, Kur’ân ve sünnetteki ilâhî sırları idrâk etmektir. Yine tasavvuf, can evinde Allâh’ın bir sırrı olabilmektir.”

Tasavvuf hayret-i kübrâda mest ü vâlih olmaktır

Tasavvuf Hakk’ın esrârında hayrân olmağa derler

“Tasavvuf, Hakk’ın azamet, kudret ve güzelliği karşısında büyük bir hayret ve dehşet içinde olarak hem sarhoş hem de uyanık olmaktır. Çünkü tasavvuf, Hakk’ın sonsuz sırlarına hayranlıktır.”

Tasavvuf kalb evinden mâsivâllâhı gidermektir

Tasavvuf kalb-i mümin arş-ı Rahmân olmağa derler

“Tasavvuf, gönül sarayından Allâh’tan başka her şeyi çıkarmaktır. Çünkü tasavvuf, mümin bir kalbin Allâh’ın arşı olması demektir.”

Tasavvuf her nefeste şarka vü garba erişmektir

Tasavvuf bu kamu halka nighbân olmağa derler

“Tasavvuf, her nefeste doğuya ve batıya erişmek, yâni oralardaki ehl-i îmânı düşünmek, onların sevinç ve kederlerine ortak olmak; ihtiyaç sahiplerine hizmet etmektir. Yine tasavvuf, bütün halkı görüp gözetmeye çalışmaktır.”

Tasavvuf cümle zerrât-ı cihanda Hakk’ı görmektir

Tasavvuf gün gibi kevne nümâyân olmağa derler

“Tasavvuf, cihanın bütün zerrelerinde Hakk’ı müşâhede etmektir. Böylece tasavvuf, âlemlere güneş gibi olmaktadır.”

Tasavvuf anlamaktır yetmiş iki milletin dilin

Tasavvuf âlem-i akla Süleymân olmağa derler

“Tasavvuf, yetmiş iki milletin dilini bilmek, yâni herkesin hâminden anlamaktır. Tasavvuf, akıl âlemine Süleyman olmaktadır.”

Tasavvuf urvetü’l-vüskâ yükün can ile çekmektir

Tasavvuf mazhar-ı âyât-ı gufrân olmağa derler

“Tasavvuf, Hakk’ın insana yüklediği ilâhî emânet olan Kur’ân-ı Kerîm ve onun getirdiği mes’ûliyeti canla başla taşımaktır. Tasavvuf, ilâhî mağfireti müjdeleyen âyetlerin mazharı olmaya derler.”

Tasavvuf ism-i âzamla tasarruftur bütün kevne

Tasavvuf câmi-i ahkâm-ı Kur’ân olmağa derler

“Tasavvuf, bütün kâinâta «İsm-i a’zam»la tasarruf etmektir. Yine tasavvuf, Kur’ân hükümlerini gönülde cem etmek, yâni canlı bir Kur’ân olabilmektir.”

Tasavvuf her nazarda zât-ı Hakk’a nâzır olmaktadır

Tasavvuf sûfiye her müşkil âsân olmağa derler

“Tasavvuf, her bakışta Cenâb-ı Hakk’a yönelmektir. Yine tasavvuf, sûfiye, bütün zorlukların kolaylaşmasıdır.”

Tasavvuf ilm-i Hakk’a sînesini mahzen etmektir

Tasavvuf sûfî bir katreyken ummân olmağa derler

“Tasavvuf, gönlünü Hakk’ın ilmine mekân etmek, yâni ledünnî ilme sahip olmaktadır. Böylece tasavvuf, bir damla hükmünde iken sûfinin engin bir derya hâline gelmesidir.”

Tasavvuf külli yakmaktır vücûdun nâr-ı “lâ” ile

Tasavvuf nûr-i “illâ” ile insân olmağa derler

“Tasavvuf, Hakk’ın varlığı karşısında bütün mevcudâtın «lâ / yok» ateşiyle yanıp küll olmasıdır. Tasavvuf, “illâ” nûruyla, yâni temizlenmiş bir gönülle Allâh’ı tevhîd ederek insan-ı kâmil olmaktadır.”

Tasavvuf «kul kefâ billâh» ile dâvet-dürür halkı

Tasavvuf «ircî» lafzıyla mestân olmağa derler

“Tasavvuf, «De ki: Allâh sana yeter!» (er-Ra’d, 43) âyetiyle insanları Hak yoluna davet etmektir. Yine tasavvuf, «Rabbine dön!» (el-Fecr, 28) lafzının zevkiyle kendinden geçmektir.”

Tasavvuf günde bin kerre ölüp yine dirilmektir

Tasavvuf cümle âlem cisminde can olmağa derler

“Tasavvuf, her gün ölmeden evvel ölmek sırrını binlerce kez yaşamak ve kalben diri kalmaktır. Bundan sonra tasavvuf, bütün âlemin cisminde can olabilmek, yâni diğer gönülleri de ihyâ edebilmektir.”

Tasavvuf zât-ı insan zât-ı Hak’da fânî olmaktır

Tasavvuf kurb-ı «ev ednâ»da pinhân olmağa derler

“Tasavvuf, insanın kendi varlığını, Hakk’ın varlığında yok etmesidir. Böylece tasavvuf, mîrac vuslatında tecellî eden ve âyet-i kerîmede «iki yaydan daha yakın» (en-Necm, 9) şeklinde ifâde buyurulan bir yakınlık içerisinde bile kendini gizleyebilmektir.”

Tasavvuf cânı cânâna verip âzâde olmaktır

Tasavvuf cân-ı cânân cân-ı cânân olmağa derler

“Tasavvuf, canı sevgiliye verip her türlü fânî esareten kurtulmaktır. Bu bakımdan tasavvuf, sevgilinin canı, evet sevgilinin canı olabilmek, yâni onun tarafından da sevmektir.”

Tasavvuf bende olmaktır hakikat hak ey İbrahim

Tasavvuf şer‘-i Ahmed dilde burhân olmağa derler

“Ey İbrahim! Tasavvuf, aslında Allâh Teâlâ’ya kul-köle olmaktır. Bunun için tasavvuf, Hazret-i Ahmed -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’in yolunu ve düstûrlarını gönülde bir delil (rehber) eylemektir.”

C. TASAVVUFUN MEVZUU

Tasavvufun çeşitli ve geniş bir şekilde îzah ve târiflerinin yapılması, bir bakıma onun mevzuunun genişliğinden kaynaklanmaktadır. Yâni, tasavvufun mevzuu bir deryâ gibiengin ve derindir. Zîrâ o, insanın nefsini ve rûhunu alâkadar eden her hususla ilgilenir. Kulun, mânevî yolculuğunda kat ettiği bütün mesâfeler, geçtiği âlemler, irtibat hâlinde olduğu varlıklar, yaşadığı binbir türlü ahvâl ve nihâyet, Âlemlerin Rabbi olan Allâh'ı bulma, kalben tanıyabilme ve O'na kul-luk etme gibi sayısız hususlarla alâkadar olur. Böylesi bir mevzû deryâsından üç-beş katre takdîm edecek olursak, şunları söyleyebiliriz:

Tasavvuf, öncelikle nefs tezkiyesi ve kalb tasfiyesi sâyesinde ham insandan kâmil insan hüviyetine ulaşma seyrinde şâhid olunan merhale ve hâlleri mev-zû edinir.

Diğer bir ifâde ile tasavvuf, Hakk'ın hoşnutluğunu kazanmak ve ebedî sa-âdete ermek için nefsi tezkiye, kalbi tasfiye, iç ve dışı nurlandırma, sûret ve sîreti arındırma hâllerinden bahseder. Mevzuu tahalluk (ahlâklanma) ve tahakkuk (mânevî hakîkatlere sâhib olmak)tır. İhsan duygusunun mânevî bir zevk hâlinde tadı-larak yaşanmasıdır.

Bu münâsebetle tasavvufun ana mevzuu, Vâcibu'l-Vücûd olan Allâh Te-âlâ'nın zâtı, sıfatları ve bu sıfatların bütün kâinâta şâmil tecellî terkiplerindeki hikmet, esrâr ve murâd-ı ilâhînin kavranması husûsundaki usûl ve esaslardır.

Tasavvuf, bu muhtevâda keşf, ilhâm, mânevî müşâhede, vecd ve aşk gibi bâtına, rûha, gönle ve vîcdâna âit vâsıtaların müşterekliğinde yüründüğü zaman nâil olunan ulvî hâlleri mevzû edinir.

Hülâsa, tasavvuf, Allâh'ın esmâ ve sıfatlarının tecellisini yakînî olarak müşâhede ile mârifeti (mârifetullâh); insan, kâinât ve Kur'ân'ın hakîkatlerinin bil-gisi ile de mânevî âlemdeki merhaleleri ve bunların nihâyetindeki “kemâlât”ı mevzû edinmiştir.

D. TASAVVUFUN GÂYESİ

Tasavvufun engin târif ve mevzuuna bakıldığında onun, insanoğlu için pek mühim ve yüce bir gâyeyi düstûr edindiği görülür. Bu gâye, tâ ilk peygamberden itibâren bütün enbiyâ ve evliyânın gönül semâlarında bir güneş gibi mevcûd olan; “Allâh’a en güzel ve feyizli bir şekilde kulluk”tur. Bu yönüyle gâyelerin gâyesidir. Yâni Hakk’ın rızasını kâmil mânâda kazanabilmek için mânevî hastalıklardan kurtularak Allâh ve Rasûlü’nün ahlâkından nasîb almaktır. Yâni nefsi dînin hükümüne râm etmek, ibâdetleri otomat hâllerden kurtarıp **ihsan** duygusuna kavuşmak, kalbi mânevî yücelikler istikâmetine yönlendirip netîcede selîm bir kalb ile rızâ-yı ilâhîye nâil olmaktır.

Beşer târihinin defâlarca sergilediği bir hakîkattir ki insan, aslî cevheri itibâriyle “**ahsen-i takvîm**” (varlıkların en şerefli) yüceliğinde iken, yaradılış gâyesine yabancılaşıp istikâmetten ayrıldığında “**بَلْ هُمْ أَضَلُّ**” yâni “hayvandan daha aşağı” sıfatına bile mâruz kalabilecek bir varlıktır. Ondaki şeref ve kıymeti tâyin eden yegâne müessir **îmândır**. Îmândan sonra ise **ahlâk** gelir. Peygamberlerin tezkiye vazîfesi de insanları bu meziyetlerle tezyîn edebilmektir.

Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’in vârislerinden olan evliyâullâh ve onların o feyizli nebevî menbâdan telakkî ettikleri bâtın (kalb) ilmi de, Rasûlullâh’ın bu vazîfesine verâset ve vekâlet mevkiindedir.

Tasavvuf yolunda yürüyenler, her hâl ve hareketlerinde zâhirî ve bâtînî faziletlerin merkezi olan Allâh Rasûlü -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’e tam bir bağıllık gayreti içinde bulunurlar. Onları bu yola yönlendiren “ricâl-i mâneviyye” (Hak dostları) da böylece Peygamber -aleyhissalâtü vesselâm-’ın bu âlemde îfâ etmiş olduğu bir hizmeti deruhte etmiş olurlar ve:

“*Gerçek âlimler, peygamberlerin vârisleridir.*” (Ebû Dâvud, İlim, 1) hükmü içerisinde yer alırlar.

Dolayısıyla tasavvufun maksadı olan mânevî olgunluğun, bir bakıma Peygamber -aleyhissalâtü vesselâm-’ın insanlarda gerçekleştirmek istediği gâyenin tezâhürü olduğu söylenebilir. Mâlum olduğu üzere bu gâye de, insanları îmân zemîninde nefsânî ve kötü huylardan kurtarıp, ahlâk-ı hamîdeye yâni mânevî olgunluğa ve güzel huylara yükseltebilmektir.

Bir hadîs-i kudsîde Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

“*Bu, benim zâtım için râzı olduğum bir dindir. Bu dîne yakışan da ancak cömertlik ve güzel ahlâktır. Bu dîne tâbî olma nîmeti size lutfedildiği müddetçe, onu bu iki hasletle yüceltiniz.*” (Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, VIII, 20)

Bu itibarla da tasavvuf güzel ahlâkı; yâni merhamet, şefkat, cömertlik, affedebilme, şükür gibi ulvî hasletleri müminde bir lezzet hâline getirebilmektir.

Yine tasavvufta gâye, istîdâdı olanları zühd ve takvâ yolunda istîdâdları nisbetinde tekâmül ettirerek insan-ı kâmil, mükerrer insan, kendini ve Rabbini hakkıyla bilen, Hakk’a yakınlık neşvesini tadan, nefsin düşmanlıklarına mukâve-metle Rabb’e dost olan insan olma yolunda merhaleler kat etmeye teşvik etmektir.

Kur’ân-ı Kerîm’de:

“Biz emâneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yük-lenmekten çekindiler, (mes’ûliyetinden) korktular. Onu insan yükledi. Doğ-rusu o, çok zâlim ve çok câhildir.” (el-Ahzâb, 72) âyetinde buyurulduğu üzere fisk içinde bocalayan insanı **“zulm”** ve **“cehâlet”** sıfatından kurtarıp kâmil insan hü-viyetine kavuşturmaktır. “Zulm”ün zıddı “adl”dir. Yâni kulun amelinin sâlih ol-masıdır. “Cehl”in zıddı ise “ilim”dir. Gerçek âlim olabilmek için zâhirî ilme oldu-ğu kadar, bâtinî ilme de sâhib olmak gerekir.

İmam Gazâlî -rahmetullâhi aleyh-:

“Veresetü’l-enbiyâ, zâhir ve bâtin (kalbî) ilme sâhip olanlardır.” buyur-muştur.

İnsanın kurtuluşa ermesi, nefsindeki kötü sıfatlardan arınmasına, böylece amellerinin “amel-i sâlih”e, ilminin de şahsiyet kazanmasına, yâni “irfan”a dönüş-mesine bağlıdır. İşte tasavvuf, bunu temin edebilecek âdâb ve erkânın kavranıp yaşanmasını gâye edinir.

Bu gâyeyi gerçekleştiren evliyâ, yani Cenâb-ı Hakk’ın kendisine dost edindiği velîleri, îmân ve takvâda kemâlî yaşayan müstesnâ insanlardır. Cenâb-ı Hak onlardan şöyle bahseder:

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ

“Bilesiniz ki, Allâh’ın dostlarına korku yoktur. Onlar, mahzun da ol-mayacaklardır. Onlar îmân edip de takvâyâ ermiş olanlardır.” (Yûnus, 62-63)

Kalbde tezâhür eden îmân, kulu bütün bâtil inançlardan kurtarıp Hakk’a yaklaştırmak, takvâ da kalbi mâsivâdan arındırır. Böyle bir kulun kalbi artık bir nazargâh-ı ilâhî vasfını kazanır. İlâhî hikmet ve esrârın tecellî mekânı olur.

E. TASAVVUFUN LÜZÛMU

Tasavvuf, dînin kalbî hayatı ve özüdür. Tıpkı bir meyveyi makbul ve lezzetli kılan içindeki özsuyu gibidir.

Bilindiği gibi insanın beden ve rûh olmak üzere iki yönü vardır. Bunların her ikisinin de fıtrata bağlı olan talepleri mevcuttur. İslâm, yaratılıştan gelen bu temâyülleri inkâr etmez. Onları birer vâkıa olarak kabul eder. Ortaya koyduğu temel ölçüler çerçevesinde makbûl olan temâyülleri inkişâf ettirmeye, merdûd olanlarını ise, asgarî hadde indirmeye veya makbûl bir gâyenin emrine sokmaya çalışır.

İnsan, şâyet kendine bedenî îcâb ve ihtiyaçlar çerçevesinde bir dünyâ kurarak ulvîliklere âit rûhî taleplerini bastırmaya kalkışırsa huzûr ve sükûna kavuşması imkânsız hâle gelir. Dîn, insana madde ile mânâ arasında bir denge programı takdîm eder. İnsanı bir taraftan mânevî iklim'e yönlendirirken diğer taraftan maddî âlemin îcaplarını da reddetmez. İnsanın maddî temâyüllerine mücerred bir mânâ ve ulvî bir gâye katar. İnsan, sırf ten planında kalıp her şeyi materyalist bir nazarla seyrederse, en mücerred bir hâdiseyi bile müşahhas ve rûhsuz kalıplar hâlinde görür. Aslında tasavvufa îtirazların temelinde yatan başlıca temâyüllerden biri de budur.

Hakîkaten insan idrâki, maddî ve müşahhas varlıklar kadar, mânevî sırlar ve mücerred hakîkatlere de meclûbdur. Bu sebeple bütün iş, insanın maddî yapısı gibi rûhunun da tatmin olup olmadığında düğümlenmektedir. Bugün maddî refâhın zirvesindeki Batı, rûhî buhranlar ve ahlâkî çöküntüler içerisinde ateizme sürüklenmektedir. Hattâ Hristiyanlığın merkezi Roma'da bile pek çok ateist mevcuttur. Çünkü bu insanlar, rûhî açlıklarını tatminden mahrumdurlar. Bunun temelinde ise ilâhî menbâ ile kalbî irtibatın kopmuş olması bulunmaktadır. Zîrâ insan eliyle tahrîf edilip, beşerî müdâhaleyle şekillendirilen dîn, ilâhî berraklığını yitirdiğinden, artık kalb huzûruna medâr olacak rûhî muhtevânın çok uzağında kalmıştır. Bu sebeple de dînin heyecânını duyamayan kalbler, huzûr ve sükûna hasret kalmaktadır.

Dînin vecdinden, yâni mânevî heyecândan mahrûm bir insan, en muazzam bir rûhî hâdiseye bile maddeci bir gözle bakıp işi sâdece şekil planına dökmeye çalışır. Böylece kupkuru ve içi boşaltılmış bir dîn anlayışı ortaya koyar.

Tasavvuf ise, insanı rûha yöneltir. Rûha, ferdî istîdâda uygun bir tatmin yolu açar. Hakîkaten dinin, insan rûhunu tatmîn eden mânevî cephesi ortadan kaldırıldığında o, sırf fayda üzerine kurulu beşerî sistemler derekesine indirilmiş olur. Bu takdîrde ibâdet ve kulluk hayâtının sâdece zâhirî ve dünyevî menfaat yönüne değer verilip onun asıl gâyesi olan kalbî istifâdesinden mahrum kalınır. Meselâ namaz bir antrenman, oruç perhiz, zekât sosyal yardımlaşma gibi menfaat

planına taşınarak bu gibi tâlî faydalarla asıl gâye bertaraf edilmiş olur. Ya da kul-luk ve ibâdetlerin edâsı için gerekli olan şartların sırf zâhirî kısmında kalınır. Bu-nun ise dînin özünden uzak ve gayr-i İslâmî bir anlayış husûle getireceği, insan rûhunun ihtiyâçlarına cevap veremeyeceği ve fitrî olan din duygusunu tatmîn ede-meyeceği âşikârdır. Dînî vazîfelere kalbî bir derinlik kazandırmanın yolu tasavvu-fî terbiyedir. İnsanlar, dinde derinliğe erişebilmek için birtakım arayışlara yönel-mişler ve netîcede tasavvufî terbiyeye ulaşmışlardır.

Ayrıca varlıklar, en basitten en mükemmele doğru bir sıralamaya tâbî tu-tulduğunda zirveyi, “insan” teşkîl eder. İnsanların da -fitrî sermâyeye dayanan- is-tîdâd ve iktidarlari çok muhtelif seviyeler arz eder. Bu da dünya hayatında ictimâî âhengini sağlanabilmesi için zarûrîdir.

Cenâb-ı Hak, murâd-ı ilâhîsinin muktezâsı olarak insanları zâhirî istîdâdla-rı gibi, mânevî istîdâdları itibâriyle de muhtelif seviyelerde yaratmıştır. Kulların-dan tâkat fazlasını istemediği gibi verdiği istîdâd nisbetinde de onları mes’ûl kıl-mıştır.

Rahmeti gazabından çok olan Allâh Teâlâ’nın nihâyetsiz merhameti, bütün mahlûkâta şâmildir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, bütün insanlığın mükellef bulundu-ğu dînî teklîfleri takdir ve tâyin ederken asgarî seviyeyi esas almıştır. Yâni, en âciz ferdin dahî tâkat getirebileceği bir seviye ile tahdîd buyurmuştur. Fakat, umû-ma âit mükellefiyetlerden daha fazlasını yerine getirmeye fitraten kudret, iştihâ ve istîdâdı olan kimselere mânevî inkişâf kapısını kapatmak, ilâhî adâlete aykırı dü-şeceğinden, böyleleri için de rûhî ihtiyaçları istikâmetinde bir yolun mevcûd ol-ması tabîî ve zarûrîdir. Yâni bu, şer’î vazîfelere ilâveten bir de kalb âleminde yük-selme istîdadı olan müminlere zühd, takvâ ve ihsân ile mesâfe almayı sağlayacak bir yolun açık tutulmasından ibarettir. Bu yol ise, bilindiği üzere **tasavvuf**dur.

Bu gerçekler de, tasavvufun lüzûmunun aklî ve dînî mesnedlerindendir.

Kalbin itminâna ermesi, yâni huzûr, sükûn ve saâdete kavuşması, mânen ulaştığı seviyeye bağlıdır. Bunun için de kulun mânevî bir terbiyeden geçmesi îcâb eder. Zîrâ kalbin ilim ve hikmetle dolması, dînî yüksek hakîkatlerine muttâlî olması ve kulun mânen tekâmül edebilmesi, ancak birtakım ameliyeler netîcesin-de mümkün olabilir.

Nitekim beşeriyete nümûne olarak gönderilen peygamberler bile, vahye muhâtap olmadan önce bir hazırlık döneminden geçirilmişlerdir. Zîrâ kalbin, latîf mânevî tecellîleri alıcı hâle gelmesi için kesâfetten arınması, hassâsiyet kazanması ve belli bir kıvâma ulaşması gerekmektedir. Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sel-lem-, daha peygamberlikle vazîfelendirilmeden önce Hira mağarasında îtikâf¹⁶

¹⁶ **İtikâf**: Bir yere kapanıp, vakti ibâdetle geçirmek. Bilhassa Ramazan’ın son on gününde câmiye kapanarak kendini ibâdete vermek.

çekilirdi. Mûsâ -aleyhisselâm-, Cenâb-ı Hak'la mükâlemesinden evvel, Tûr-i Sî-nâ'da kırk gün, bir nevî riyâzata girmişti. Yusuf -aleyhisselâm-, Mısır'a sultân olmadan önce on iki sene zindanda kaldı. Orada çile, riyâzât, mücâhede ve meşak-katin bütün kademelerinden geçirildi. Böylece mübârek kalbi, Allâh'tan gayrı bütün istinadlardan ve alâkalardan tamâmen kesildi.

Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem-, Mîrâc'a çıkmadan evvel İnşirah Sûresi'nin sırrına mazhar oldu. Sadrı açılarak kalb-i şerîfleri yıkandı. İlim ve hikmetin rûhâniyetiyle dolduruldu. Çünkü O, Mîrâc'da acâib ve garâib hâdiselerle karşılaşacak, beşerî kesâfetle görülemeyecek esrâr-ı ilâhîyi ve değişik, latîf manzaraları seyredecekti.

Hâlbuki Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem- gelmiş geçmiş bütün insanların en temiz kalblisi idi. Bunu kâfirler bile kabul ediyorlardı. Buna rağmen Âlemlerin Rabbi'nin saltanâtı ve esrâr-ı ilâhîsi kendisine gösterileceği için tekrar mânevî bir ameliyeden geçirildi. “Şakk-ı Sadır”¹⁷ hâdisesi vâkî oldu. İşte bu da, kalbî hayatın ehemmiyetini ifâde eder. İsmet, yâni günah işlememek sıfatıyla mücehhez olan Peygamberler bile, latîf oldukları hâlde ilâhî huzûra kabul için bir kalb tasfiyesinden geçirilmiştir.

Allâh'ın seçkin kulları olan Peygamberler dahî kalb tasfiyesinden geçirilirse, diğer insanların kalbî arınmaya ne denli muhtaç olduğu ortaya çıkar. Zîrâ kesîf bir kalb ile, Latîf'e yaklaşılamaz. Burnu duyarsızlaşmış birisi gülün, karanfilin kokusundan bir hisse alamaz. Buğulu bir camdan net bir manzara seyretilemez.

Bu sebeple kalbin mânevî hassâsiyetinin ziyâdeleşerek ilâhî sır ve hikmetleri alıcı hâle gelmesi için kesâfetten arınması, letâfete bürünmesi zarûrîdir.

Cenâb-ı Hak:

“O gün ne mal fayda verir, ne de evlâd. Ancak Allâh'a kalb-i selîm (tertemiz bir kalb) ile gelenler müstesnâ...” (eş-Şuarâ, 88-89) buyurmuştur.

Kalbin selîm hâle gelmesi ise, ancak mânevî terbiye ile sâfiyet kazanmasına bağlıdır.

Denizin kumsalla birleştiği yerde, kumlar arasında, tornadan çıkmış gibi pürüzsüz taşlar bulunur. Asırlarca dalgalar tarafından dövüle dövüle pürüzlerinden arınmış, cilâlanmış, pırıl pırıl olmuş, ayrıca granit gibi de sağlamlaşmıştır.

Ham bir pırlanta mâdeni de kesilip biçilmeden, üzerinde birçok bıçak darbesi ve usta mahâreti işlemeyen o parlaklık ve şeffaflığı kazanamaz. Bir gram altını elde etmek için belki bir ton toprağı elemek îcâb eder. Yâni her varlık bir çeşit terbiye ve incelmenin netîcesinde kıymet kazanmaktadır.

¹⁷ **Şakk-ı Sadır:** Fahr-i Kâinât Efendimiz'e melekler tarafından uygulanmış olan ve “şerh-i sadr” da denilen bu ameliye, ilâhî nûr ve sekinetle göğsün yarıp açılması ve genişlemesidir. Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-, ilki çocuk yaşta, diğeri de Mîrâc'a çıkmadan önce olmak üzere iki kez şerh-i sadra nâil olmuştur. Âyet-i kerîmede Rasûl-i Ekrem Efendimiz'e uygulanan bu ameliyeye:

“Biz senin için göğsünü açıp genişletmedik mi?” (el-İnşirah, 1) buyurularak işaret edilmiştir.

İşte kalb de âyette buyurulan “selîm” vasfına kavuşabilmesi için mânevî terbiyeye muhtaçtır.

Zîrâ mânevî terbiye öncesinde kalb, soğuk demir gibidir. Onun arzu edilen şekli alabilmesi için evvelâ ateşte tavlınması, paslarından kirlerinden arınması, katılıktan çıkıp yumuşaması ve dövülmesi gerekmektedir. Ancak bu merhalelerden sonra arzu edilen şekli alıcı hâle gelebilir. Tıpkı bunun gibi bütün bu ameliyeler tatbîk edilmeden, kalbî kemâlât da gerçekleşemez. Kalbî kemâlât gerçekleşikten sonra ise baş gözüyle görülemeyen, akılla idrâk edilemeyen hakikatler âlemi, bir zevk hâlinde kavranır ve kalben hissedilir. Bunun için kalbî tâkat ve dirâyeti olgunlaştırmak gerekmektedir.

Meselâ, sıradan biri denediğinde belki kemiklerinin kırılmasına sebep olacak bir hareketi, uzun antrenmanlar neticesinde bir sporcu kolaylıkla yapabilmektedir. Bu, vücûdun bütün gücünü tek noktada teksîf etmenin bir netîcesidir. Bunun gibi kalbin de Cenâb-ı Hak’ın zikri ve Allâh Rasûlü -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’in muhabbetinde yoğunlaşıp güçlenmesi îcâb eder.

Cenâb-ı Hak, âyet-i kerîmede:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ

وَإِذَا ثَلَيْتَ عَلَيْهِمْ آيَاتَهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

“Gerçek müminler ancak, Allâh anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allâh’ın âyetleri okunduğunda imanları artan ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir.” (el-Enfâl, 2) buyurur.

Kalblerin bu hâle gelmesi için mâsiyetten arınması, mânen olgunlaşması zarûrîdir. Zîrâ kesâfet dolu ham bir kalbin Allâh ile lâıykıyla irtibâtı mümkün değildir.

Bir ilkokul çocuğu, hukuk talebesine okutulan kitaplardan bir şey anlayamaz. Çünkü zihin henüz o kıvâma ve olgunluğa ermemiştir. Daha yıllar sürecek bir tahsîle muhtaçtır. Bunun gibi kalbin de bir tâlim ve terbiyesi vardır. Kesâfetle dolu, arınmamış bir kalbin Allâh’a vuslat yolunun inceliklerini idrâk etmesi çok zordur.

Kulun Allâh katındaki makbûliyyeti daha ziyâde kalbî inkişâfa bağlı olduğundan, kalbin kemâle ermesi için başlı başına bir mânevî eğitime ihtiyaç vardır. Bu eğitimin adıyla, tasavvuftur.

Hakikaten bütün iş kalbde düğümleniyor ve Cenâb-ı Hak, ibâdet ve davranışlarda daha ziyâde kalbin hangi vasıfta olduğuna ehemmiyet veriyor.

Nitekim Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem- Efendimiz:

“Allâh Teâlâ, sizin bedenlerinize ve görünüşlerinize değil, ancak kalblerinize bakar.” (Müslim, Birr, 33) buyurmuştur.

Meselâ Allâh için ibâdet ve hizmetlerde kuvvet olması kasdı ile yemek yenirse, o dahî ibâdet hükmüne girer. Çoluk-çocuğunun rızkını helâlinden kazanmak

için çalışan bir kişi, attığı her adımda sevap kazanır. Çünkü kalbin ameli olan niyet hayırlıdır.

Giyim-kuşam da bunun gibidir. Meselâ, sarık sarmak sünnet-i seniyyeden-
dir. Fakat sarık saran kimse, kalbî hayatını inkişâf ettirmeli, şefkat, merhamet gibi
ahlâkî vasıflarla bu şeklî sünneti temsil liyâkatine kavuşmalıdır. Aksi hâlde sâde-
ce şekil yeterli olmadığı gibi kişiyi ucba da sevkedebilir.

Yûnus Emre Hazretleri ne güzel söyler:

*Dervişlik olaydı tâc ile hırka
Biz dahi alırdık otuza kırka*

Yine bunun gibi, İslâm'da tesettür, yâni kadının örtünmesi şarttır. Fakat
onun şeklen mestûre olduğu gibi rûhen de mestûre olması lâzımdır. Eğer dış kalıp
tesettürlü, fakat rûh çıplak, yâni gâfil ve hoyrat ise şartların zorladığı veya nefsin
fırsat bulduğu anda o tesettür biter. Ayrıca kadının, örtüsünün altında kadınlık
misyonunu kaybetmemesi lâzımdır. Çünkü kadına evin tanzîmi ve zürriyet emâ-
net edilmiştir. Onun için her hususta kalbî hayat çok önemlidir. Tabî ki şeklin de
kalbî hayatla beraber olması gerekir. Bir insan Allâh'ın koyduğu tesettür hudutla-
rının dışına çıkamaz. Fakat sırf tesettür de her şey değildir; ilâhî emirlerin yalnız
bir bölümüdür.

Meselâ, câmi yaptırmak da çok büyük bir hasenâttir. Fakat câmi yaptıran
kimsede kalbî olgunluk yoksa, gurur ve kibir içinde, “ben yapıyorum, ben ediyoy-
rum” diye övünme ve kendini beğenme hâlleri beliriyorsa, -Allâh korusun- onun
bu büyük hayrı küçülür. Zîrâ “ben” diyeni Hak Teâlâ küçültür, zelil eder. “Bu
Senin lutfundur, yâ Rabbî!” diyeni ise yüceltir. Onun için insanın davranışlarını
makbûl kılan, kalbî hassâsiyetleridir.

Bu yüzden, her davranışın bir ibâdet vecdiyle, her ibâdetin de kalbî bir rik-
kat ile ifâ edilebilmesi yolunda, kalbi terbiye etmek demek olan tasavvufun insan
hayatındaki önemi hiçbir zaman inkâr edilemez. Hakîkaten ibâdetlerin birbirini ta-
mamlayan şekil ve rûh olmak üzere iki yönü vardır. Cenâb-ı Hak Kur’ân-ı Ke-
rîm’de ibâdetlerin zâhirî şartlarını, rekatlarını vs. bildirmez. Onların hangi rûhî
keyfiyet ve kalbî hassâsiyetle edâ edileceğini bildirir. İbâdetlerin sûretiyle ilgili
tarafını ise sünnet-i seniyye ile öğrenebiliriz.

İbâdetlerin zâhirî kısmını, münâfıkbaşı Abdullâh bin Übey bin Selûl de ya-
pardı. Mescid-i Nebvî’ye gelir ve Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’in ar-
kasında şeklen namaz kılardı. Yâni ibâdetlerin sûret kısmını bir münâfık bile ya-
pabilir. Bu da gösteriyor ki; sırf şeklen yapılan ibâdetlerin Allâh katında hiçbir de-
ğeri yoktur. İbâdetin makbûl olması, şekil ile rûhun müşterekliğine bağlıdır.

Nitekim İslâm'ın şartlarından namaz, oruç, zekât ve hac ile ilgili âyet ve hadîsler umûmî olarak incelendiğinde bu gerçeği görmek hiç de zor değildir. Bunlardan namaz ibâdetiyle ilgili olarak bir âyet-i kerîmede:

“... Muhakkak ki namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar...” (el-Ankebut, 45) buyurulmuştur. Fakat bir kimse namaz kıldığı hâlde kötülüklerden sakınmıyorsa, o namaz, “huşû” ile kılınmamış demektir.

Kalbleri huşûdan mahrûm olarak sırf sûret muhtevâsında namaz kılanlar hakkında Cenâb-ı Hak:

“Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazı gâfilâne kılarlar.” (el-Mâûn, 4-5) buyurmuştur.

Yine diğerk bir âyet-i kerîmede:

“(Ancak) namazlarında huşû sâhibi olan müminler gerçekten kurtuluşa ermiştir...” (el-Mü'minûn, 1-2) buyurulur.

Âyet-i kerîmeler muktezâsınca, kurtuluşa eren müminlerin vasıflarından biri de namazı huşû ile kılmalarıdır. Namazın kâmil mânâda edâ edilebilmesi için zâhirî ve bâtinî bütün şartlarının yerine getirilmesi lâzımdır. İki kişi aynı zaman ve mekânda aynı namazı kılarlar, fakat bu iki namazın arasında yer ile gök arasındaki kadar fark vardır.

Peygamber Efendimiz -sallâllâhu aleyhi ve sellem-'in:

“Bir kimse namaz kılar; fakat namazının yarısı, üçte biri, dörtte biri, beşte biri, altıda biri, yedide biri, sekizde biri, dokuzda biri hattâ ancak onda biri kendisi için yazılır.” (Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 321) buyurması da namazda riâyet edilmesi gereken kalbî keyfiyete işâret etmektedir.

Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerîm'de müminlerin vasıflarını sayarken:

“Ve onlar ki, namazlarına devam ederler.” (el-Mü'minûn, 9) buyurur.

Hazret-i Mevlânâ bu âyet-i kerîme hakkında zâhirî mânâyâ ilâveten bir de işârî olarak;

“Namazdan sonra da namazdaki hâllerine devâm ederler.” buyurur ve şöyle der:

“Bize doğru yolu gösteren, bizi kötülükten alıkoyan namaz, günde beş vakit kılınır. Hâlbuki âşıklar dâimâ namazdadırlar. Zîrâ âşıkların gönüllerindeki aşk ve ciğerlerini kavuran o ilâhî muhabbet, ne beş vakitle yatıştır, ne de beş yüz bin vakitle geçip gider.”

Gönlü gafletten uyanmış Hak âşıklarının namazını Yûnus Emre Hazretleri ise şöyle tasvîr eder:

Aşk imâmdır bize; gönül cemâat

Dost yüzü kıbledir; dâimdir salât

Gerçekten bir namazın kılınma süresi takrîben on-onbeş dakikadır. Sonrasında ise kalbin namazdaki gibi muhâfaza edilmesi lâzımdır. Zîrâ muhâfaza edilemeyen kalb gaflete dalar; bir zaman sonra fiska ve hattâ -Allâh korusun- küfre bi-

le kayabilir. Bu sebeple kişi, namaz dışında dahî kalbini Cenâb-ı Hak’la meşgûl etmeli, O’ndan gâfil olmamalıdır.

Ehl-i gaflet ise, namazın dışındaki vakitler bir yana, namazda bile kalbini toparlamaktan, huzûr-i ilâhîde haşyetle boyun bûkebilmekten mahrumdur. Nitekim bu hususu ifâde bâbında řu kıssa pek ibretlidir:

Kemâlât yolunda ilerleyen bir derviş, gece vakti mescitte namaz kılıyordu. Yağmur yağmaya başladı. Dervişin gönlü namazda bir an için evine yöneldi. O anda içinden bir ses onu şöyle uyardı:

“– Ey derviş! Kıldığın bu namazla bizim için bir şey yapmış olmuyorsun! Zîrâ sendeki güzel olanı (gönlünü) evine gönderdin, buradaysa bedenini bıraktın!..”

Bir hadîs-i şerîfte şöyle buyrulur:

“Nice gece namazı kılanlar vardır ki, onların kıldıkları namazdan nasiple-ri uykusuz kalmaktan ibârettir.” (Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 373)

Netîcede bütün iş, dönüp dolaşıp kalbî olgunluk ihtiyâcına dayanmaktadır.

Oruç ibâdetinde de durum, namazdan farklı değildir. Yâni orucun, hem zâ-hirî, hem de bâtınî esaslarına riâyetle tutulması gerekmektedir.

Oruç, günahları silip süpüren bir ibâdettir. Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem-:

“Kim fazîletine inanarak ve karşılığını Allâh’tan bekleyerek Ramazan orucunu tutarsa, geçmiş günahları bağışlanır.” (Buhârî, Savm, 6) buyurur.

Orucun gâyesi, açlık çekertmek değildir. Cenâb-ı Hak:

“Ey îmân edenler! Oruç sizden önce gelip geçen ümmetlere farz kılın-dığı gibi size de farz kılınmıştır. Umulur ki takvâ sahibi olursunuz.” (el-Bakara, 183) âyet-i kerîmesiyle, oruçtan gâyenin takvâyâ ermek olduğunu ifâde buyurmuştur.

Bu bakımdan oruç, sadece mîdenin değil, bütün uzuvlarla birlikte kalbin de orucudur. Kalb, Allâh’ın verdiği nimetlerin kadrini tefekkür ederek, orucun rû-hânî derinliğine nüfûz etmelidir.

Oruç, insanda merhamet, şefkat gibi hisleri inkişâf ettiren mânevî bir eği-timdir. Oruç tutan insanda bu his ve düşünceler galeyâna gelmiyorsa, oruç sûretâ tutuluyor demektir. Hele bu ibâdet esnâsında dedikodu ve gıybet yapmak, onun feyiz ve sevâbını imhâ etmektir.

Allâh Rasûlü -sallâllâhu aleyhi ve sellem-:

“Nice oruç tutanlar vardır ki, tuttukları oruçtan onlara kalan sadece açlık ve susuzluktur.” (Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 373) buyurmuştur.

Bu da gösteriyor ki oruçta da kalbî ve rûhî hayata ihtiyaç vardır.

Müminin diğergamlık tezâhürü olan zekât ibâdetinde de kalbî hassâsiyet büyük önem arz etmektedir.

Cenâb-ı Hak, Kur’ân-ı Kerîm’de müminlerin vasıflarını sayarken:

“Onların mallarında, (ihtiyâcını arz edebilen) sâile ve (hâlini arz edemeyen) mahruma bir hak vardır.” (ez-Zâriyât, 19) buyurmuştur.

Eğer bir müminin rûhî yapısı güçlü ise, malının zekâtını verirken, sanki kendi malını değil de muhtâcın ve mahrûmun kendi malında var olan hissesini iâde ediyormuşçasına tabîî, memnûn ve hattâ müteşekkir bir şekilde vererek zekâtın hakîkî fazîletine vâsıl olur. Çünkü alan şahıs, veren şahsın farz bir ibâdetini yerine getirmesine yardım etmektedir. Kendisinin kazâ ve belâlardan korunmasına, âhi-ret nîmetlerine nâil olmasına vesîle olmaktadır.

Kâmil bir mümin;

“Muhakkak ki sadaka, muhtacın eline geçmeden evvel Allâh’ın (kudret) eline geçer.” (Taberânî, Mûcemu’l-Kebîr, IX, 109)¹⁸ hadîs-i şerîfinin sırrına mazhar olabilmek için, verdiği malı hakîkatte Allâh Teâlâ’nın kudret eline bıraktığının firâsetiyle hareket eder. Bu da, zekât ibâdetinin kemâlini sağlayan derûnî bir zemindir.

Tabîî ki bu nezâket de kalbî olgunlukla mümkündür. Hattâ büyüklerimiz; infâk ederken, infâk ettikleri şeyi güzelce süsleyip paket yaparak îtinâ ile vermişlerdir. Çünkü infâk, önce Allâh’a ulaşacak, daha sonra muhtaç kula intikâl edecektir. Bunlar, İslâm’ı kalbî rikkat ve nezâketle yaşamamanın zarîf tezâhürleridir.

Cenâb-ı Hak, **“... Sadakaları Allâh alır...”** (et-Tevbe, 104) buyurmak sûretiyle infakta gösterilmesi gereken bu edeb ve nezâkete işâret etmektedir.

Diğer taraftan bu kalbî hassâsiyetlerden mahrûm bir şekilde, kaşıkla verip sapıyla gözünü çıkarırcasına insanı rencide edici bir üslûb ile vermek, yapılan infâkın ecrini kendi eliyle imhâ etmektir. Çünkü İslâm, nâdân, hodgâm ve kaba bir insan tipini reddeder. Müslüman hassas, nâzik, rakîk bir insandır. Bunlar ise hep kalbî seviyeye bağlıdır.

Bu kalbî incelikler hac ibâdetinde daha da öne çıkar. Hac zâhiren şeklî ve bedenî tarafı ağır basan bir ibâdet görünümündedir. İhrâm, tavaf, Arafat’ta vakfe, kurban kesmek, Müzdelife’ye gitmek gibi. Bunlar ise, haccın sâdece sûret tarafıdır. Haccın mânevî yapısına bakıldığında ise, kıyâmetin ve mahşer gününün hatırlanması, ilâhî hesabın tefekkürü, geçen ömrün muhasebesi görülür.

Müminler câmide, makâm-mevkî, zengin-fakir ayrımı gözetmeksizin aynı safta, omuz omuza namaz kılarlar. Bununla birlikte giyim ve kuşamlarına bakarak onların ictimâî hayattaki mevkîlerini ve refah seviyelerini az çok anlamak mümkündür. Fakat hacda bu bile yoktur. Milyonlarca insan âdetâ beyaz bir kefene bürünmüş, dünyevî rûbe ve apolet farklılığı tamamen ortadan kalkmıştır. Hacılar kalbî bir inceliğe, zerâfete ve duygu zenginliğine yönlendirilmiştir. Öyle ki ihramlıyken bâzı meşrû şeyler bile yasak hâle gelmiştir. Meselâ, ot koparmak, hayvan öldürmek, av avlamak, hattâ avcıya avı göstermek bile yasaklanmıştır. Boş konuşmalar ve gereksiz meşgûliyetler men edilmiş, böylece kalb hassâsiyetinin yüksek bir seviye kazanması hedeflenmiştir.

¹⁸ Ayrıca benzer rivayet için bkz. Buhârî, Tevhîd, 23.

Kurban ibâdeti de zâhiren müşahhas bir faâliyeti gerektirir. Fakat diğer ibâdetlerde olduğu gibi kurbanı da makbûl kılan, kalbin ameli olan niyettir. Bu husustaki fermân-ı ilâhî çok nettir. Âyet-i kerîmede buyrulur:

لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ

“Onların ne etleri ne de kanları Allâh’a ulaşır; fakat O’na sadece takvânız ulaşır.” (el-Hacc, 37)

Âyet-i kerîmeden de anlaşılacağı üzere kurban kesmediği takdirde etrafın ayıplamasından korkarak veya buna benzer düşüncelerle kurban kesenlerin, bununla Cenâb-ı Hakk’ın rızâsını tahsîl etmeleri mümkün değildir.

Nitekim Hazret-i Âdem -aleyhisselâm-’ın oğullarından Kâbil’in, yasak savma kabîlinden sunduğu kurbanının kabul edilmemesi, buna karşılık, Hâbil’in samîmiyetle Allâh’a sunduğu kurbanın makbul olması, bu gerçeğin diğer bir şâhididir.

Bu hâdise Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle anlatılır:

“Onlara, Âdem’in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden), «– Andolsun seni öldüreceğim» dedi. Diğeri de «Allâh ancak takvâ sahiplerinden kabul eder.» dedi.” (el-Mâide, 27)

Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere ibâdetlerin “makbûl”, amellerin “sâlih” vasfa kavuşabilmesi, ancak kalbî olgunluk ve dirâyetle mümkün olabilmektedir. O takdirde her şeyden önce mânevî terbiye ile kalbin tasfiye edilmesinin elzem olduğu gerçeği hâsıl olmaktadır.

Ancak bunun mânâsını iyi anlamak îcâb eder. Çünkü huşû ve takvâ ile ibâdet yapamama endişesi ve riyâ tehlikesi sebebiyle, -kusurlu da olsa- yapılmakta olan amelleri terk etmek, aslâ doğru olmaz. Yapılan amelleri terk etmek değil, onları mümkün olduğunca ihlâs, huşû ve takvâ gibi kalbî hassâsiyetlerle kemâle erdirmeye gayret etmek lâzımdır. Çünkü mâneviyat yolu çetinliklerle doludur. Nefsânî temâyüllerle mücâdeleyi gerektirir. Netîceye birdenbire ve basit bir şekilde ulaşamaz. Huşû, mânevî yükselişte bir zirvedir. Zirveye tırmanmak ise, adım adımdır. Bu yolda hem beşerî irâdeyi kullanmak ve hem de Cenâb-ı Hakk’ın lutuf ve keremini niyâz etmek lâzımdır.

Amellerin keyfiyetini kalbin istikâmeti tâyin ettiğinden; kalbe kâmil bir istikâmet kazandırmayı hedefleyen tasavvufun lüzûmu apaçık ortadadır. Bu bakımdan, yüce dînimizi kuru bir kâideler manzûmesi olarak görmek ve bu şekilde takdim etmek arzusunda olan kimi çevrelerin tasavvufu red yönündeki çırpınışları hayli mânidardır.

Hatâ, yanlışlık ve istismarlar, her sahada olduğu gibi dînî ilimlerde de vâkî olabilir. Bunlar, ehli tarafından gâyet kolay bir sûrette temyîz edilebilir. Fakat bu hatâ ve istismarları, -kasıtlı olarak- sırf dînî kalbî hayatı demek olan tasavvuf ilmine münhasırmış gibi göstererek onu red ve inkâr etmek, beşerî olan zaaf ve kusurları dîn veya tasavvufun aslına mâletmek gibi bir mantıksızlığın eseridir. Yâni, süflî arzuları için tasavvufu istismâr edenlerin mevcûdiyeti sebebiyle diğer tarafta istikâmet üzere devâm eden tasavvuf anlayışını da reddetmenin hiçbir mantikî îzâhı olamaz. Bu durum, tıpkı tıp ilmini yanlış gâyeler için kullanan kimseler var diye, o ilmi tümünden redde kalkışmaya benzer. Böyle bir anlayış ise, ya çok gâfilce ya da ard niyetli bir düşüncenin mahsûlüdür.

Tasavvufu yaşadığını zanneden birtakım liyâkatsiz veya kötü niyetli insanların tatbikâtına bakarak onu anlamak imkânsızdır. Zîrâ tasavvuf, her kantarın çekebileceği bir yük olmadığından, ehil olmayan kimselerin davranışlarında ortaya çıkan muhtevâ ile işin aslı arasındaki muazzam fark, insaf ve mantık ölçüleriyle bakıldığında sathî bir nazarla bile kavranabilir.

Tasavvufu, kaba ölçülerle anlamak imkânsızdır. Zîrâ tasavvuf, gönül ufkuna âit bir hâdise olup temel harcı aşk ve muhabbettir. Muhabbetten nasîbsiz kimselere o ne kadar anlatılsa fayda vermez. Bu, tıpkı doğuştan gözleri görmeyen bir insana renk târif etmek gibi faydasız bir çaba olur.

İnsan, ne kadar kendi iç âleminin tefekküründen uzaklaşırsa, o nisbette otomat ve taklitçi olmaya mahkûmdur. İçindeki rûhânî âleme güçlü olarak dala-mayan, onu tanımayan ve feyz mahrûmu bir insan, etrâfındakileri taklîd eder. Umûmî cereyâna kendini kaptırır. Bir şahsiyet ve karakter vaz edemez.

İlâhî vuslata nâiliyet, gönlü servet, şöhret ve dünyevî endişelerden vazgeçirebilmekle mümkündür.

Tasavvuf, hakîkatte insan ilmidir. Âlemden sıyrılarak kendi rûhunda derinleşen insan, hikmet ve hakîkatler sarayının kapısına ulaşır. Kur'ân-ı Kerîm'i anlayan ve onu gerçek îmânın yolu olarak yaşayanlar, hakîkî mutasavvıflardır. Mutasavvıf, içinde bulunduğu toplumun dînî yaşayışından kendini Allâh'a karşı mes'ul hisseden insandır.

Hak dostlarından Necmeddîn-i Kübrâ Hazretleri, talebeleriyle birlikte sâlih bir zâtın cenâzesine iştirâk eder. Mevtâyâ telkinde bulunulduğu sırada Necmeddin-i Kübrâ Hazretleri, tebessüm eder. Talebeleri, hocalarının böyle bir anda tebessüm etmesine hayret edip bunun hikmetini sorarlar. Hazret açıklamak istemez. Fakat ısrâr edilince şöyle der:

“– Telkin veren kimsenin kalbi gâfil; mezara giren mevtânın kalbi ise dipdiri. Gâfil birinin kalben diri olana telkin vermesine taaccüp ettim.”

İşte ilim adına tasavvufu red ve inkâra kalkanların hâli de bir bakıma ölünün diriye telkin vermesi kadar şaşılacak bir durumdur. Zîrâ dînî hayatın canlı tu-

tulmasında, gelecek nesillere intikâlinde, halkın irşadında ve İslâm'ın tebliğinde târîh boyunca ehl-i tasavvufun hizmet ve gayretlerindeki muvaffakiyet gözler önündedir.

Nitekim geçen asrın önde gelen İslâm âlimlerinden Muhammed Hamidullâh bu gerçeği şöyle ifâde eder:

“Benim yetişme tarzım akılcıdır. Hukûkî çalışma ve incelemeler bana, inandırıcı bir şekilde târif ve ispat edilemeyen her şeyi reddettirmiştir. Muhakkak ki ben, namaz, oruç vs. gibi İslâmî vazifelerimi tasavvufî sebeplerle değil, hukûkî sebeplerle îfâ ediyorum. Kendi kendime diyorum ki:

«Allâh benim Rabbimdir. Sâhibimdir. O bana bunları yapmayı emretmiştir. O hâlde yapmalıyım. Bundan başka, hak ve vazîfe birbirine bağlıdır. Allâh bunları ben istifâde edeyim diye bana emretmiştir; şu hâlde ben ona şükretmekle vazîfeliyim.»

Batı toplumunda, Paris gibi bir muhitte yaşamaya başladığım zamandan beri hayretle görmekteyim ki, Hristiyanların İslâmiyet'i kabulü; onları İslâm'ı kabule sevk eden, fıkıh ve kelâm âlimlerinin görüşleri değil, İbn-i Arabî ve Mevlânâ gibi sûfîlerdir. Bu konuda benim de şahsî müşâhedelerim olmuştur. İslâmî bir konuda benden bir îzah istendiği zaman, benim verdiğim aklî delillere dayanan cevap, soranı tatmîn etmiyordu; fakat tasavvufî îzah meyvesini vermekte gecikmiyordu. Bu konuda tesir gücümü gittikçe kaybettim. Şimdi inanıyorum ki, Hülâgu'nun yakıp yıkan istîlâlarından sonra Gazan Han zamanında olduğu gibi, bugün de en azından Avrupa ve Afrika'da İslâm'a hizmet edecek olan, ne kılıç ne de akıldır; fakat kalb, yâni tasavvuftur.

Bu müşâhededen sonra, tasavvuf konusunda yazılan bâzı eserleri incelemeye başladım. Bu, benim gönül gözümü açtı. Anladım ki; Hazret-i Peygamber zamanındaki tasavvuf ve büyük İslâm mutasavvıflarının yolu, ne kelimeler üzerinde uğraşmak ne de mânâsız şeylerle meşgûl olmaktır; fakat insan ile Allâh arasındaki en kısa yolda yürümektir, şahsiyetin geliştirilmesi yolunu aramaktır.

İnsan, kendisine yüklenen vazîfelerin sebeplerini arıyor. Mânevî sahada maddî îzahlar bizi hedeften uzaklaştırmaktadır; ancak mânevî îzahlardır ki insanı tatmîn etmektedir.”¹⁹

Bu ifâdelerden de anlaşılacağı üzere, Kur'ân ve sünnete mutâbakatı mutlak olan tasavvufu redde kalkışmak, meyve veren ağacı taşlamaktır ve vebâli ağırdır.

Hazret-i Mevlânâ buyurur:

“Eğer burnun koku alamıyorsa bâri güle kabahat bulma.”

Tasavvufun günümüzdeki ehemmiyetinin diğer bir yönü de, onun, insanları ıslâh husûsunda tâkip ettiği metod ve üslûptur. Şer'-i şerîf, hem âhiret hem de

¹⁹ M. Aziz Lahbâbî, *İslâm Şahsiyetçiliği*, Terc. İ. Hakkı AKIN, s. 114-115, dipnot 8. İst. 1972. Bu dipnot, Muhammed Hamidullâh'ın mütercime yazdığı 27 Eylül 1967 târîhli mektubun metnidir. (Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s. 542-543'ten naklen.)

dünyâ için mükâfât ve mücâzât ile, insanları istikâmetlendirmek gâyesini güder. Tasavvuf ise sevgi, şefkat ve muhabbeti kullanır. Zamanımızda insanlar, ekseriyetle dînden uzaklaşmanın ve ağır günahlar irtikâb etmenin rûhî bunalımı içindedirler. Böylelerine bir ıslâh ve kurtuluş imkânı sunmanın af, müsâmaha ve şefkat yoluyla daha kolay ve daha ziyâde mümkün olduğunu hiç kimse inkâr edemez. Bu bakımdan zamânımız, tasavvufî gerçekler kadar, onun usûlî kâidelerinin de büyük bir ehemmiyet taşıdığı bir devirdir. Nitekim, af, müsâmaha ve şefkatle nazar edenlerin ülkemizde olduğu kadar, batı âleminde de mânevî fütûhata daha ziyâde muktedir ve muvaffak oldukları müşâhede edilmektedir. Aklın ve nefsin sultasında bunalan rûhlara, İslâm'ı ilâhî bir tesellî nefhası hâlinde sunmak için onlara, cezâ vermek niyetiyle ve öfkeyle yaklaşmak yerine, şefkat ve merhameti kullanmak, her zaman daha feyizli bir metoddur.

Bu bakımdan, insanların ekseriyetle ağır günahların zebûnu olmalarını, muhabbetsizlik (aşksızlık) eseri olarak telakkî eden tasavvuf, bu esas görüşe göre koyduğu usûlî kâideler itibâriyle günümüzde İslâmî tebliğin en verimli bir vâsıtasını teşkîl eder. Çünkü insanlar dâimâ Abdülkâdir Geylânî, Yûnus Emre, Bahâeddin Nakşibend ve Mevlânâ misâli Hak dostlarının muhabbet kucağını özlerler.

Bu hasret ve muhabbeti aksettirmesi bakımından şu misâl şâyân-ı dikkattir:

Bir Mevlânâ âşığı olan Pakistanlı büyük mütefekkir Muhammed İkbâl, Türkiye'ye gelirken uçağın Türk hava sahâsına girmesi ile birlikte ayağa kalkmış, bir müddet öylece beklemişti. Yanındakiler sordu:

“– Niçin böyle yaptınız?”

O da, şu mânidar cevabı verdi:

“– Bu topraklar, Hazret-i Mevlânâ'nın kabrinin bulunduğu mübârek topraklardır ve bu mukaddes mekânda yaşayan millet de öyle bir millettir ki, yıllarca İslâm'ın muhafızlığını yapmıştır. Eğer Türk milleti olmasaydı, İslâm, Arap yarımadasında hapsolurdu. Bunun içindir ki, gönlümde Hazret-i Mevlânâ'ya ve onun necîb milletine karşı sonsuz bir saygı ve ihtirâm vardır. İşte bundan dolayı, yâni onlara hürmeten ayağa kalktım.”

Böylesi bir muhabbet, hayranlık ve ihtiram dolu bu misâl de gösteriyor ki, tasavvufun yetiştirdiği ender şahsiyetlerden biri olan Hazret-i Mevlânâ'nın, vefatından asırlar sonra bile İkbâl gibi büyük bir mütefekkiri etkileyip onun şahsiyetinin şekillenmesinde rol oynaması ve gönül âlemini aşk, vecd, muhabbet, incelik, letâfet, mârifet gibi yüce hasletlerle tezyin edebilmesi, bir bakıma tasavvufun lüzûmunu sergileyen müstesnâ bir hakîkattir. Öyle ki, doğudan batıya kadar nice gönülleri kaynaştıran, olgunlaştıran ve zirveleştiren bir hakîkat!.. Asırları ve nesilleri kuşatan bir hakîkat!..

F. TASAVVUFUN DİĞER İLİMLERLE MÜNÂSEBETİ

İnsan fıtratındaki tecessüs duygusunun, yâni araştırma merâkının tabîî bir netîcesi olarak ortaya çıkan diğer ilimler, kendi sahalarındaki gerçeklere âit kanun ve kâideleri araştırırlar. Ancak bu araştırma esnâsında -ister istemez- kendilerinin meşgûl oldukları sahayı daha umûmî bir perspektifle ve “hikmet” cihetinden ele alan tasavvufla birçok müşterek noktalara ulaşırlar. Bu keyfiyet sadece dînî ilimlere mahsus olmayıp kâinâtın fizikî husûsiyetlerini araştıran fennî ilimlere, selîm fıtratın ürünü olan güzel sanatlara ve bir noktada felsefeye de şâmindir. Bu sebeple tasavvufun diğer ilimlerle münâsebetini kısaca beş kategori hâlinde tahlîl edebiliriz.

1. TASAVVUF ve DİĞER İSLÂMÎ İLİMLER

Dînin gâyesi, insana Yaratıcı’sını tanıtmak, O’na karşı vazîfe ve mükellefiyetlerini bildirmek, beşerî münâsebetleri murâd-ı ilâhî istikâmetinde adâlet, hak-kâniyet, sulh ve sükûn üzere tesis etmektir. İslâm tasavvufunun hedefi de mümini, bütün bu hususları gerçekleştirebilecek kalbî keyfiyete ve mânevî kıvama ulaştırmaktır. Dînin zâhirî ahkâmına mânevî bir zemin teşkîl ederek, o ahkâmın îcâbı olan amelleri bu mânevî muhtevâyâ riâyette kâmil bir sûrette îfâ etmeyi sağlamaktır. Bu itibarla tasavvufun diğer İslâmî ilimlerle içiçe bir husûsiyet arz etmesi tabîîdir. Bu gerçeği daha açık bir sûrette görebilmek için, bu ilimler arasındaki münâsebetlere kısaca temas etmek faydalı olacaktır.

a. Tasavvuf ve Kelâm

Kelâm ilmi, mevzû olarak öncelikle Allâh Teâlâ’nın zât ve sıfatlarından, vahdâniyetinden bahseder. Akâide taalluk ettiği için İslâmî ilimlerin en önemlisi (eşref-i ulûm) olarak kabul edilir. Kelâm ilminin bir gâyesi, hakkı ispat ve bâtılı reddetmektir. Bu vesîleyle İslâm’a yöneltilen tenkit ve itirazları cevaplandırmak ve İslâm’ın hak din olduğuna insanları iknâ etmek de onun gâyelerinden biridir.

Tasavvufun hedefi ise, kemâl sıfatlarla muttasıf, noksan sıfatlardan münezze ve müteâl olan Allâh’ı kalben de tanıyabilmek, yâni mârifetullâhtır.

Kelâm ilmi, akâid ile ilgili müşkilleri, kitap ve sünneti esas alarak akıl aracılığıyla çözmeye çalışır. Bu bakımdan kelâm âlimleri her ne kadar filozoflara benzerlerse de, akli “nass”tan bağımsız düşünmediklerinden, onu meşrûiyyet çerçevesi içinde kullanırlar. Ancak sebepler âleminde eserden müessire doğru bir idrâk çizgisinde ilerleyen akıl, kişiyi gerçeğe ulaştırmada tek başına yeterli değildir. Kalbî görüş ve duyulara da zarûret derecesinde ihtiyaç hissedilir.

İşte tasavvuf, aklın kâfi gelmediği meselelerde, kalbi devreye sokarak teslimiyetle yola devâm eder. Bu tür meseleleri, Kur’ân ve sünnete mutâbık keşf ve

ilhâm gibi kalbdeki tecellîlerle vuzûha kavuşturur. Bu sûretle ferdi, nihâî bir tatmine ulaştırır.

Kalbî faâliyeteye olan ihtiyaç, kelâm âlimlerince de kabul edilen bir keyfiyettir. Bu bakımdan yukarıda da ifâde ettiğimiz gibi kelâm âlimlerini ekseriyetle akıllı esas alan filozoflar gibi telakkî etmek doğru değildir. Esâsen onlar arasında tasavvufî görüşleri fiilen veya fikren tecvîz edip icrâ eyleyen pek çok kimsenin mevcûdiyeti de tarihî bir gerçektir.

Diğer taraftan akıl ve muhâkeme denilen zihnî faâliyet, maddî âlemde alınmış olan intibâları kullanır. Benzerlikler veya zıtlıklar sâyesinde gerçeğe ulaşmaya çalışır. Hâlbuki böyle intibâlara sâhib olunamayan metafizik varlıklara ve onların hakîkatine akılla varmak mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki akıl, insanın hakîkate ulaşma meylini belli bir ölçüde tatmîn edebilir. Bu tatminkârlığın kemâli için aklın tükendiği noktalardan öteye bir tahassüs merkezi olan kalbdeki ilhâm ve sünûhat (içe doğma) ile ulaşılabilir. İşte tasavvuf, insana aklın tükendiği noktalarda duraksamayıp daha ilerilere vâsıl olma imkânını kazandırır. Bunu, zikrullâh sâyesinde kalbi ilhâma müsâit bir zemin hâline getirmekle sağlar. Bu sebeptir ki tasavvuf, kelâm ilminin -başta Cenâb-ı Hakk'ın zât ve sıfatları olmak üzere- mevzû edindiği bütün sahalarda aklın kullanılmasındaki kifâyetsizliği izâle ederek, bu ilmî faâliyeti insanı tatmîn edecek bir olgunluğa ulaştırır.

Tasavvuf, kelâm ilminin umûma yönelik ortaya koyduğu hakîkatleri, -her ferdin istîdadı farklı olduğundan- en istîdadlı birinin bile tatmîn olacağı seviyeye getirir. Ferdin inancını sağlamlaştırarak Allâh'ın varlığı ve birliği hususunda onu yakînî bir bilgiye kavuşturur.

Bu gerçeği kelâmcı bir müfessir olarak şöhret bulmuş olan Fahreddin Râzî şöyle dile getirir:

“Kelâmcıların metodları hakîkate ermek için her ne kadar kifâyetsiz ise de, tasavvufa geçmek için aşılması gereken son derece mühim bir ilk adımdır. Kâmil derece, insanın zâhire dayanan şeriat ilimlerinden, hâdiselerin hakîkatlerini bilme-ye dayanan bâtınî ilimlere geçmesiyle elde edilir.”²⁰

b- Tasavvuf ve Tefsir

Tefsir ilmi, beşeriyete hidâyet rehberi olarak takdim edilen Kur'ân-ı Kerîm'in engin mânâlarını ortaya çıkarıp îzah etmeyi mevzû edinen bir ilimdir. Bu yönüyle tefsir, insanın iç âlemini temizleyip kemâle erdirmeyi hedefleyen tasavvufa, istediği ilaç ve reçeteleri sunan bir eczane vazîfesi görür. Çünkü tasavvuf ilmi, ele aldığı mevzûları işlerken ve kendine has usulleri belirlerken temel kaynak olarak Kur'ân-ı Kerîm'i esas almıştır.

²⁰ Muhammed Sâlih ez-Zerkân, *Fahruddîn er-Râzî ve Ârâuhu'l-Kelâmiyye ve'l-Felsefiyye*, s. 76. (Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arab-İslâm Kültürü'nün Akıl Yapısı*, s. 626'dan naklen.)

Kur'ân-ı Kerîm, hayatın her alanında Allâh'a karşı mes'ûliyet duygusu içinde davranmayı, ibâdetleri huşû ile yapmayı, Allâh'ı çok çok zikredip devamlı ilâhî murâkabe altında bulunmayı emrederek kulun rızâ-yı ilâhîye vâsıl olmasını ister. Bütün bu hususlar ehl-i tasavvufun üzerinde hassâsiyetle durduğu önemli konulardır.

Allâh'a kalben vâsıl olmayı temel gâye edinen tasavvuf ehli, O'na ulaştıracak yegâne yol olarak Kur'ân-ı Kerîm'i görmüşler ve onu hayatlarının mihveri yapmışlardır. Üzerinde derin derin tedebbür ve tefekkür edilmesi emredilen Kur'ân âyetlerini, seher vakitlerinin virdleri hâline getirmişlerdir. Onun ince mânâlarını kavrayabilmek için, kalblerini sâfiyete erdirmelerinin zarûretine inanmışlardır.

Rasûl-i Ekrem Efendimiz'in ahlâkı Kur'ân-ı Kerîm'den ibâret olduğu için, ahlâken tekâmül etmeyi hedefleyen ehlullâh, bütün amel ve davranışlarını ilâhî kelâmın muhtevâsına göre tanzîm etmeye gayret göstermişler, canlı bir Kur'ân olmanın cehd ve çabası içinde bulunmuşlardır.

Tasavvuf ehlinin başlıca feyiz ve ilham kaynağı Kur'ân-ı Kerîm olması sebebiyle mutasavvıflar, tefsir ilmine de büyük hizmette bulunmuşlardır. Âyetlerin işârî mânâlarını da ortaya çıkararak bu ilmin zenginleştirilmesine yardımcı olmuşlardır. Denilebilir ki bu bakış açısıyla tasavvuf büyükleri, Kur'ân'ın tefsîrinde onun kelimelerindeki engin deryâya dalarak nice hikmetler elde etmeye gayret etmişler ve bunun ehemmiyeti üzerinde durmuşlardır. Bu meyanda ilâhî kelâmın muhtevâsını beşer kelimelerindeki darlığa hapsedmek doğru değildir. Ancak bu faaliyetin de sistemsiz ve kâidesiz olduğu zannedilmemelidir. İşârî mânâ verirken şu üç hususa riâyet edilmiştir:

1. İşârî mânânın zâhirî mânâ ile tezat teşkil etmemesi,
2. Verilen mânânın Kitap ve Sünnetin muhtevâsı içinde olması,
3. İşârî mânâ için lafızların, siyâk ve sibâkının uygun olması.

Kur'ân-ı Kerîm'i işârî tarzda tefsîr eden eserlere misâl olmak üzere Ebû Abdurrahman Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsîr*'i, Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-İşârât*'ı ve Bursalı İsmâil Hakkî'nin *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirleri gösterilebilir. Bunların yanında Mevlânâ ve İbn-i Arabî gibi mutasavvıfların eserleri de pek çok âyet-i kerîmenin işârî tefsirleriyle zenginleşmiştir.

Şu bir hakîkattir ki, Cenâb-ı Hakk'ın "kelâm" sıfatının tecellîsi olan Kur'ân-ı Kerîm'e hangi cihetten mânâ verilirse verilsin, onun ifâde ettiği mânâların tümüyle kelâma intikâli mümkün değildir. Allâhu Teâlâ'nın zât ve sıfatlarını hakkıyla kavramak muhâl olduğu gibi, Kur'ân-ı Kerîm'i de bütün mâhiyetiyle kavramak öylece muhâldir. Ondan anladıklarımız, ancak deryâdan bir katre mesâbesindedir. Şu âyet-i kerîme bu gerçeği ne güzel dile getirir:

“Şâyet yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz daha katılarak (mürekkep olsa) Allâh’ın sözleri (yazmakla) tükenmez. Şüphe yok ki Allâh mutlak gâlib ve hikmet sahibidir.” (Lokman, 27)

Cenâb-ı Hak, kendi kelimelerinin muhtevâsını, bir bakıma beşerî kelimele-
rin muhtevâsının üzerine çıkarmakta ve onların sonsuzluğunu ifâde ederek âdetâ
daha derin nasipler ve hisseler alınmasını murâd etmektedir. Nitekim Kur’ân-ı
Kerîm’in bu husûsiyetini, Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem- Efendimiz:

*“...Kur’ân’ın her an ortaya çıkan bedi’ (daha önce keşfedilmemiş) mânâ-
ları tükenmez...”* (Tirmizî, Fezâilü’l-Kur’ân, 14) sözleri ile ifâde etmiştir.

Hazret-i Mevlânâ da bu hususta:

*“Kur’ân-ı Kerîm’in zâhirini bir okka mürekkeple yazmak mümkündür. İh-
tivâ ettiği bütün sırları ifâde etmeye ise sâhilsiz deryâlar mürekkep, yeryüzündeki
bütün ağaçlar da kalem olsa yine de kifâyet etmez.”* der.

Yukarıda geçen âyet ve hadisteki ifâdeler, Kur’ân-ı Kerîm’in kâinattaki
bütün hakikatlerin kâmil bir manzûmesi olduğunu ve bütün gerçeklerin onda birer
nüve hâlinde bulunduğunu gösterir. Zîrâ bu tür bilgi ve gerçeklerin Kur’ân-ı Ke-
rîm’deki mevcûdiyeti, sarâhat cihetiyle olsaydı, onun sonsuz bir hacme ulaşması
gerekirdi. Bu bakımdan bazı gerçekler sarâhaten, fakat pek çoğu da delâlet cihe-
tiyle yer alır. Bu nevî sırrî gerçekleri bulup ortaya çıkarmak, ancak ilimde rusûh
sahibi olmakla yâni incelikleri kavramaya istîdâdlı bir akl-ı selîm ve kalb gözüyle
mümkündür.

Bu gâyeye dayalı olarak tefsir usûlüne dâir kitaplarda müfessirlerin bilme-
si gereken ilimler sayılırken, Allâhu Teâlâ’nın müstesnâ kullarına bahşettiği “veh-
bî ilim” de yer almaktadır. Bu ilim ise, ancak Allâhu Teâlâ’ya karşı takvâ,
mahlûkâta karşı tevâzu, dünyaya karşı zühd ve nefse karşı amansız bir mücadele
ile elde edilebilir. Nitekim, *“Bildiğiyle amel edenlere, Allâh bilmediklerini de öğ-
retir.”* (Ebû Nuaym, Hilye, X, 15) hadis-i şerifi bu gerçeğe işaret eder.

Demek ki Allâh’ın âyetlerini anlamaya mânî kibir, ucub, hased, dünya
sevgisi gibi kalbî hastalıklar, tasavvufî terbiye ve tasfiye ile tedâvî edilmediği
müddetçe, Kur’ân’ın esrârından hisse alabilmek mümkün değildir. Nitekim:

**“Dünyada haksız yere kibirlenip büyüklük taslayanları, âyetlerimi ge-
reği gibi anlamaktan uzaklaştırırım.”** (el-A’raf, 146) âyet-i kerîmesi bunu açıkça
ifâde eder.

Demek oluyor ki mânevî terbiye ve tasfiye ile kalb âleminde terakkî kay-
dedilmediği takdirde, Kur’ân, kâinât ve insanın esrârından hisse alabilmek müm-
kün değildir.

c. Tasavvuf ve Hadis-Siyer

Hadis ilmi, Peygamber Efendimiz -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’in söz, fiil,
takrîr, yaratılış veya güzel ahlâkıyla ilgili husûsiyetlerini inceleyen bir ilimdir.

Diğer İslâmî ilimler gibi, tasavvufun da Kur'ân-ı Kerîm'den sonra başvurduğu ikinci kaynak hadistir. Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem- Efendimiz'in hayatını, maddî-mânevî bütün yönleriyle ortaya koyacak bir zenginliğe sahip olan hadislerin, tasavvufun şekillenip gelişmesinde üstlendiği rolün büyüklüğünü idrâk etmek hiç de zor değildir. Zîra zühd, verâ, ihsan, tevâzû, îsâr, sabır, şükür, tevekkül gibi kalbî konulardaki hadisler, tasavvuf ehlinin anlayış ve fikirlerinin temelini oluşturmuştur. Tasavvufu yakından ilgilendiren bu ve benzeri konularda Fahr-i Kâinât Efendimiz'in rûhânî hayâtıyla ilgili söz ve davranışları, tasavvuf ile hadis ilmini birbirlerine yaklaştırmış ve onları ayrılmaz bir bütün hâline getirmiştir.

Tasavvufun tefsir ilmiyle münâsebetinde de ifâde edildiği gibi Allâh'a takarrub ve vuslatı temel gâye edinen tasavvuf ehli, Allâh'a muhabbetin, Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem- Efendimiz'in izinden gitmekle gerçekleştireceğini çok iyi bildiklerinden, her konuda ona ittibâ etmeyi kendilerine şiar edinmişler ve bu noktada da sünnetin zengin hazînesinden doya doya istifâde etmişlerdir.

Fahr-i Kâinât'ın izinden gitmek, ancak onu sevmekle ve her şeyden aziz bilmekle mümkündür. Kur'ân-ı Kerîm'de Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-'e itaat ve onu sevmenin lüzumu ile ilgili pek çok âyet-i kerîme mevcuttur. Bu sevgi ve ittibânın, nasıl olması gerektiğine dâir yaşanmış pek çok örneğe ise, ancak hadis ve siyer kaynaklarından istifâdeyle ulaşmak mümkündür.

İster ibâdet ve muâmelât, isterse ahlâk konularında olsun, kalbî derinlik, rikkat, nezâket ve zerâfet bakımından zirve şahsiyet, hiç şüphesiz Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem- Efendimiz'dir. Siyer ve hadis kitaplarımız, bunu te'yîd eden sayısız örneklerle doludur.

Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-'den bize kadar kesintisiz bir sûrette intikâl etmiş olanlar, sâdece O'nun mübârek sözleri değildir. Aynı şekilde O'nun bütün davranışları da en ince teferruatına kadar ashâb-ı kirâm tarafından nakledilmiş ve böylece bize kadar ulaşmıştır. Ulemâ, sulehâ ve meşâyhın davranışlarında görülen mükemmellikler de, Rahmet Peygamberi'nin sîretinden öğrenilerek fiiliyâta geçirilmiş hususlardır. Esâsen Cenâb-ı Hak, Fahr-i Kâinât Efendimiz'i -beşerî davranışlar itibâriyle- insanlığa mükemmel bir örnek olarak takdîm etmiş bulunduğu O'nu -imkân nisbetinde- taklîd etmek, her mümine yüklenmiş bir borç ve vazîfedir. Şüphesiz bu vazîfeyi hakkıyla ifâ edenler, onu lâ-yıkıyla anlayıp hayâtına intikâl ettiren seçkin kimselerdir. Tasavvufî edebin gerçekleştirmesinde birer miyâr olan bu davranışların en olgun muhtevâsı, ehlullâh telkînlerinin eseri olarak vücûd bulur. Bu da meşreb-i sûfiyenin, sünnet ve hadîsin özüne mutlak ve mükemmel bir mutâbakat hâlinde olduğunun ifâdesidir.

Bundan dolayı tasavvuf ehlinin faziletli hayatındaki güzellikler, Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-'in sîretinden birer in'ikâs olup, yazılı hadis metinlerini tamamlayıcı bir unsur teşkîl eder. Tasavvuf ehlinin hâl ve davra-

nışları, hadis-i şeriflerin fiilen şerhi mâhiyetindedir. Diğer bir ifâdeyle hadislerin, kuvveden fiile (nazariyeden ameliyeye) intikâl sûretiyle daha sonraki değişik zaman ve mekânlarda devâm ettirilmesi.

Tasavvufun bir ilim olarak ortaya çıkışından önce, gerek muhaddisler gerekse mutasavvıflar tarafından kaleme alınan “*Kitâbü’z-Zühd*”ler, hadis ilmiyle tasavvuf arasında bir köprü vazifesi görmüşlerdir.

Diğer taraftan tasavvuf ehli, hadis-i şeriflere işârî mânâlar verip îzâh etmekle, hadis ilmini zenginleştirmişlerdir. Hattâ bazı sûfiler, -hadisçiler tarafından benimsenmese de- Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’in rûhâniyetinden keşf yoluyla da hadis alınabileceğini kabul etmişlerdir.

Târîhte -Hakîm Tirmizî ve Kelâbâzî gibi- sûfi olarak meşhûr olduğu hâlde hadîse dâir eser veren tasavvuf büyükleri vardır. Aynı şekilde muhaddis olarak şöhret bulduğu hâlde hadis ilminin kriterlerinin yanısıra sûfilerin metodlarını da benimseyen hadis âlimleri var olagelmıştır.

Meselâ hadis ilminde en büyük otorite kabul edilen ve Kur’ân-ı Kerîm’den sonra en müteber kaynak olan hadîs kitabının sâhibi İmam Buhârî -rahmetullâhi aleyh-, rivâyet ettiği her hadis-i şerif için iki rekat istihâre namazı kılmış ve istihâre netîcesinde, hadîsin sahih olduğuna kalben de kânî olduktan sonra onu eserine kaydetmiştir.²¹ Yine büyük muhaddis Ahmed bin Hanbel’in de üç hadîs-i şerîfi bizzat Rasûlullâh Efendimiz’den rüyâsında aldığı rivâyet edilmektedir.²²

d. Tasavvuf ve Fıkıh

Lugatte fıkıh, bilmek, anlamak, incelikleri kavramak mânâsındadır. İslâm’ın ilk zamanlarında dînî ve dünyevî bütün hususlarda bilinmesi lâzım gelen her şey fıkıh adı altında öğreniliyor, bu ilimle uğraşanlara da fakih, yâni âlim deniliyordu. Bu mânâda fakih kelimesi, varlığın ve hâdiselerin hikmetine vâkıf, insanın dînî konularda leh ve aleyhindeki hususları ayırdetmeye muktedir bir kimseyi ifâde ediyordu. Nitekim İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe Hazretleri fıkıh:

“Kişinin dînî bakımdan lehinde ve aleyhinde olanları bilmesidir.” diye târif eder.

İnsanın saâdet ve felâketinde birinci derecede müessir olan, “Rabbini doğru olarak bilmek” bu ilmin en önemli kısmını teşkil ediyordu. Bu sebeptendir ki İmâm-ı Âzam Hazretleri’nin îtikâdî meseleler hakkında ortaya koyduğu ve talebeleri tarafından zabtolunarak zamânımıza kadar intikâl etmiş metne, “en büyük fıkıh” mânâsında “Fıkıh-ı Ekber” denilmiştir. Başlangıçta durum böyle olduğu hâlde daha sonraları bu husustaki ilmî faâliyetin genişlemesiyle fakihler, îtikâdî ve ahlâkî hükümleri fıkıhın dışında bırakarak onu sırf amelî ve kazâî hükümlere hasretmişlerdir. Bugün de fıkıhtan anlaşılan mânâ budur.

²¹ Bkz. İbn-i Hacer, *Hedyü’s-Sârî Mukaddimetü Fethi’l-Bârî*, s. 489; İbn-i Hacer, *Tağlîku’t-Ta’lik*, V, 421.

²² Bkz. *Mecmûu’l-Hadîs*, varak 110^a-112^b.

Tasavvuf da insanın lehinde ve aleyhinde olanları hem zâhir ve hem de bâ-tın cephesiyle bilip gereğini yapmasıdır. Fıkıh; abdest, tahâret, namaz ve oruç gibi amelî meselelerin zâhirî sıhhat şartlarını bildirir. Tasavvuf ise kalbi temizleyip ku-lu huzûr, mârifet ve kalbî duyushlara hazırlar. Bu, o ibâdetin kemâli için en müsâit zeminin hazırlanması demektir. Bu itibarla tasavvufa, fıkıh ilminin rûhânî zemîni ve özü mânâsında “fıkıh-ı bâtın” veya “fıkıh-ı vicdânî” de denilmiştir.

Hiç şüphesiz fıkıh ilminin gâyesi, amelin mükemmel, yâni Allâh katında en makbûl olacak bir tarzda îfâsını temin etmektir. Böyle bir mükemmellik ise, ancak, tasavvufî düşüncelerin sağladığı rûhî olgunlukla gerçekleşebileceğinden, bu iki ilmi birbirinin -âdetâ- tamamlayıcısı saymak îcâb eder. Zîrâ tasavvufun asıl hedeflerinden biri de, insanı dînin metafizik, yâni rûhânî hakikatlerinde zirveye çıkarmak kadar, onun bütün amel ve davranışlarını da mükemmeliyete ulaştır-maktır. Amellerin zâhirî şartlarını târif ve tedvîn eden fıkıhtaki asıl gâye, ancak tasavvufî olgunlukla gerçekleşebilir. Meselâ namazın, temizlik ve tâdil-i erkân gi-bi zâhirî şartlarının nasıl yerine getirileceği fıkıh ilminde gösterilir. Hattâ niyet gi-bi derûnî bir şartın lüzûmu da anlatılır. Zâhirî şartlarına riâyet edilmiş olan ibâde-tin kabul olması için, kalbin riâyâ ve hased gibi hastalıklardan sâlim olması elzem olduğu hâlde fıkıh, bu mânevî sahâyı tanzîm etme işiyle meşgul olmamıştır. Bu alanı da tasavvuf tanzîm ederek, ibâdetin zâhiri kadar bâtınî şartlarını da gerçek-leştirmeye çalışır. Çünkü fıkıh ilmi, umûm için olan şeriatın bir şûbesi olmak iti-bâriyle sırf zâhirle meşgûl olur. İnsanların şeriat planında mükellefiyeti de zâhir-den ibârettir. Lâkin ibâdetleri kabul veya reddetmek hakkı yalnız kendisine âit olan Cenâb-ı Allâh, zâhir kadar bâtına da mutlak bir sûrette vâkıftır ve bâtınî te-mizlik de O’nun kulda görmeyi murâd ettiği temel husûsiyetlerden biridir.

Fakihler namaz, oruç ve hac gibi ibâdetlerle nikâh, talâk, ticâret ve kıyas gibi muâmelâtı inceleyip hükümlerini tedvin ederken; mutasavvıflar bunların zühd, takvâ ve ihlâs gibi mânevî müessirlerle birlikte îfâsına ehemmiyet vermiş-lerdir. Aynı şekilde Kur’ân-ı Kerîm de ibâdetlerin mânevî tarafına daha çok ağır-lık verir, kulu zühd ve takvâyâ istikâmetlendirir.

Tabî ki bu, tasavvuf ehlinin fıkha önem vermediği veya fıkıh ilmiyle yeterince ilgilenmediği mânâsına gelmez. Bilakis Gazâlî, İbn-i Arabî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, İmâm-ı Rabbânî ve Hâlid-i Bağdâdî gibi pek çok mutasavvıf, zâhirî ilimlerde de salâhiyet sahibi birer büyük âlim ve fakihtirler.

Dînin zâhirî ahkâmının muhtevâsını da, tasavvufî gerçekleri de lâıykıyla kavrayamamış bulunan bâzı kimseler, fıkıh ve meşreb-i sûfiye arasında bir aykırı-lık olduğu iddiâsında bulunmuş ve bundan da zaman zaman yersiz bir ihtilâf vü-cûda gelmiştir. Fakat, tasavvufun kâmilleri ile gerçek fakihler arasında esâsen her-hangi bir anlaşmazlık söz konusu değildir. İhtilaf ve münâkaşa, kendini âlim zan-neden câhillerle, kendini kâmil zanneden ham sofular arasındadır.

2. TASAVVUF ve FENNÎ İLİMLER

Fennî ilimler, yâni laboratuvar müşâhedeleriyle ispatlanabilen ilimler, -ilk nazarda- tasavvufla alâkasız gibi görünürse de gerçek böyle değildir.

Varlıkların ve hâdiselerin var oluş hikmet ve keyfiyetlerine dâir bir gâye peşinde koşan her ilmî faâliyetin yolu, nihâyette metafizik bir noktaya ulaşır. Bu ise fennî ilimlerin tasavvufla bulunduğu noktadır. Çünkü tasavvuf, kâinattaki bütün varlıkların sır ve hikmetlerini, yâni metafizik boyutlarını umûmî olarak tahlîl, tesbît ve tedvîn eder. İnsanı, Allâh ve mâsivâ hakkında daha doğru, daha şümûllü ve tecessüs iştihâsını doyuracak seviyede bir ilme, yâni hakikat iklimine taşır.

Fennî ilimlerin ilgi alanı maddî âlem, yâni eşyâ-yı tabîyye (tabîî şeyler)'dir. Bu ilimlerin varlıklarda bulunduğu gerçekler, onlara ilâhî tâyinle yerleştirilmiş olan husûsiyetlerdir. Buna göre maddî âleme âit her keşif, Yaratıcı'nın kudret ve azametini bir delil olarak ortaya çıkar. Buradan hareketle fennî ilimlerin, bir mânâda ilâhî sanat hârikalarına ulaşmaya yardımcı olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer taraftan İslâm, maddeyi bile metafizik boyutlarıyla birlikte ele alır ki, bugün modern fennî ilimler de bu îzâha yaklaşmıştır. Çünkü maddî âlemdeki her keşif, yeni meçhullere kapı açar ve insan müfekkiresini sonsuz bir mesâfeye çeker. Maddî âlemin intibâları ile yürütülen bu faâliyetin sonunda da, bâzı metafizik hâdiselerle karşılaşılır. Bilhassa zamanımızda bu ilimlerin akıllara hayret ve hayranlık veren noktalara ulaşması, netîcede fizikî gerçeklerin metafizikle yüz yüze gelmesine sebep olmuştur. Bu yüzden de hakikati yalnız maddeye hasretmiş olan eski materyalist telakkîler âdetâ iflâs etmiştir. Geçen asrın tabularından biri olan Lavoisier (Lavuaзыe) kanunu yıkılmış ve felsefe ile din arasındaki temel ihtilâf mevzûlarından biri olan "maddenin kadîm olduğu" görüşü artık çöpe atılmıştır. Maddenin asıl değil, ârızî bir sûret ve tekâsûf etmiş bir enerji olduğu gerçeği, atomun parçalanmasıyla ispat edilmiş ve böylece madde denilen şeyin, enerjinin muayyen bir kalıpta hapsedilmesinden ibâret olduğu ortaya çıkmıştır. Buna ilâveten bilhassa fizik, kimya, biyoloji ve astronomideki yeni keşifler, dînin ve bu arada Kur'ân-ı Kerîm'in ulvî muhtevâsını te'yîd eden sayısız yeni delillerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

İnsanın genleri üzerinde vâkî olan yeni keşifler, her insanın nev'i şahsına münhasır bir şifresi olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Bu ve benzeri keşifler, ilâhî sanatın akılları âciz bırakan, zamânımızdaki parlak misâlleridir. Bundan dolayıdır ki, daha 19. asırda Ziyâ Paşa:

Sübhâne men tehayyera fî sun'ihî 'l-ukûl

Sübhâne men bi-kudretihi ya'cizu 'l-fuhûl

"Sanatı karşısında akılların hayrete düştüğü, kudretiyle en üstün âlimleri bile âciz bırakan Allâh Teâlâ'yı tesbih ederim." sûretindeki hikmetli beytini

nazmetmiştir. Çünkü müslümanlar, ilâhî sanatın hârikaları karşısındaki bu aczi öteden beri esâsen bilmekteydiler. Hattâ bu fennî keşiflerin, kıyâmete yakın, mucizeler seviyesine kadar yaklaşabileceği de müslümanların meçhûlü değildir. Lâkin her yeni keşif, insanın acziyeti ile ilâhî sanatın azametini ve ondaki hikmetlerin sonsuzluğunu kabullenmek istikâmetinde vicdânî bir zarûret doğurmaktadır. Yine Ziyâ Paşa:

*İdrâk-i meâlî bu küçük akla gerekmez,
Zîrâ bu terâzû bu kadar sıkleti çekmez.*

diyerek bu beşerî aczi, ne güzel ifâde etmiştir.

Tasavvuf, sırları idrâk maksadıyla kâinâtı tahlîl ettiğinden, fizikî gerçeklerin nihâyetinde metafizik husûsiyetlerle yüz yüze gelen fennî ilimlerin, tasavvufla bir şekilde alâkasının olduğunu kabul etmek bir zarûrettir.

Esâsen Kur’ân-ı Kerîm birçok defa kâinattaki sır ve hikmetlere dikkat çekmektedir. Âyet-i kerîmede buyrulur:

سُرِّيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَبَيِّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ

أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

“İnsanlara, ufuklarda ve kendi iç dünyalarında âyetlerimizi göstereceğiz ki, onun (Kur’ân’ın) gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye şâhid olması yetmez mi!” (el-Fussilet, 53)

Âyette “ufuklar” kelimesiyle insanı ihâta eden dış âleme, “kendi nefisleri” ifâdesiyle de insanın biyolojik ve rûhî yapısındaki hikmet, ibret ve sırlara işâret edilmektedir.

Cenâb-ı Hak, kullarının gafletini izâle ederek onları intibaha getirmek için âyet-i kerîmelerde şöyle buyurur:

“(Ey Habîbim! Sana karşı gelenler) hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Zîrâ dolaşsalar da elbette düşünecek kalbleri ve işitecek kulakları olurdu. Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lâkin göğüsler içindeki kalbler kör olur.” (el-Hacc, 22)

“Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Onları sadece gerçek bir sebeple yarattık. Fakat onların çoğu bilmiyorlar.” (ed-Duhân, 38-39)

Cenâb-ı Hak, bu kudret akışlarını bildirdikten sonra insanları da diğer varlıklar gibi belli bir maksad için yaratmış bulunduğunu bir başka âyet-i kerîmede şu şekilde bildirir:

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ

“Sizi boş yere yarattığımızı ve bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız!” (el-Mü’minûn, 115)

Mikrodan makroya kadar her zerrede ilâhî sanatın hârika tezâhürleri mevcûttur. Tasavvuf, merkezi insan olmak üzere bu hakikatlerin küllî ve umûmî bir mâhiyette kavranmasını temin eden bir görüş ve bu görüşün husûlû için başta “zıkrullâh” olmak üzere riyâzât vb. rûhî temrinlerle insanoğlunu olgunlaştıran fiilî ve ilmî bir disiplindir.

Kur’ân âyetlerinde fizikî âlemin hikmetlerine dikkat çeken ve te’kîd için de bunları suâl yoluyla ortaya koyan beyânlar mevcûddur. Bu keyfiyet, fennî ilimlerin faâliyet sahasını ilgilendirmekle berâber, eşyânın sâdece fizikî hûsûsiyetlerine münhasır değildir. Bu yüzden hikmeti kavrama konusunda bu ilimlerin salâhiyet ve imkânlarından daha fazla bir kudrete ihtiyaç vardır. Bu da rûhî temrinlerle kalbin tahassüs melekesini geliştirmeyi îcâb ettirir. İşte tasavvuf, insana bu imkân ve salâhiyeti bahşeden müstesnâ bir ufuktur.

Mâlum olduğu üzere mutasavvıfların nazarında dünya, esmâ-yı ilâhiyyenin tecellîgâhıdır. İçindeki her varlık büyük bir sanat hârikasıdır. Gündelik hayatta birçoğumuzun karşılaştığı ve pek düşünmeden geçip gittiği hâdiseler hakkında ciltlerle kitap yazılsa yine de azdır. Meselâ bir dut yaprağını ceylan yediğinde misk, ipek böceği yediğinde ise ipek olur. İşte bunun gibi kâinât, her gün müşâhede edegeldiğimiz, fakat üzerinde lâyıkiyla durup düşünmediğimiz hârikalarla doludur. Yeşeren otlara, açan çiçeklere, meyve veren ağaçlara ibret nazarıyla bakılsa ve bunların topraktan renk, koku, lezzet gibi husûsiyetleri nasıl bulup da çıkara bildikleri düşünülse, ilâhî kudretin böyle tezâhürleri karşısında hayrette kalmamak mümkün olmaz. Kısacası mutasavvıflar, kâinatta hiçbir şeyin boşuna yaratılmadığını sadece zâhirleri ile değil, bütün kalbleri ile de kabul etmişlerdir.

Kur’ân ve insan gibi kâinât da Cenâb-ı Hakk’ın esmâ-yı ilâhiyyesinin terkipleriyle meydana gelmiştir. Bütün fennî ilimler bir bakıma bu terkiplerin kâinattaki tezâhürleri olan âdetullâhın hikmetlerini aramakla mükelleftirler. Bu mükellefiyetin îfâsında ise mutlak bir acziyete mahkûmdurlar. Ancak, mânen terakkî ederek bir nevî kalbî alıcılara mâlik olabilenlerdir ki, sır ve hikmetleri kavrama husûsunda, fen ilimlerinin vâsıl olduğu merhalelerden daha ilerisine nüfûz edebilirler. İşte bu gibi noktalardan itibâren fennî ilimlerle tasavvuf kaynaşıp aynîleşir.

3. TASAVVUF ve EDEBİYAT

Asıl faaliyet sahası gönül âlemi olan tasavvuf, mânevî ve derûnî his, fikir ve heyecanları belli bir üslûp ve âdâb dâhilinde satırlara, mısralara, yâni kelâma da aksettirmiştir. Böylece ferd olarak birebir ulaşamadığı nice sadırlara, satırlar vâsıtasıyla ulaşırken sâdece gönüllere değil, derinlik ve muhtevâ enginliğine sâhip oluşuyla da edebiyata büyük bir zenginlik kazandırmıştır. Âdetâ edebiyat, insandaki görüş ufuklarını genişleten, gönlü derinleştiren, tefekkür ve tahassüs zarâfeti ile idrâke incelik veren bir bedî sanat olma vasfında müstesnâ bir zirveye ulaşmıştır.

Edebiyat târimimizde “Tekke Edebiyatı” adı altında kendini gösteren sâde, akıcı, bâzen lirik ve bâzen tâlimî (didaktik) türdeki edebî mahsullere, dînî-tasavvufî değerler yoğun bir şekilde aksetmiştir. Allâh’ın birliğinden bahseden tevhîd, O’na yanık ilticâları ifâde eden münâcaat ve Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’e duyulan aşk, muhabbet ve hasreti mevzu edinen na’t gibi edebî türler, halkın mâneviyâtının takviye edilmesinde, dertli ve yorgun gönüllerin tesellî bulmasında, günah, isyân ve gafletten uzaklaştırılmasında, cemiyette muhabbet, kardeşlik, sulh ve sükûn hâlinin tesisinde pek faydalı bir vazîfe icrâ etmiştir.

Yûnus Emre’nin, Moğol istîlâları hengâmesinden başlayıp zamânımıza kadar yedi asırdır devâm edegelen şiirleri, halkın irşad ve tesellî kaynaklarından biri olmuştur. Yâni bu tür edebî mahsûller veren mutasavvıflar, dînî heyecânın geniş halk kitlelerine taşınmasında, mânevî değerlerin zinde tutulmasında mühim hizmetler vermişlerdir. Hoca Ahmed-i Yesevî, Hacı Bayram-ı Velî, Eşrefoğlu Rûmî ve Aziz Mahmûd Hüdâyî -kaddesallâhu esrârahum- Hazarâtı bunların başlıcalarıdır.

Dîvân edebiyatı ise, daha çok aruz vezniyle yazan ve sanatkârâne üslûbuyla dikkat çeken şâirlerin eserlerinden meydana gelmiştir. Nesir türünde de eserler verilmiş olmasına rağmen, manzûm eserlerin galebesi sebebiyle “dîvân edebiyatı” diye bilinen bu dönemde de tasavvufî tefekkür ve derinliğin büyük tesiri görülmüştür. Şiirlerin kelime hazînesinde bulunan pek çok rumuzlarla tasavvufî incelikler yüksek bir zevke hitâb eder tarzda ve mâhirâne bir sûrette ifâde edilmiştir.

Ayrıca edebî türlerin her birinde farklı bir rûhî heyecanın tezâhürü hâkimdir. Tevhîdlerde coşkun bir rûh hâlinin sonsuz ilâhî ufuklara doğru kanat çırpışları sezilir. Husûsiyle mutasavvıf şâirlerin yazdığı tevhîdler, gönlü apayrı bir îmân fezasının seyyâhı eyler.

Na’tler, Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’e duyulan aşk ve muhabbetin, mısralara dökülmüş yanık terennümleridir. Gönüllerde resmedilen muhabbet tablolarıdır. Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’e duyulan engin tahassür ve iştiyâkı Fuzûlî’nin na’tindeki:

Hâk-i pâyine yetem der ömrlerdir muttasıl

Başını taştan taşa urup gezer âvâre su...

“(O rahmet Peygamberi’nin) ayağının (değdiği, gezip dolaştığı, mübârek) toprağına ulaşayım diye, su(lar), hiç durmadan ömürler boyu baş(lar)ını taştan taşa vurarak âvâre (ve meclûb bir şekilde) akmaktadır.”

Mevlânâ, Fuzûlî, Nâilî, Nâbî, Nahîfî, Şeyh Gâlib ve daha nice şâirler, eserlerini tasavvufî neşveden beslenen bir gönül ikliminde yeşertmişlerdir.

Bütün bunlar gösteriyor ki, tasavvufî derinlik ve muhtevânın edebiyata apayrı bir zenginlik ve olgunluk kazandırdığı bir gerçektir. Şiir ve edebiyat zevkinin geniş halk kitlelerine ulaşmasında böyle bir muhtevâdan beslenmekte olmasının da büyük bir tesiri vardır. Nitekim, edebiyat târihçisi Nihad Sâmi Banarlı da;

“Türk edebiyatını vücûda getiren, geliştiren ve olgunlaştıran tasavvuftur.” sözüyle bu hakîkatı ifâde etmiştir.

Bu gerçeğin zirvede olduğu dönemlerde dünyevî bir şâir olarak bilinen Nedîm’in bile na’t yazması ve hattâ Tevfik Fikret gibi bir şâirin de tevhid yazarak meşhur olması, bu gerçeğin mânidar yansımalarıdır.

Diğer taraftan edebiyatın ve hâssaten şiirin insanları belli bir his ve fikre meylettirmesi için kullanılmasının takdîre şâyân bir keyfiyet olduğu, şu hadîs-i şerîfle de sâbittir:

Hazret-i Âişe -radiyallâhu anhâ-, Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’in bu sahaya verdiği ehemmiyeti şöyle ifâde eder:

“Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-, şâir Hassân bin Sâbit için mescidde husûsî bir minber koydurdu. Hassân, onun üzerine çıkıp oturur ve Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’i hicvedenlere şiirle cevap verirdi. Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem- de onun hakkında:

«Allâh Teâlâ, Hassân’ı, o, Allâh Rasûlü’nü savunduğu müddetçe Rûhu’l-Kudüs’le te’yîd eder.» buyururdu.” (Tirmizî, Edeb, 70; Ebû Dâvud, Edeb, 87)

Burada Cebrâîl’in şiir söyleyen Hassân ile olması, Hak yolundaki şâire Allâh tarafından ilhâm gelmesi ve ilâhî te’yîde mazhar olması demektir.

4. TASAVVUF ve GÜZEL SANATLAR

Sanat, kalbî derinlik ve duyuların eşyâya aksetmesi ve müşahhas hâle gelmesidir. Hangi sahada olursa olsun bütün sanatlar, temelde insan rûhundaki tefekkür ve tahassüsün bir nevî tezâhüründen ibârettir. Sanatta incelik ve zarâfet, rûhî derinlikle paralel bir seyir tâkib eder.

Temel harcı tasavvufla yoğrulan, yâni kalbî rikkat, hassâsiyet ve derinlik ikliminde icrâ edilen sanatlar, tarihimizde görüldüğü üzere medeniyetlerin inşâsına âmil olmuştur. Hakîkaten, medeniyette zirveleşen milletler, yalnız siyaset, ekonomi ve askerlik gibi sahalarda değil, ilim ve sanatta da mümtaz bir mevkîye ulaşmışlardır. Târihimiz, bu inkişâfın zenginlikleriyle doludur. Güzel sanatların pek çok sahasında tezâhür eden tasavvufî motiflerin tamamını ifâdeye ne gücümüz ve ne de imkânımız olduğundan, burada sâdece bâzı sahalarda tasavvuf tesiriyle meydana gelen gelişmelere kısaca temâs ile iktifâ edeceğiz.

a. Mûsikî

İslâm, insan tabiatında mevcut olan özellikleri reddetmeyip, onları mükemmel bir sûrette nizamlayan yüce bir dîndir. Pek çok bedîî sanat gibi mûsikî de insanoğlundaki fitrî husûsiyetlerin tezâhür şekillerinden biridir. Tabiatıyla onun da diğer husûsiyetler gibi ne tamâmen reddi ve ne de olduğu gibi kabulü mümkündür.

Mutasavvıflar, mûsikînin insan üzerindeki inkâr edilemez tesirini, İslâmî âdâb ve erkân dâhilinde, hayra hizmet etmek üzere kullanmışlardır. Mûsikîye, ulvî bir hedef tâyin ederek, nefse değil, rûha gıdâ olabilecek bir muhtevâ ve vasıf kazandırmışlardır. Bu vasfa uygun olanları da tasvîb ve teşvîk etmiş, uygun olmayanları ise reddetmişlerdir.

Hakîkaten, hayra istikâmetlendirildiği zaman mûsikî, kâh âhenkli sesler ile kâh onunla birlikte söylenilen gazel, kasîde, ilâhî gibi manzûmeler yardımıyla rûhî coşkunluğu artırmak ve ulviyyât ile telezzüz netîcesinde de ferdleri rûhen yüceltmekte müstesnâ bir rol oynar. Dinleyenin ibâdet ve tâate râğbetini artıran, ona Allâh'ı hatırlatan, insanı günahlardan sakınmaya sevkeden, kalbe saf duygular ve feyizler bahşeden mûsikî hâlindeki beste ve nağmeleri, vakit ve makâmın gereğine de riâyet şartıyla dinlemek elbette faydasız değildir. Bu bakımdan uzun asırlar boyunca mutasavvıf zümreler diğer vâsıtalar meyânında, bu sanat dalından da istifade etmişler ve böylece mûsikînin “tasavvuf mûsikîsi” adıyla bilinen bir şûbesinin ortaya çıkışına âmil olmuşlardır.

Bu bahiste mûsikînin mânevî bir terbiye vâsıtası olarak kullanılmasına tamâmen karşı olanlar bulunduğu gibi, bunun tahdidli bir sûretle kullanılabileceğini ileri sürenler de mevcuttur. İkinci görüşü savunanlar, telli mûsikî vâsıtalarını red-

dederken, darbeyle âhenkli ses çıkartanlarını tecvîz etmişlerdir. Bunun cevâzını da, Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-'in harplerde askerlerin kahramanlık duygularını coşturarak onları cesaretlendirmek için yapmış olduğu benzer tatbikâtından çıkarmışlardır.

Bu husustaki münâkaşalardan ictinâb ederek, güzel ve âhenkli sese, şer'î ölçüler dâhilinde izin verildiğini ve hattâ bunun güzel görüldüğünü söylemekle iktifâ edelim. Güzel sesli müezzinlerin, cemaatin câmiye daha çok rağbetine vesîle olduğu herkesçe mâlumdur. Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-'in ezân okutmaktaki tercihi de bu hususta pek mânidardır. Mescide dâvet şeklinin ne olacağı yönündeki istişârelerin sürdüğü günlerde, sâdık rüya yoluyla müjdelenen ezânı öğrenerek ümmet-i Muhammed'e ilk olarak haber verme şerefi Abdullâh bin Zeyd ve Hazret-i Ömer -radiyallâhu anhümâ-'ya nasîb olmuştu. Hâl böyleyken Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem- ezânı onlara değil de Bilâl -radiyallâhu anh-'a okutarak aynı zamanda bizlere bir ölçü sergilemiştir. Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-'in meşhûr müezzini Bilâl-i Habeşî'nin hayâtı boyunca bu vazîfeyi îfâ etmesinin, sesinin gür ve güzel olmasından neş'et etmiş bulunduğunu söylemek yanlış olmaz.

Tabiatıyla mûsikînin de başka vâsıtalar gibi, sâdece hayra elverişli olduğunu söylemek mümkün olmadığı gibi bilhassa zamânımızda daha ziyâde nefsânî arzuların tahrîki için kullanılmış olmasından hareketle, onun tamâmını reddetmenin doğru olmadığı da bir gerçektir.

Nitekim Bahâeddîn Nakşibend -kuddise sirruh-'un müridlerinden biri olan Hoca Misâfır şöyle der:

“– Hoca Bahâeddîn Hazretleri'nin hizmetindeydim ve mûsikîye düşkündüm. Birgün müridlerden birkaçıyla bir araya gelerek birtakım mûsikî âletleri bulup Hoca Hazretleri'nin meclislerinde mûsikî icrâ etmeyi ve böylelikle onun bu mevzudaki fikirlerini öğrenmeyi düşündük ve öyle de yaptık. Hoca Hazretleri ise bize engel olmadılar ve şöyle buyurdular:

«Biz bu işi yapmayız; ama inkâr da etmeyiz!»»

Şâh-ı Nakşibend -kuddise sirruh-'un bu sözü, nefsâniyete dönüşmesi mümkün ve muhtemel olan bu sahada ihtiyatlı olmanın zarûretine işâret etmektedir. Nitekim günümüzde, bu dengeyi koruyamayan kimi çevrelerin, tasavvufun özünden uzaklaşarak işi sadece mûsikîden ibâret gördükleri müşâhede edilmekte olduğundan, bu konudaki hassâsiyetin ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

b. Mîmârî

Güzel sanatlar içinde en çok tebârüz eden sahalardan biri de şüphesiz ki mîmârîdir. Mîmârî, hesap (matematik) ve hendese (geometri)nin, kalbî duyuşlarla

tâyin edilen yüksek bir zevke âmâde kılınmasıdır. Diğer bir ifâdeyle zihnî ve rûhî istîdâdların müşterek olarak taş ve tahta gibi maddelerde tecessüm ettirilmesi.

Tasavvufun, mîmârîye pek çok değerler kazandırdığı mâlumdur. Meselâ İslâm tasavvufunun derinliği ile Süleymânîye Câmii ve külliyesi tahlîl edildiğinde, oraya İslâm rûhunun aksetmiş olduğu, göz alıcı bir ihtişamla rûhâniyetin mezc edildiği ve bâzı tasavvufî motiflerin burada mâhirâne bir üslûbla sembolize edildiği net bir sûrette görülebilir. Meselâ; merkezî kubbe ile etrafına öyle mükemmel bir şekil verilmiştir ki, binâ, zeminden itibaren tadrîcen yükselmekte ve nihâyet o muazzam “Vâhid”e kapanmaktadır. Merkezî kubbenin yarım ve diğer kubbelerle uyumu ise, tasavvuftaki:

“Vahdette kesret, kesrette vahdet” sırrının muhteşem bir tezâhürüdür.

Gerçekten de Süleymânîye, birçok teferruattan muazzam bir “Vâhid”e, yâni tek olan Allâh’a varış, sonra da o Vâhid’den tekrar teferruata (kesrete) dönüşü sembolize eden müstesnâ güzellikte bir mânâ ve zarâfet zinciridir.

Ayrıca büyük kubbe, Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’i remzetmektedir. Zîrâ kubbe, câmî-i şerîfte tilâvet olunan Kur’ân-ı Kerîm, yapılan duâ vesâireyi müminlere aksettirme vazîfesiyle, tıpkı Allâh Rasûlü -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’in Yüce Mevlâ’dan aldığı emirleri ümmetine teblîğ edişini temsil etmektedir.

İnsanüstü bir gayret ve titizliğin dehâ ile buluştuğu bu eşsiz âbidede, sükûnet ve asâlet, mükemmel bir sûrette mezc olmuş, son derece âhenkli bir silüet ortaya çıkmıştır. Semâyâ doğru yükselen minâreleriyle câmî-i şerîf, âdetâ ellerini kaldırmış, Allâh’a duâ ve niyâz hâlinindedir.

Câminin içindeki havanın insan hâlet-i rûhiyesinde icrâ ettiği tesir de çok bârizdir. Bu âbidevî mâbedi ziyârete gelen farklı dinlere mensup pek çok insan dahî, karşılaştıkları rûhânî havanın câzibesine râm olup huzûr ve sükûn içinde rûhlarını dinlendirmektedirler.

Rivâyete göre, Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-’den rüyâ âleminde alınan emirle te’yîd edilerek yapımına başlanan bu muazzam mâbed ve benzeri diğer bâzı mâbedler, mîmârî bakımdan kıyâmete kadar ayakta kalması niyetiyle, imkânlar nisbetinde sağlam ve muhkem bir sûrette inşâ edilmiştir.

Diğer taraftan tasavvufun müesseseleri demek olan dergâhlar, tekkeler, zâviyeler, âsitâneler, imârethâneler, İslâm beldelerinin manzarasına farklı bir görünüş ve mânâ katmışlardır. Bunlar gibi irili ufaklı pek çok eser, ekseriyetle fânîlik, sâdelik, hîçlik ve tevâzû hislerinin aksettiği, fazla gösterişli olmayan ve tasavvufî âdâb ve erkânın icrâ edilmesine kâfi gelecek mekânlar sûretinde îmar edilmiştir. Bu eserler de maddeye sindirilmiş mânâ ve rûhâniyet tezâhürleriyle doludur.

c. Hüsn-i Hat

Hüsn-i hat, Kur'ân-ı Kerîm harflerini estetik ölçülerine bağlı kalarak en güzel bir şekilde ve sanatlı olarak yazmak demektir. Yâni hüsn-i hat, Kur'ân-ı Kerîm'i ona lâîyk bir güzellikle yazma gayret ve rikkatinden doğmuş müstesnâ bir sanattır.

Târih boyunca tekke ve dergâhların, hat sanatının gelişmesinde de mühim bir rolü olmuştur. Hat sanatı, tasavvufî muhitlerden dâimâ teşvîk ve himâyeye görmüş, pek çok hüsn-i hat üstadlarının yetiştiği ve talebelerini yetiştirdikleri bir eğitim yuvası olmuştur. Çünkü hattın, müzeyyen bir nakış gibi rûhu okşayan kavislerle, tabîî ve fitrî bir akışla yazılabilmesi; arınmış, duru bir kalbe sâhib olmayı gerektirir. Ayrıca hat sanatında kemâle erebilmek, büyük sabır ve teslîmiyet isteyen çileli bir iştir. Örnek alınacak kâmil bir üstâda ihtiyaç vardır. İşte bütün bu husûsiyetleri itibariyle hat sanatı, tasavvufla müştereklik arz eder.

Meselâ kaba ve asabî bir insan, bir karalama yapsa, o karalama testere dişlerini andırır. Sert köşeli ve kırık çizgiler hâlinde görülür. Çünkü rûh muzdariptir. Tasavvufun gâyesi de nefisleri islâh etmek ve rûhu nefsin tasallutundan kurtararak ona incelik, hassâsiyet ve huzûr kazandırmaktır. İşte hattatların rûh âlemi de bu huzur, sükûn ve hassâsiyete muhtaçtır. Çünkü hüsn-i hat, sadece yazı yazmak sanatı değil, aynı zamanda rûhları inceltip zarifleştiren ve gönü mânevî duygularla besleyen bir disiplindir.

Gerçekten de rûhî takviye, sanatta dâimâ büyük dehâların yetişmesine zemin hazırlamıştır. Hat sanatının nümûne üstadları olan Şeyh Hamdullâh, Karahisârî, Yesârîzâde, Mustafa Râkım ve daha niceleri, tasavvufî muhitlerin rûh terbiyesiyle olgunlaşarak yetişmiş şahsiyetlerdir.

Tasavvufî neşveyle yoğrulmuş sanatkârların rûhî derinlik ve fedâkârlığını gösteren şu misâl ne ibretlidir:

Süleymânîye Câmîi'nin kubbe hatlarını yazma vazîfesi Hattat Karahisârî'ye verilmişti. Karahisârî, hatları, câminin ihtişamına yakışır bir şekilde tamamlamak için olağanüstü bir gayretle çalışmaya koyuldu. Öyle ki son çizginin son tashîhini bitirdiği an, gözlerinin ferî de tükendi ve dünyâyı seyir penceresi kapandı.

Câminin inşâsı tamamlanıp da ibâdete açılacağı zaman Kânûnî Sultan Süleyman Han:

“– Câmî-i şerîfî ibâdete açma şerefi, onu böylesine muazzam ve muhteşem bir şekilde binâ ve inşâ eyleyen mîmârbaşımız Sinan'a âittir.” dedi.

Sanatına önce tevâzûyu öğrenmekle başlamış olan Mîmar Sinan ise, zâhirdaki emsâlsizliğini, kalbî olgunlukta da göstererek o an hattat Karahisârî'nin fedâkârlığını düşündü ve Sultân'ın sözlerine edeble şu mukâbeleda bulundu:

“– Hünkârım! Hattat Karahisârî bu câmî-i şerîfî hatlarıyla tezyîn ederken gözlerini fedâ etti. Bu şerefi ona bahşediniz!..”

Bunun üzerine Kânûnî, orada bulunanların gözyaşları arasında, câmî-i şerîfi hattat Karahisârî'nin açmasını fermân eyledi.

Hat sanatının gelişmesi ve devâmı da, kendi kâideleriyle birlikte riâyet edilen mânevî ölçüler sâyesinde olmuştur. Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerîm ve Hilye-i Şerîfe yazmak bir zirve kabul edilmiştir. Gelenek olarak da ancak hüsn-i hattın zirvesine çıkabilen hattatlar, Kur'ân-ı Kerîm ve Hilye-i Şerîfe yazmışlardır. Böylece bu kıymetli eserler, rûhları ve gönülleri okşayan müthiş câzibeleriyle âdetâ «Oku!» emrine aşk ve şevk ile icâbetin vesîlesi olmuşlardır.

Böyle ihlâs dolu bir anlayış ile hizmetin bereketi olan bu sanat, asırlar boyunca ücretsiz olarak tâliplerine öğretilmiştir. Araya maddiyat sokulmamış ve her hattat, bu yoldaki tâlim hizmetini, sanatının zekâtı bilmiştir.

Velhâsıl;

“... *Allâh güzeldir, güzeli sever...*” (Müslim, İmân, 147) hadîs-i şerîfinin muktezâsından hisse alan bir müminin, güzelliğe alâka duymaması düşünülemez.

Bu mânâ çerçevesinde, insanın derûnî güzelliklerini -gurur ve kibre düşmemek ve dînin özüne mutâbık kalmak kaydıyla- estetik değerler seviyesinde ifâde etmesi gâyet tabîî bir harekettir. Bu itibarla hangi sahada olursa olsun İslâmî âdâba uygun bütün sanatlar, tasavvufî muhitlerden dâimâ teşvîk ve himâye görmüştür. Tefekkür ve gönül dünyâsının derinliklerinde tasavvufla buluşan pek çok güzel sanat da, motiflerine taşıdığı bâzı tasavvufî değerler sâyesinde, daha yüksek bir estetik zevkine ve muhtevâ zenginliğine ulaşmıştır.

5. TASAVVUF ve FELSEFE

Fennî ilimler, varlıkları ve hâdiseleri tek tek tahlîl ederek, onların husûsiyetlerini umûmî kâideler hâlinde ifâde etmeye çalışırlar ki, bunlara “tabiat kânunları” denildiği bilinen bir keyfiyettir. Bütün bu ilimlerin ortaya koyduğu umûmî hükümleri bir kere daha birleştirmeye yahut daha umûmî kâideler hâlinde ortaya koymaya çalışan beşerî ilim ve tefekkür ise “felsefe sahasını” teşkîl eder.

Bu bakımdan, ilimlerin ilmi olarak kabul edilen felsefenin, hakîkate ulaşma maksadıyla başvurduğu yegâne vâsıtâ “akıl”dır. Her felsefî ekolde akıl, felsefenin bir şûbesi olan “rasyonalizm”deki kadar -âdetâ- ilâh mevkiine yükseltilmezse de, yine de filozofların hakikat arayışında dayandıkları tek vâsıtâ olarak kabul edilmiştir.

İslâm, akıllı, mükellefiyetin asgarî şartlarından biri sayar. Bununla birlikte onun gerçeklere ulaşmak husûsunda kifâyetsizliğini kabul ettiğinden, “aklî” sayılan felsefeye nazaran aynı zamanda “naklî” de esas alır. İslâm’da bir anlayış ve mükemmellik arayışı demek olan “tasavvuf” da, birtakım metafizik gerçekler peşinde koşmuş olmasına rağmen, onun “keşif” hudûduna kadar dayanan fikrî faâliyeti, nassa bağılı olarak gerçekleşmektedir. Yâni temel tasavvufî düşüncelerin birer şer’î mesnede bağılı olmaları, bu fikrî faâliyetin de naklî olduğunu kabul etmeyi gerektirir. Akıl, nassın hikmetine vukûf için kullanılmakla berâber, onun müstakillen faâliyeti, İslâmî ahkâmın tespitinde câiz görülmez. Bundan dolayıdır ki, İslâm’da aklın kâmil bir fayda sağlayabilmesi için, vahiyle terbiye edilmesi ve salâhiyetinin bu sûretle sınırlandırılması gerekir. Böylece yürünen yol, keşif sınırında tükenip de kalbî faâliyetlere bağılı olarak ulaşılan gerçeklerin câiz görülmesi veya benimsenmesi, umûmun kabulünü gerekli kılmaz. Bu gerçeği ifâde için:

“Keşif ehlinin keşfi, ancak kendisine delildir; başkasına değil.” denilmiştir.

Bununla berâber aklın tâkat ve salâhiyetinin tükendiği noktada, hakîkatin de nihâyete ereceği iddiâ edilemeyeceğine göre, bu noktadan itibâren sonsuza doğru teselsül edip giden gerçeklere ulaşma temâyülü bertaraf edilemez. Çünkü bu fitrîdir. Bundan dolayı gerek dînde ve gerekse dîn dışı tefekkürlerde, gerçeklerin bu kısmına lâ-kayd kalınmamıştır. Metafizik (fizikötesi) meselelere âit felsefî düşüncelerin muazzam bir külliyyat teşkîl ettiği herkesçe mâlumdur. Ancak, filozoflar sırf akıllı kullandığı için tenâkuzlardan kurtulamamış ve ortaya çıkan her filozof, kendinden öncekileri red ve tenkidle işe başlamıştır. Bunda benlik duygusunun ve nefsanî iddiâların ön planda tutulmasının rolü varsa da, asıl sebep, aklın tenâkuzlardan sâlim olamama özelliğidir.

Hakikaten akıl, bir bıçak gibidir. İnsana terör de yaptırır, sâlih ameller de işletir. “Ahsen-i takvîm”e (kulun ulaşabileceği en yüksek seviyeye) aklın yardımı olmaksızın gidilemez, fakat insanı çoğu kez “bel hüm edall”e, yani idrâk bakımından hayvandan da aşağı bir seviyeye götüren de akıldır. O hâlde aklın bir disiplin altına alınması icâb eder. O disiplin de vahiy terbiyesidir. Eğer akıl, vahyin kontrolünde ise, insanı selâmete götürür. Fakat, vahyin dışına çıkartılırsa, insanı felâkete götürür. Onun için aklın rızâ-yı ilâhî yönünde istikâmetlenmesi lâzımdır.

Tarih boyunca aklın zirvesindeki birçok zâlim, yaptıklarından en ufak bir vicdan azabı bile duymamıştır. Çünkü yaptıkları zulümler kendilerine göre en akıllıca hareketlerdi. Bağdat’a girip Dicle’nin sularında 400 bin mâsum insanı boğan Hülâgu hiçbir vicdân azâbı duymamıştı. Veya İslâm’dan önce Mekke devrinde bir efendi kölesini boğazlasa aslâ vicdânı sızlamaz, en ufak bir pişmanlık hissi duymazdı. Bir köle veya bir odunu kesmek onların akıl nazarında aynı idi. Hattâ bunu tabî ve meşrû hakları olarak görürlerdi. İşte bu insanlarda da akıl vardı, fakat vahyin terbiyesi altında olmadığı için, insanı idlâl ediyor, sayısız cinâyetlere sevk ediyor ve bunu da normal gösteriyordu. Böyle bir akıl, vicdanları köreltmış; şefkat, merhamet ve acıma hislerinin önüne perde olmuştu.

Felsefe erbâbı, her şeyi akılla izâha kalkıştığı için, ne kendilerini ve ne de toplumları irşâd edebilmişlerdir. Zâten akıl bütün işi görebilecek kudrette olsaydı; hidâyet rehberi Peygamberlere ihtiyaç olmazdı. Bu bakımdan, akıl vahyin kılavuzluğuna muhtaçtır.

Bu gerçeği farkedenden bâzı filozoflar, aklın bu âcizliğini îtiraf ile, hakîkati araştırma konusunda başka vâsıtalar aramaya koyulmuşlardır. Böyle filozoflardan biri olan Fransız filozof Henry Bergson (d.1859, ö.1941), “Entuisyon” denilen “hads”, yâni sezgiyi hakîkate ulaşmanın vâsıtalarından biri olarak kabul etmiştir. Bu kelime, eskilerin “sünûhât-ı kalbiyye” dedikleri mükâşefe ehlinin kalbî faâliyetinin adıdır. Bergson, birtakım rûhî temrinlerle (tasavvufta zikir vs.) kalben arınan dindarların vâsıl oldukları mânevî bir mertebeye içlerine doğan gerçeklere, fizikî hakikatlerdeki gibi laboratuvar tecrübeleriyle kontrol edilemedikleri gerekçeyle itirazın yersiz ve mantıksız olduğunu ileri sürmüştür. Tasavvufî tecrübelerde olduğu gibi bütün mücerred gerçeklerin laboratuvar tecrübesine mevzû olmadığını belirtmiştir. Bu da, felsefenin pek az bir kısmının dîne ve netîce itibarıyla de tasavvufa yatkın bir mâhiyet arz ettiğini göstermektedir. Kâhir ekseriyetiyle filozoflar, hakîkate ulaşmak için akıldan başka bir vâsıta kabul etmemekte ve birbirlerini nakzetmekle vakit geçirmiş bulunmaktadırlar. Buna mukâbil enbiyâ ve onların vârisi mevkiindeki evliyâ, hep aynı kaynaktan, yâni vahiy ve ilham yoluyla feyizlendikleri için birbirlerini te’yîd edegelmişlerdir.

Büyük İslâm mütefekkeri İmâm Gazâlî -rahmetullâhi aleyh- şöyle buyurur:

“Felsefe mevzuundaki idrâk, tedkîk ve tenkid safhalarından sonra bu husustaki yoğun mesâimi sona erdirince maksadım itibarıyla bu ilmin de yetersiz ol-

duğunu, aklın tek başına her şeyi kavramaya elverişli olmadığını, onun her mese-
lenin üzerindeki perdeyi kaldıramayacağını anladım.”

Gazâlî Hazretleri’nin akıl ve mârifet sahaları arasındaki hâlini, Necip Fâzıl Kısakürek bir eserinde şöyle anlatır:

«İslâm’ın hücceti» diye anılan büyük tefekkür adamı... O; ilmî, fikrî bütün kafa ve idrâk işlerini bir tarafa bırakıp gerçek mârifet istikâmetine yöneleceği za-
man şöyle dedi:

«– Gördüm ki, her şey Peygamberler Peygamberi’nin ruh feyzine sığın-
maktan ibâret ve gerisi sâdece yalan ve dolan, vehim ve hayal!.. Akıl ise bir hiç...
Sâdece hudut!»

Ve cihânın bir eşini görmediği bu mutantan kafa, bütün istifhamlarını sön-
dürüp, Peygamberler Peygamberinin rûh feyzine sığındı, hudutsuzu buldu.” (*Veliler*
Ordusundan, s. 213)

Hakîkaten mahdud bir akıl ile belli bir noktaya kadar gidilebilir. Fakat bü-
tün hakîkat bu sınırların muhtevâsından mı ibârettir!? Onun ötesinde hiç mi hakî-
kat yoktur? İşte bu gibi suâllerin tatmin edici cevâbını, felsefe gibi madde üstü bir
tefekkür olan, fakat vahyin menbaından beslendiği için ondan tamâmen ayrılan ta-
savvufun gönül dünyâsında bulmak mümkündür.

İnsanı yaratan ve onun husûsiyetlerini en iyi bilen, Allâh Teâlâ’dır. Bu se-
beple hakîkat yolunda aklın, ilâhî tebliğin ışığında yürümeye mutlak bir sûrette ih-
tiyacı vardır. Aklın varabileceği son noktadan daha ötelerde ise kalb ve keşif yo-
lunun devreye girmesi zarûrîdir. Kalbî hayat ve onun mânevî duyuş ve hissedişleri
olmaksızın sırf akılla sonsuz hakîkatler âlemine geçilemez.

G. İLM-İ NÂFÎ (FAYDALI İLİM)

Bilginin şahsîleşip, selîm bir idrâkin derinliklerine kök salmasına, “**irfân**” denir. **Ârif** ise, sahip olduğu bilgilerin derûnundaki sır, hikmet ve ilâhî tecellîlere vâkıf olmuş, yâni irfân sâhibi kimse demektir. Bu olgunluğa erişememiş ilim sâhipleri hakkında; “Âlimdir, fakat ârif değildir.” denilir. Böyle kimselerin bilgileri, kitaplardaki gibi sâbit ve mahfûzdur. Bu durum, tıpkı ambardaki tohuma benzer. O tohum, ancak toprağa kavuştuğunda neşv ü nemâ imkânı bularak inkişâf eder ve çoğalır. Aksi hâlde böyle bilgiler, fikir îmâl etmeye ve zihinden kalbe inerek duyguları derinleştirmeye muvaffak olamaz. Bundan dolayı, böyle bilgilere **kitâbî bilgi** denir.

Yerinde ve doğru olarak kullanıldığı takdirde her ilmin bir fayda sağlayabileceği muhakkaktır. Ancak, insanın her iki cihân saâdet ve selâmeti için bu ilimlerin sırf zâhiren tahsîl edilmesi kâfi gelmez. Bu noksanlığın telâfisi için de İslâm, ilimlerin doğru ve hayırlı yerlerde kullanılmasını sağlamak ve şerre âlet olmasına mânî olmak gâyesiyle “**ilm-i nâfî**” ile kalbî hayatı tezyîn eylemiştir.

Nitekim merhum Mâhir İz Hocaefendi de kalbî derinlikten mahrûm bir ilmin noksan olduğunu ve bu noksanlığı bertaraf etmenin yegâne çâresinin de mânevî irşâd görmek olduğunu ifâdeyle şöyle der:

“İlmin kıl ü kâlini dâimâ bir noktada toplamak mümkün olmadığından, hiçbir zaman ilmî tedkîkten geri kalmamakla berâber; asıl hakîkate vâkıf olmanın, ancak ehlinin irşâdı sâyesinde mümkün olabileceğine inanırım. İşte bu sebeptendir ki, yakaza dışı bir işâretle, irâde merdivenimi, mârifet semâsına mîrâc için feyz-i Sâmi’ye rabteyledim.” (Yılların İz, s. 396)

Hakîkaten mânevî terbiye netîcesinde kazanılan kalbî olgunluk, insan idrâkini zâhirî ilmin üstünde bir ufka taşır ki buna “**mârifet**” denir. Bu ise ancak bâzı tasavvufî temrinler sâyesinde elde edilebilir. İnsan, bu görüş ufkuna ulaştığı zaman, ne kadar büyük bir âlim de olsa, acziyetini idrâk ederek ilmîne mağrûr olma hastalığından kurtulur. Sonsuz ve girift hakîkatler meşherine doğru açılan tefekkürü, hayret ve acz duygularıyla dolar. Akl-ı selîm ile düşününce de anlar ki, bilmek sâdece zâhiri seyretmek değil; bir sırrı çözmektir. Bilmek, hakîkatte büyük nizâmın muammâsını çözmek ve ilâhî sırlara âgâh olabilmektir.

Hazret-i Mevlânâ, insanın ebedî saâdeti için lüzûmlu olan mârifetullâh ilmini elde etmenin ehemmiyetini ve buna bîgâne kalanların hazin âkıbetini aşağıdaki hikâyede ne güzel sergilemektedir:

Bir nahiv (dilbilgisi) âlimi gemiye binmişti. Sefer esnâsında ilmîne mağrur bir şekilde gemici ile sohbete koyuldu. Gemiciye zaman zaman muhtelif suâller

sordu ve muhâtabından «bilmem» cevabını alınca da ona karşı ilmiyle iftihâr etmek üzere:

“– Yazık! Cehâletin sebebiyle ömrünün yarısını hebâ ve ziyân etmişsin.” diyerek onunla istihzâ etti.

Temiz kalbli gemicinin, bu küçük düşürücü davranışa gönlü kırıldı ise de, olgunluk gösterip nahivciye cevap vermedi, sustu. Derken şiddetli bir fırtına çıktı ve gemiyi müthiş bir girdabın içine sürükledi. Herkesi büyük bir telaşın kapladığı o hengâmede gemici, nahivciye döndü ve:

“– Ey üstad, yüzme bilir misin?” diye sordu.

Nahivci, solmuş sararmış bir vaziyette titrek bir sesle kekeleyerek:

“– Hayır bilmem!..” dedi.

Bunun üzerine gemici, mahzun bir edâ ile şu mukâbeledede bulundu:

“– Nahiv bilmediğim için benim yarı ömrüm mahvolmuştu, öyleyse şimdi senin bütün ömrün mahvoldu. Zîrâ gemimizin bu girdaptan kurtulma imkânı yoktur. Ey nahivci! Bu deryâda nahivden ziyâde yüzme ilminin daha faydalı ve zarûrî olduğunu bilmiyor muydun?..”

Bu kıssadaki nahiv ilminden murâd, sadece dünyevî ve zâhirî ilimlerdir. Asıl faydalı ilim ise, ihtiyâca cevap veren ilimdir. Beşerin en büyük ihtiyâcı, bedenle birlikte rûhun da ebedî saâdetini temin etmektir. Bu da, Allâh rızâsını kazanmaya bağlıdır. Allâh’ın rızâsı ise, kâmil îmânla birlikte sâlih amellerle elde edilebilir.

Yine kıssadan anlaşılaacağı üzere; bu fânî vücûd gemisi ölüm girdabında çırpınırken, yâni dünyâyâ büyük vedâ ânı olan ecel yaklaşınca; asıl ihtiyâca cevap vermeyen, yaşanmayan, irfâna dönüşmeyen, rûhsuz, kuru ve sırf nefsin rahatına hitab eden bilgiler fayda vermeyecektir.

Öyleyse ecel gelmeden önce bütün bilgileri Allâh rızâsını kazanmaya medâr olabilecek bir vafâya dönüştürmek îcâb eder. Çünkü vücûd gemisi ölüm ile çatırdarken, sırf toprağa terk edilecek bedeninin rahatına yaranan ilimlerden bir medet umulamaz. O anda “kalb-i selîm”e ihtiyaç vardır. Kalbin ise ecel gelmeden önce, nefis engelini bertarâf etme netîcesinde bu vasfı kazanması gerekir. Bu merhaleye ulaşamayanlar, açıldıkları bu engin deryâda helâk olmaktan kurtulamazlar. Fakat nefsinin ölmüş sayılabilecek derecede gurur, kibir ve heveslerden kurtarını, deryâ misâli olan bu yeni âlem başı üzerinde taşır, onu helâk olmaktan kurtarır. Bu keyfiyeti îzâh için buyrulmuş olan:

“مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا”

“Ölmeden evvel ölünüz!” nasîhatine gönül vererek iç dünyamızdaki nefsânî temâyülleri en az seviyeye düşürmeye gayret etmelidir. Nefsânî arzuları bertarâf etmek için, insanın zaman zaman kendini murâkabe etmesi lâzım geldiği husûsundaki:

“حَاسِبُوا قَبْلَ أَنْ تُحَاسَبُوا”

“İlâhî mahkemede hesâba çekilmeden evvel, nefsinizi hesaba çekiniz!”
îkâzını da hatırdan uzak tutmamalıdır.

Rivâyete göre bir âlim şöyle anlatır:

Yüzlerinde nûr ve hayrın açıkça görüldüğü bir cemaat içinde İmâm Gazâlî'yi gördüm. Üzerinde yamalı elbise ve elinde bir ibrik vardı. Kendisine dedim ki:

“– Ey İmâm! Bağdat'taki Nizâmiye Medresesi'nin baş müderrisliği bundan daha iyi değil miydi?”

Bana derin derin baktı ve dedi ki:

“– Saâdet dolunayı irâde semâsına doğunca, akıl güneşi vuslat yolunu gösterdiği için böyle yaptım.” (Muhammed b. Abdullâh el-Hânî, *Âdâb*, s. 9)

Bu sebeptendir ki insanı dünyâ ve âhirette saâdet ve selâmete ulaştırmakta en müessir ilim, Allâh'ı en güzel bir sûrette kalben tanıyabilmek ve bu bilginin doğurduğu aklî, vicdânî ve kalbî bir mes'ûliyetle sâlih amelleri en mükemmel seviyede îfâ etmektir. Zîrâ bu duyuş, derinlik ve anlayış mevcûd olmadığı takdirde, fayda hâsıl etmeye yarayan bütün ilimlerin maddî veya mânevî pek çok zararlı netîceleri bertaraf edilemez. Onun içindir ki ilm-i nâfî, hadd-i zâtında bir ufuk ve zihniyet meselesidir. O olmadan, ilimlerdeki istifâde imkânları da kuvveden fiile çıkamaz. Aksine şerre âlet olurlar ki bu durumdan kurtulmanın yegâne çâresi, ilm-i nâfî dediğimiz kalbî olgunluk ve hasletlerin kazanılmasıdır.

Nitekim ilm-i nâfî olgunluğundan mahrûm bir kimse, faraza hukuk tahsili gördükten sonra, hak ve adâlet tevzî edeceği yerde bir cellat; tıp tahsili yapmış bir kimse de şifâ dağıtacağı yerde bir insan kasabı kesilebilir. İlmî kâbiliyetine rağmen, merhamet ve muhabbetten mahrûm bir idâreci ise emri altındakilere yalnız zehir saçır. Böyle kimseler, bir câhilin cehâletiyle yapamayacağı zararın daha beterini, ilim sâyesinde kolaylıkla irtikâb edebilirler.

Yûnus Emre Hazretleri ne güzel söyler:

*İlim okumaktan murâd,
Kişi Hakk'ı bilmektir,
Çün okudun bilmezsin,
Ha bir kuru emektir!..*

Bu itibarla her insan, dünya ve âhiret işlerinde muvaffak olup maddî-mânevî terakkî edebilmek için muhtelif ilimlerle meşgûl olurken her şeyden evvel ilm-i nâfî aydınlığına ve gönül derinliğine muhtaçtır.

Gerçekten, insanı gurur ve kibire sevk eden, sonunda da helâk girdabında boğan bir ilim, zâhiren güzel ve faydalı şeylerden ibaret olsa bile hakîkatte vebâl-den başka nedir ki? Bunun için Allâh Rasûlü -sallâllâhu aleyhi ve sellem-, Cenâb-ı Hakk'tan ilmi daimâ bu istikâmette talep etmiş ve:

“Yâ Rabbî! Senden ilm-i nâfî (faydalı ilim) istiyorum! Faydası olmayan ilimden Sana sığınırım!..” (Müslim, Zikir, 73) diye niyâz eylemiştir.

Bu mânâ çerçevesinde tasavvuf ilminin de özü sayılabilecek olan ilm-i nâfî, kulu zühd, takvâ ve ihsân ile tezyîn etme gayretidir. Böyle olanların ilmi, artık mârifet olmuş demektir.

Hazret-i Mevlânâ şöyle der:

“Sırf zâhir âlimi olanlar, sahalarına göre geometri, astronomi, hekimlik ve felsefenin inceliklerini bilirler. Bilirler ama, bunlar hep göz açıp kapayıncaya kadar gelip geçen şu fânî dünyaya âit bilgilerdir. Bunlar, insana yedinci kat göğün üstüne, yâni mîrâca çıkacak yolu göstermezler.”

“Allâh yolunu ve o yolun varılacak menzillerinin bilgisini, nefislerine mahkûm gâfiller bilmezler! Allâh yolunun bilgilerini ancak, gönül ehli olan ârifler, akılları ile değil, gönülleri ile bilirler!”

İlm-i nâfiden, yâni ilimdeki kalbî olgunluktan mahrûm kimseler, netîcede ne öğrenirlerse öğrensinler, en büyük hakikat olan Hakk’a vuslattan mahrûm kalırlar. İlim, ancak kulak ve zihinden kalbe inip kalben de hazmedildiği takdirde, sâhibi için güzel tecellîler hâsıl eder. Ancak böyle bir ilim, sûretten sûrete, yâni güzel ahlâk, amel-i sâlih ve Allâh korkusuna inkılâb eder.

Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur:

“(Rasûlüm) de ki: Rabbim, ilmimi artır!..” (Tâhâ, 114)

Bu artış, kulun takvâ ve haşyet duygularının seviye kazanmasıdır. Zîrâ yine Kur’ân-ı Kerîm’de buyurulduğu üzere:

إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ

“... Kulları içinde ancak âlimler Allâh’tan (gereğince) korkar...” (Fâtür, 28)

Peygamber Efendimiz -sallâllâhu aleyhi ve sellem- de:

“İçinizde Allâh’tan en çok sakınanınız (en muttakî olanınız) ve O’nu en çok bileniniz benim.” (Buhârî, Îmân, 13; Edeb, 72) buyurmuştur.

Demek ki ilim, gönle ulaşmamış ve sâhibini Allâh sevgi ve korkusuna götürmemişse, sâhibine zâhiren âlim dense bile, hakîkatte âlim sayılmaz.

İmâm Gazâlî -kuddise sirruh-, sırf dünyevî ilimlerle meşgûl olup, bunların “kîl ü kâl”iyle ömrünü tüketerek Rabbini unutan kimselere şöyle hitâb eder:

“– Ey oğul! Kelâm, mantık, belâgat, şiir, sarf, nahiv ve emsâli ilimleri irfâna geçirememişsen yazık sana! Allâh -celle celâluhû-’nun, kendisine ibâdet edesin diye vermiş olduğu ömrü zâyî etmekten başka eline ne geçti.”

Gerçekten de kulu Hak katında hüsrâna uğratıp cennet ve cemâlullâha kavuşmaya faydası olmayacak bir ilim neye yarar? İnsanı sonunda İblîs, Bel’am bin Baura ve Kârun’a benzeten ve onların gurur, kibir, kendini beğenme, herkese tepeden bakma, nihâyet Hakk’a isyân etme gibi kötü sıfatlarıyla dolduran bir ilme, ilim denilebilir mi? Aslâ! Bu bakımdan İslâm büyükleri ilim hakkında:

“İlim, idrâk etmektir. İdrâk gerçekleşmeden ilim tahakkuk etmez. Bu idrâkin müntehası ise mârifetullâhtır. Bu yönüyle mârifetullâh bütün ilimlerin özüdür. İlimler bu ilme yakınlığı derecesinde değer kazanırlar...” demişlerdir.

Hazret-i Mevlânâ buyurur:

“Hünerli ve bilgili kişi iyidir ama, İblis’ten ibret al da ona pek değer verme! Zîrâ İblis’te de bilgi vardı. Ama o, Âdem’in topraktan yaratılışını, dış yüzünü gördü de, onun hakikatini göremedi.”

“Nice ilim, akıl ve anlayış vardır ki, hakikat yolcusuna gulyabâni kesilir, yolunu vurur. Onun için cennetliklerin ekserisi, filozofların şerlerinden korunabilmiş, saf ve ehl-i kalb kimselerdir. Ey gâfil! Gururdan, kendini beğenmekten kurtul ve lüzumsuz şeyleri üstünden at ki her an sana ilâhî rahmetler yağsın.”

Hiçbir insan, sırf aklıyla hakîkate ulaşamaz. Zîrâ kâinât, akılla tahlil edildiğinde sayısız muammâ ile karşılaşılır. Akıl, dünya işlerini görmekte faydalıdır ama ilâhî vahiyden feyizlenmediği takdîrde hakikat yolunda kifâyetsizdir. Hakîkate ulaşmak, akla ilâveten bir îman ve aşk işidir. Vahiyle terbiye edilmiş selîm bir muhâkeme, hakikat arayışında kulu bir noktaya ulaştırabilir. Onun ötesindeki sır ve hikmetlerin idrâkinde ise ancak gönül kanatları ile mesâfe alınabilir.

Hakîkatler ve sırlar âlemine açılmada aklın rolü, dar bir kapı gibidir. Buna rağmen onsuz, irfâna ulaşmak mümkün olmadığı gibi, hiçbir akılsız da “ârif” olamaz. Lâkin sırf akıl da sâhibini “irfân”a nâil kılamaz. Aklın sathında kalarak dîni kâmil mânâsıyla idrâk etmek, mümkün değildir. Zîrâ akıl, bir basamaktır. Oradan aşka sıçrayabilmek gerekir. Hazret-i Mevlânâ, bu merhaleleri kat edebilmek için:

“Mustafâ’nın önünde akli kurbân et.” buyurmuştur.

Hakk’a giden yolda, aklın nihâyetinden sonra gönül vecdine ihtiyaç vardır.

Cümle ehlullâh, bu varlık denizinden aşk ile geçtiklerini ifâde ederler. Nitekim onlarda, hakîkate vuslatın vecdinden fışkıran aşk nağmelerini bol bol duyuyoruz. Onların nazarında bu vîrân dünyanın kıymeti yok olmuştur. İstiğrak hâlindeki aşkın neşvesi onları sarmıştır. Bu sebeple dâimâ asıl gâyeye yönelirler. Allâh’ın velî kulları; birer ahlâk âbidesi olan peygamberlerin nefisleri terbiye etme vazîfelerini, insanlık içinde önce nefislerinde bizzat yaşamak ve ardındakilere misâl teşkil etmek sûretiyle tamamlayan, rûh dünyâsının zirve şahsiyetleridir.

Kalb gözü açılan mümin, her yerde Rabbin ilâhî tecellîlerini müşâhede eder. Bu hâl, bir kerâmet değil, irfan ve mârifete dönüşmüş bir ilimdir. Gönüldeki hakîkî aşkın mahsûlüdür. Hak dostları ilâhî aşkın verdiği bu görüş dirâyetiyle âlemi ilâhî kudret tecellîleri içinde müşâhede ederler. İnsanı, eşyâyı ve kâinâtı, kendi sır ve hakikati ile görürler.

Hakîkaten bilgi, kalbe saplanan gurur vesîlesi bir diken olursa, onun gâyesi olan gülden ne râyiha duyulabilir?! Rüzgarların, ırmakların, dağların dilinden anlamayan; güllerden, ağaçlardan, çiçeklerden, kurtlardan, kuşlardan ibret alma-

yanlar için hayatın ne tadı olabilir?! Onların telkîn ettiği ilâhî sanatı hissedememek, kalbin olgunlaşmamış bulunduğuna alâmettir.

Sâdî-i Şîrâzî gönülleri hikmete yönlendirip, ilm-i nâfiye şöyle dâvet eder:

“Ayık kişiler nazarında ağaçların yeşil yaprakları bile bir divândır. Her zerre, Cenâb-ı Hak’ın ilâhî sanatını ifşâ etmiyor mu?”

Kâinât, ilâhî neşvenin menbaından taşan tecellîler sergisidir. İnsan denilen meçhûl muammâ, ilâhî neşvenin kâmil bir tecellîsidir. İnsanoğlunu dünyâda kemâle erdiren, ulvî neşveler taşıyan bir yürek sâhibi olmasıdır. Hallâc, taşlanırken dahî kâmil bir kalb aradı. Gül atana esef etti. Öylece gitti.

Zîrâ kâinatta her zerre, her an bize ilâhî neşveden tâze bir haber ve selâm veriyor. Kundaktaki yavrunun gülüşünden, bir kelebeğin kanat çırpışına, bülbüllerin feryâtından, bahârın renk ve râyiha cümbüşüne kadar her şey ilâhî neşvenin binbir tecellîsi değil de nedir? İşte ilm-i nâfinin en ihtişamlı tezâhürü, kâinât kitabını gönül gözüyle okumaktır. Âlemin hikmet, ibret ve ilâhî tecellîlerden ibâret olduğunun idrâkine varmaktır. Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmelerde:

“Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık.” (ed-Duhân, 38)

“Sizi abes yere yarattığımızı ve sizin hakîkaten huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?” (el-Mü’minûn, 115) buyurmaktadır.

Buna göre her ilim, insanı yaratılış gâyesi mûcibince ibret ve hikmete götürmeli, kâinattaki ilâhî ihtişamı temâşa edip mutlak sanatkâra ulaştırmalıdır. Cenâb-ı Hak, tabiatı, rûha ferah râyihalar sunan rengârenk çiçeklerle tezyîn etmiştir. En abûs bir surat bile, bunları seyrederken rûhuna bir in’ikâs olur, yüzünde tebensümler belirir. İşte nebâtâtı mevzu edinen bir botanik ilminde bile, nâfi ilim olgunluğuna ermiş bir müminin kalbi, bütün beşeriyetin yüzünde tebessüm uyandıran bir çiçek bahçesi hâline gelir.

İlâhî sanatın teşhîr edildiği diğer bir sırlar hazînesi de insan vücûdudur. Bu hazîneyi keşfederek ilmini nâfi hâle getiren bir doktor, ilâhî kudret karşısında duyacağı hayranlıkla, hastasına yaratıcısından ötürü tevâzû, şefkat ve hürmetle nazar edebilme fazîletine erer.

Diğer taraftan bu ufka ulaşamayan bir insan, ilim ve dünyevî mevkîlerde zirve noktada bile olsa, yine de noksandır. Zîrâ bir ilmin kıymeti, dünyâ ve âhirette faydası olacak kalbî olgunluk ve ahlâkî mükemmellikle ölçülür.

Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere, ilm-i nâfinin yolu bâzı mânevî hasletlerin gönülde yer etmesinden geçmektedir. Yâni nefsin, riyâ, kibir, tamah, fahır, hubb-i riyâset vs. gibi bütün kötü sıfatlardan temizlenmesi; bunun netîcesinde de gönlün, takvâ, huşû, merhamet, sabır, şükür, tevâzû, kanaat, zühd, verâ, Hak’a tevekkül gibi ahlâk-ı Muhammediyye ile muttasıf olması zarûrîdir.

İlm-i nâfinin yeşerdiği iklim ve çerçeveyi İmâm-ı Rabbânî Hazretleri kısaca şöyle beyân buyurur:

“Ey dîn kardeşlerim! Hepimizin üzerine en önce gereken şey, îtikadımızı Kitap ve sünnete göre düzeltmektir. Bid’at ve dalâlet ehli, kendi bâtıl hüküm ve îtikadlarını Kitap ve sünnete uygun zannederler. Hâlbuki onların îtikadları hak ve hakîkatten fersah fersah uzaktır.”

Bundan sonra da dînin hükümlerini, helâl ve haramı, farz, vacib ve sünnetleri bilmek ve bunları amel-i sâlihler sûretinde tatbik etmek lâzımdır. Ancak bütün bunların kâmil mânâda gerçekleşmesi için de her zaman kalbi tasfiye ve nefsi tezkiye etmek zarûrîdir. Zîrâ îtikad düzgün olmadığı takdirde dinî hükümleri bilmenin; dinî hükümler bilinmediği takdirde amel işlemenin; amel işlenmediği takdirde kalbi tasfiye ve nefsi tezkiyenin; tasfiye ve tezkiye gerçekleşmediği takdirde de îtikad, amel ve ilmin hiçbir faydası olmaz...

İşte ancak bu temel esasların oluşturduğu bir zeminde yeşerecek olan ilim ve davranışlar, ilm-i nâfî dâiresine girerek mârifet mâhiyetini kazanmış olur.

Ey Rabbimiz! Bizleri dâimâ ilm-i nâfî ile rızıklandırmanı niyâz eyler, faydası olmayan her türlü ilimden sana sığınırız!.. Bizleri ilmiyle amel edenlerden kıl! İlmîni irfân haline getirip mârifetullâh semâlarına yükselen ve böylece mîrâcına vâsıl olan bahtiyarlardan eyle!..

Âmîn!..